

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
№2(60), 2020**

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university named after Abai

ХАБАРШЫ

Серия «Юриспруденция»,
«Юриспруденция» сериясы
A series of «Jurisprudence»

№2(60)

Алматы, 2020

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№2(60), 2020

Бас редактор:

Е.А. БУРИБАЕВ з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:

Б.Х. Төлеубекова з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:

С.Н. Сабикенов

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Б.А. Гайторина з.ғ.д., профессор

(Алматы),

В.Ф. Цепелев з.ғ.д., РФ ПИМ академиясы

профессоры (Мәскеу),

Н.Г. Муратова з.ғ.д., проф.,

Қазан мемлекеттік университеті,

«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының

меңгерушісі (Қазан),

Джон Берк з.ғ.д., «Таллинн»

университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов з.ғ.д., проф.,

Ташкент Мемлекеттік

Заң Университеті (Өзбекстан),

А.М. Хлус з.ғ.к., доцент, Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин з.ғ.к., доцент, Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева з.ғ.д., проф. (Алматы),

Ж.А. Хамзина з.ғ.д., проф. (Алматы),

С.И. Шелухин доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің

профессоры (АҚШ),

Д.О. Ежевский з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы

университеті конституциялық құқық

және конституциялық сотта іс жүргізу

кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:

Н.Б. Калкаева з.ғ.к., қ.проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2020

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111-Ж

Басуға 28.09.2020. қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 12 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 327.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің

«Ұлағат» баспасы

**М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T**

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY OF THE STATE AND LAW**

Murat S., Aidarbekov B.A., Kemelbay A.B. Legal remedies and legal interests: modern methodological approaches to defining the concept and signs.....	7
Мурат С., Айдарбеков Б.А., Кемелбай А.Б. Заңды құқықтар мен құқықтық мүдделер: ұғымдар мен белгілерді анықтаудың қазіргі заманғы әдіснамалық тәсілдері.....	7
Мурат С., Айдарбеков Б.А., Кемелбай А.Б. Правовые средства и законные интересы: современные методологические подходы к определению понятия и признаков.....	8

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW**

Sanatkyzy A. Modern model of classification of international territorial disputes.....	13
Санатқызы А. Халықаралық аумақтық дауларды жіктеудің заманауи моделі.....	13
Санатқызы А. Современная модель классификации международных территориальных споров.....	14

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

Бурибаев Е.А., Кошпенбетов Б.М. Қазақстан Республикасының әлеуметтік қорғау саласына ЭЫДҰ мүше елдердің зейнетақымен қамсыздандыру стандарттарын енгізудің мәселелері.....	22
Бурибаев Е.А., Кошпенбетов Б.М. Вопросы внедрения пенсионных стандартов стран-членов ОЭСР в область социальной защиты Республики Казахстан.....	22
Buribayev Ye., Koshpenbetov B. Issues of implementation of pensional standards of OECD member countries in the area of social protection of the Republic of Kazakhstan.....	23

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

Қадырбаева Ж. Защита жилищных прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.....	33
Қадырбаева Ж. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған жетім балалардың тұрғын үй құқықтарын қорғау.....	33
Kadyrbayeva Zh. Protection of housing rights of orphans and children left without parental care.....	34

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№2(60), 2020

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. *д.ю.н., профессор*

Зам. главного редактора:
Толеубекова Б.Х. *д.ю.н., проф.*

Члены редколлегии:
Сабикенов С.Н. *д.ю.н., академик НАН РК, профессор,*
Тайторина Б.А. *д.ю.н., проф. (Алматы),*
Цепелев В.Ф. *д.ю.н., профессор Академии МВД РФ (Москва),*
Муратова Н.Г. *д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанского государственного университета (Казань),*
Джон Берк *доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),*
Мухамеджанов О.З. *д.ю.н., проф., Ташкентского Государственного Юридического Университета (Узбекистан),*

Хлус А.М. *к.ю.н., доцент, Беларуский государственный университет (Минск),*
Самарин В.И. *к.ю.н., доцент, Беларуский государственный университет (Минск),*
Жатканбаева А.Е. *д.ю.н., проф. (Алматы),*
Хамзина Ж.А. *д.ю.н., проф. (Алматы),*
Шелухин С.И. *доктор PhD, профессор Нью-Йорского университета Джон Джэя (США),*
Ежевский Д.О. *к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)*

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. *к.ю.н., асс. проф.*

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2020

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г. N 10111-Ж

Подписано в печать 28.09.2020.
Формат 60x84 1/8. Объем 12 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 327.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского национального педагогического университета имени Абая

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

Мейірбекова Г.Б. Азаматтық істер бойынша оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің ерекшеліктері мен маңызы. 37
Мейірбекова Г.Б. Особенности и значение упрощенного (письменного) производства в гражданском процессе..... 37
Meirbekova G.B. Features and significance of simplified (written) procedure in civil proceedings..... 37

Мейірбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Орта Азия елдеріндегі және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінде медиация институтын қолданудың құқықтық жағдайы..... 40
Мейірбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Правовое положение применения института медиации в странах Центральной Азии и странах Содружества Независимых Государств..... 40
Meirbekova G.B., Alshurazova A.A. Legal status of the Institute of Mediation in Central Asia and the Commonwealth of Independent States..... 40

Молдахметова Ж.Е., Наурызбаева Р.К. Медиация как средство защиты прав и интересов супругов при расторжении брака..... 45
Молдахметова Ж.Е., Наурызбаева Р.К. Медиация некені бұзу кезінде ерлі-зайыптылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау құралы ретінде..... 45
Moldahmetova Zh., Nauryzbayeva R.K. Mediation as a means of protecting the rights and interests of spouses upon divorce..... 46

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

Бижанова А.Р., Кошкинбаева А.С. Әскери қызметші-қылмыскер тұлғасы жөнінде..... 50
Бижанова А.Р., Кошкинбаева А.С. О личности преступника-военнослужащего..... 50
Bizhanova A.R., Koshkinbayeva A.S. About the identity of the criminal-military person..... 50

Кусаинов С.Ж. Кибертерроризм қылмыстық құқық бұзушылықтың түсінігі және түрлері..... 53
Кусаинов С.Ж. Понятие и виды уголовного правонарушения кибертерроризм..... 53
Kussainov S.Zh. The concept and forms of the criminal offences of cyberterrorism..... 53

Рахимова Г.Н. Зорлық-зомбылық қылмыстық құқық бұзушылықтардың қауіптілігі..... 56
Рахимова Г.Н. Насилие опасность уголовных правонарушений..... 56
Rakhimova G.N. The violence, the danger of criminal offences..... 57

**Kazakh National Pedagogical
university named after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№2(60), 2020

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. *doctor of law, professor*

The editorial board members:

Sabikenov S.N. *academician,
doctor of law, professor,*

Taitorina B.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. *doctor of law, professor
(Moscow),*

Muratova N.G. *doctor of law,
professor (Kazan),*

John Burke *doctor of law (PhD) (Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. *doctor of law,
professor, Tashkent State Law University
(Uzbekistan),*

Khlus A.M. *candidate of law,
associate professor (Minsk),*

Samarin V.I. *candidate of law,
associate professor (Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. *doctor of law,
professor (Almaty),*

Khamzina Zh.A. *doctor of law,
professor (Almaty),*

Cheloukhin S. *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay*

*College of criminal Justice The City
University of New York,*

Yezhevsky D.O. *candidate of law,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. *candidate of law,
associate professor*

© **Kazakh National Pedagogical university
named after Abai, 2020**

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. №10111-Ж

Signed to print 28.09.2020
Format 60x84 ¹/₈.

Volume 12 publ.literature
Edition 300 num. Order 327.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU named after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical
university named after Abai

Сайлибаева Ж.Ю. Методы предупреждения негативного влияния СМИ на формирование личности несовершеннолетних..... 60
Сайлибаева Ж.Ю. БАҚ-тың кәмелетке толмағандардың тұлғасын қалыптастыруға теріс әсерінің алдын алу әдістері
Sailibayeva Zh.Yu. Methods of preventing negative influence of mass media on formation of personality of minors..... 60

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

Даубасов С.Ш., Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С. Қазақстан заңнамасы бойынша медиация институтын құқықтық реттеуді талдау..... 66

Даубасов С.Ш., Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С. Анализ правового регулирования института медиации по законодательству Казахстана..... 66

Daubasov S.Sh., Belkhozhaeva D.Zh., Baisymakova D.S. Analysis of legal regulation of the mediation institute under the legislation of Kazakhstan..... 67

Даубасов С.Ш., Белхожаева Д.Ж., Рахимова Г.Н. Қазақстан Республикасында медиация заңнамасын жетілдіру мәселелері..... 72

Даубасов С.Ш., Белхожаева Д.Ж., Рахимова Г.Н. Вопросы совершенствования законодательства о медиации в Республике Казахстан..... 72

Daubasov S.Sh., Belkhozhaeva D.Zh., Rakhimova G.N. Issues of improving legislation on mediation in the Republic of Kazakhstan..... 73

Кенжибекова Э.П. ҚР Конституциясы – қылмыстық процестегі адам құқықтарын қорғаудың кепілі ретінде..... 77

Кенжибекова Э.П. Конституция РК – как гарантия защиты прав человека в уголовном процессе..... 77

Kenzhibekova E.P. The Constitution of the Republic of Kazakhstan as a guarantee of human rights protection in criminal proceedings..... 77

КРИМИНАЛИСТИКА КРИМИНАЛИСТИКА CRIMINALISTICS

Сарсенбеков Н.Ж. Заңсыз жолмен алынған табыстарды заңдастырудың криминалистикалық сипаттамасы..... 81

Сарсенбеков Н.Ж. Криминалистическая характеристика легализации доходов, полученных незаконным путем..... 81

Sarsenbekov N.Zh. Criminalistic characteristics of legalization of income obtained by illegal means..... 82

Авторлар туралы мәлімет..... 89

Сведения об авторах..... 90

Information about authors..... 91

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY OF THE STATE AND LAW

УДК 340.1
МРНТИ 10.07.61

S.Murat¹, B.A. Aidarbekov², A.B. Kemelbay²

*¹Master of law, doctoral candidate of the doctoral program "Legal Science"
of the Baltic International Academy, Riga, Latvia*

*²Master of arts, lecturer of the Department of Medical law of the Kazakh national medical
University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan*

*²Master of law, assistant of the Department of Medical law of the Kazakh national medical
University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan*

**LEGAL REMEDIES AND LEGAL INTERESTS: MODERN METHODOLOGICAL
APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT AND SIGNS**

Abstract

The positions of supporters of the instrumental theory of legal means are being updated. The activity approach to the study of the nature of legal means is analyzed, the opinions of scientists on this issue are given. Legal remedies have specific features. They express legal ways to ensure the interests of legal entities, achieve their goals; reflect the information and energy qualities and resources of law. Legal means, combining in a certain way, are the main working parts (elements) of the action of law, the functional side of the mechanism of legal regulation, legal regimes. In addition, they lead to legal consequences, specific results, varying degrees of effectiveness or defective legal regulation; provided by the state. To understand the nature of legal means, its scientific classification is important.

The problem of legitimate interests in law is in demand and debatable in the paradigm of studying the dialectics of correlation with subjective law. Essential is the study of the problem of identifying and distinguishing between subjective law and legal interest. The essence, content, structure of these categories are considered, their functional characteristic is given.

Keywords: law, legal remedies, legal interest, subjective law, specificity, legal regulation.

S.Murat¹, B.A. Aidarbekov², A.B. Kemelbay²

¹з.ғ.м., Балтық халықаралық академиясының докторанты, Рига қ., Латвия

*²з.ғ.м., С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университетінің
медициналық құқық кафедрасының лекторы, Алматы қ., Қазақстан*

*²з.ғ.м., С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университетінің
медициналық құқық кафедрасының ассистенті, Алматы қ., Қазақстан*

**ЗАҢДЫ ҚҰҚЫҚТАР МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ МҮДДЕЛЕР: ҰҒЫМДАР МЕН БЕЛГІЛЕРДІ
АНЫҚТАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ**

Аңдатпа

Құқықтық құралдардың инструменталды теориясын қолдаушылардың ұстанымдары жаңартылуда. Құқықтық құралдардың табиғатын зерттеудегі іс-әрекетке талдау жасалынған, ғалымдардың осы

мәселе бойынша пікірлері келтірілген. Құқық қорғау құралдарының өзіндік ерекшеліктері бар. Олар заңды тұлғалардың мүдделерін қамтамасыз етудің, мақсаттарына жетудің заңды жолдарын білдіреді; ақпараттық және энергетикалық қасиеттер мен құқықтың ресурстарын бейнелейді. Белгілі бір жолмен үйлестірілген құқықтық құралдар – бұл заң әрекетінің негізгі жұмыс бөліктері (элементтері), құқықтық реттеу механизмінің функционалдық жағы, құқықтық режимдер. Сонымен қатар, олар құқықтық салдарға, нақты нәтижелерге, әртүрлі дәрежеде тиімділікке немесе заңдық реттеудің бұзылуына әкеледі; мемлекет қамтамасыз етеді. Заңды құралдардың табиғатын түсіну үшін оның ғылыми жіктелуі маңызды.

Құқықтағы заңды мүдделер мәселесі субъективтік заңмен корреляция диалектикасын зерттеудің парадигмасында сұранысқа ие және пікірталас тудырады. Маңыздысы – бұл субъективтік заң мен заңды мүдделердің арасындағы айырмашылықты анықтау және зерттеу мәселесі. Бұл категориялардың мәні, мазмұны, құрылымы қарастырылады, олардың функционалды сипаттамасы беріледі.

Түйін сөздер: заң, құқықтық құралдар, заңды қызығушылық, субъективтік заң, ерекшелік, құқықтық реттеу.

С.Мурат¹, Б.А. Айдарбеков², А.Б. Кемелбай²

*¹м.ю.н., докторант докторской программы «Юридическая наука»
Балтийской Международной академии, г. Рига, Латвия*

*²м.гум.н., лектор кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского
университета имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан*

*²м.ю.н., ассистент кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского
университета имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан*

ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА И ЗАКОННЫЕ ИНТЕРЕСЫ: СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ И ПРИЗНАКОВ

Аннотация

Актуализируются позиции сторонников инструментальной теории правовых средств. Анализируется деятельностный подход к изучению природы правовых средств, приводятся мнения ученых по данной проблематике. Правовые средства имеют специфические признаки. Они выражают юридические способы обеспечения интересов субъектов права, достижения поставленных целей; отражают информационно-энергетические качества и ресурсы права. Правовые средства, сочетаясь определенным образом, выступают основными работающими частями (элементами) действия права, функциональной стороны механизма правового регулирования, правовых режимов. Кроме того, приводят к юридическим последствиям, конкретным результатам, той или иной степени эффективности либо дефектности правового регулирования; обеспечиваются государством. Для уяснения природы правовых средств важное значение имеет его научная классификация.

Проблема законных интересов в праве является востребованной и дискуссионной в парадигме исследования диалектики соотношения с субъективным правом. Существенное значение имеет исследование проблемы отождествления и разграничения субъективного права и законного интереса. Рассмотрены сущность, содержание, структура данных категорий, дана их функциональная характеристика.

Ключевые слова: право, правовые средства, законный интерес, субъективное право, специфика, правовое регулирование.

Introduction

The categories “legal remedies” and “legal interest” have become the subject of scientific research relatively recently. Despite the fact that there are developments of the problem of legal means and legitimate interests, a general theory of the mechanism for the implementation of law has not been conceptually developed as a special scientific area in the structure of analytical jurisprudence designed to study the optimal use of legal means in the process of ensuring legitimate interests. The arsenal of modern specially-legal means is not used to the necessary extent, due to their insufficient theoretical elaboration, as well as the

lack of a unified position of law-making structures regarding the understanding of the essence of legal means, legal interests in their relation to subjective law. In this regard, the problem of doctrinal understanding of the essence of legal means and legitimate interests is becoming more relevant. The problem of legal means is relevant in legal science and is associated with the need to identify and determine the most effective ways and means of achieving goals that correspond to the interests of society in those areas of its life that are covered by law.

The purpose of the article is to investigate the problems of legal means and legitimate interests, modern methodological approaches to the definition of the concept and features of these categories, questions of their relationship, and also to consider these categories in the context of protecting the subjective rights of owners.

If the problems of legal means as a construction of the mechanism for the realization of law were initially considered by law theoreticians, then for the first time representatives of civil procedural science spoke more about legal interest as a means of satisfying the various needs of people, since along with subjective rights procedural legislation singled out interest protected by law as an independent object judicial protection. The problem of legal means, the question of the relationship between subjective law and legitimate interest, is becoming one of the central issues in the writings of civil scientists working in this direction. It is no coincidence that A.I. Ekimova, N.V. Vitruka, N.I. Matuzova, A.V. Malko, G.V. Maltseva, N.A. Shaikenov is called in the scientific literature a methodological breakthrough in the formation of the general theoretical category of "legitimate interest." A significant contribution to the study of problems affecting the nature of legitimate interests was made by S.S. Alekseeva, M.I. Baitina, D.N. Gorshunova, D.A. Kerimova, S.F. Kechechiana, D.I. Kiknadze, N.V. Klyausa. I.M. Lazareva, S.N. Sabikenova, V.A. Sapuna, A.F. Sizogo, N.N. Tarasova, A. Tikhomirova, E.A. Fleishits, D. Shapsugova, K.V. Shundikova. Solid development of the subject of legal means and legitimate interests is contained in the monograph by N. Shaikenov. "Legal support of personal interests" (Sverdlovsk: ed. Ural University, 1990), dissertations for the degree of Doctor of Law V.A. Sapuna "Theory of legal means and the mechanism of the implementation of law" (Nizhny Novgorod, 2002), the writings of Gorshunov DN, for example, "some private law aspects of the correlation of categories of "subjective law" and "legitimate interest" (Actual problems of civil law and the process / Edited by D.K. Valeev, M. Chelyshev. - M., 2006), Malko A.V., Subocheva V.V. "Legal interests as a legal category" (St. Petersburg: R. Aslanova publishing house "Legal Center Press", 2004), dissertations for the degree of candidate of legal sciences Vasilyev N.V. "Legal and non-legal means in the system of legal regulation" (Omsk, 2014) and other theoretical sources.

The concept, features and content of legal remedies

The concept of "legal means" in the field of legal regulation has a terminological meaningful meaning. Like most problems of the development of law, the problem of determining the concept and features is characterized by a variety of definitions and contradictions in understanding the content of legal means. Of interest is the modern instrumental theory of law, also called the theory of legal means - legal means, which are combined in separate sections of legal regulation in unique mechanisms and regimes that provide an effective solution to socio-economic, political, cultural and other problems [1, p.17]. The concept of legal remedy is represented by a combination of methods and forms of enforcement. S.S. Alekseev, from the point of view of the instrumental approach, considered legal means as institutional phenomena of legal reality, embodying the regulatory force of law, its energy, which play the role of its active centers [2, p. 12-9]. V.A. Sapun formulates the basis of the theory of legal means as "institutional formations (establishments, forms) of legal reality, the use of which in special legal activities leads to a certain result in solving socio-economic, political, moral and other problems and problems facing society and the state at the present stage" [3, p.10].

Legal means are considered from the point of view of instrumentalism as objectified substantial legal phenomena that have fixed properties that allow to realize the potential and power of law [4, p.19].

Along with the positions of the instrumental theory of legal means, an active approach is developing that focuses specifically on the means as the main element of the legal regulation system: legal means are understood as combinations (combinations) of legally significant actions performed by entities with an acceptable degree of discretion and serving to achieve their goals (interests) that do not contradict legislation and the interests of society [5, p.17]. Proponents of the "activity" position define legal means as methods and techniques of actions expressing optimal behaviors of subjects of relations [6, p. 71-72].

In this context, action is a process subordinate to the idea of the result that must be achieved, that is, a process subject to a conscious goal. Apologists for instrumental theory deny the possibility of classifying actions as legal remedies. Meanwhile, there is an opinion about the possibility of resolving this discussion: an instrumental theory can be considered as an integral part of the activity approach to the problem of legal regulation [7, p. 71-72].

Noteworthy is the approach of T.N. Radko to the analysis of legal means, which include not only the rule of law, legal relations and acts of implementation, but also other elements (structural parts) that play a very noticeable role in the regulation of public relations by law [8, p. 319]. The essence of this approach is to analyze a larger number of legal means that are of great importance in the implementation of law as a regulator of public relations: establishing the legal personality of citizens, acquiring and changing their legal status, determining the competence of government bodies, the legal status of public associations (organizations, parties, movements) and etc. The legal means are the norms and principles of law, enforcement acts, contracts, legal facts, subjective rights, legal obligations, prohibitions, benefits you, incentive measures, punitive measures, acts of exercising rights and obligations, etc. Based on the basic definitions, it is possible to highlight specific features of legal means: express legal ways to ensure the interests of legal entities, achieve their goals (this shows the social value of these entities and law in general); reflect the information and energy qualities and resources of law, which gives them special legal force, aimed at overcoming the obstacles that stand in the way of satisfying the interests of participants in legal relations; combining in a certain way, they are the main working parts (elements) of the action of law, the functional side of the mechanism of legal regulation, legal regimes; lead to legal consequences, specific results, varying degrees of effectiveness or defective legal regulation; provided by the state.

For a complete analysis of the nature and content of legal means, it is necessary to classify legal means depending on the grounds: 1) on the degree of complexity: primary (elementary) - subjective rights and legal duties, rewards and punishments, benefits and prohibitions, etc. and complex (compound) - contract, norm, institution, legal regime, etc.; 2) on the performed role: regulatory (permissions) and protective (protective measures); 3) on the subject of legal regulation: constitutional, administrative, civil, criminal, etc.; 4) by nature: substantive (recommendations) and procedural (lawsuit); 5) on the significance of the consequences: ordinary (fine) and exceptional (capital punishment); 6) by time of action: permanent (citizenship) and temporary (premium); 7) by type of legal regulation: normative (prohibitions established in the norms of law) and individual (act of application of law, act of realization of rights and obligations); 8) in terms of information and psychological orientation: stimulating (benefits) and limiting (suspension), etc.

The concept of legitimate interests and their relationship with subjective law

Interests along with rights and freedoms are a component of this triad of independent objects of legal protection and personal protection. Even R. Yering called the interests of society protected by law as law, emphasizing that “indignation of an individual against them, an attempt to realize their interest at the expense of the general interests of the law will be wrong, under certain conditions even a crime” [9, p. 44]. Bearing in mind the interests provided by legal means, N.A. Shaikenov noticed a terminological subtlety - an echo of the asymmetry of interest, which is constantly manifested in the conceptual legal apparatus [10]. The study of the problem of clarifying the relationship between legitimate interests and subjective law, as a rule, is preceded by the question of determining the concept and characteristics of these categories.

First of all, we note the presence in the literature of a discussion on the identification and differentiation of the concepts of “legitimate interests”, “legally protected interests”, and “legal interests”. Noting the rational grain in the studies on the refinement of each of these definitions, we nevertheless give preference to the position of most modern scholars who justify the identity of these concepts and the possibility of using them as synonyms with minor reservations.

In the scientific literature, the term “legitimate interests” is used in two basic meanings: broad, when it permeates any objective and subjective law (or enters into its content) and is considered as a way (means) or the goal of its satisfaction; narrow - when it is applied outside of subjective law, along with it, as an independent legal category. This is an objectively existing relationship, when the individual, not being the owner of subjective law, defends his social interests, and they are protected by positive law in certain cases and are subject to protection by state authorities.

A legitimate interest is “the desire of the subject to use a certain social good and in some cases seek protection from the competent authorities in order to satisfy interests that are not contrary to the norms of the law, which is guaranteed to a certain extent by the state in the form of legal permissibility, reflected in objective law or following from the general sense of the objective law” [11, p.13].

The sphere of legitimate interests can expand beyond the normalized rules of behavior, rights and obligations, and this contains one of their specific features as the most common form of satisfying human needs.

Regarding the issue of the content of legitimate interest, the main criteria for its characterization should be highlighted. Firstly, legitimate interest is based on the desire of the subject of legal relations to possess a

good that can satisfy his needs. Secondly, this desire should not contradict the current legislation. Thirdly, the unlawfulness of the good itself, to which the subject with interest is directed, is excluded. Fourthly, legitimate interest is an independent object of legal protection and protection.

The essence of a legitimate interest lies in the combination of the state-legal principle in the regulation of public relations (meaning state support for a legitimate interest) and legal permissiveness (allowing to represent a legitimate interest as a special independent legal phenomenon).

A characterization of legitimate interest would be incomplete without its structural and functional analysis. The structure of legitimate interest is expressed in an interconnected complex of elements, mirroring the elements of content, their integration, degree of connectedness, as well as subordination (subordination) [12, p.75]. These elements are essentially the very aspirations that do not contradict the law, both for the possession of a legitimate good, and, accordingly, if necessary, apply to the competent authorities for protection (the desire to have good).

In the context of the functional analysis of legitimate interest, one can imagine the elements of essence, content and structure in dynamics, in the action of each of the elements. It should be noted that one of the structural elements, represented by the desire to contact the competent authorities for protection, comes into effect only when necessary. The functional significance of legitimate interests cannot be overestimated. The main hypostases of the functions of legitimate interests are legitimizing, security, and appraisal. The legitimizing function of legitimate interests lies in the possibility of expanding existing law: activities to protect interest introduce it into the paradigm of the legal field, and the protection implemented transforms interest into a specific subjective law. The security function of legitimate interests is expressed in the recognition of interest as a necessary condition for the implementation of a rule of law, an element of a hypothesis. The presence of interest is recognized either as a condition for the exercise of law (civil law) or the fulfillment of an obligation (criminal law). The evaluation function is a criterion for evaluating state activity and is implemented in the form of civilian control over public authority [13, p.168].

It should be noted that there are debatable aspects in the literature regarding the relationship between legitimate interests and subjective law. To consider this topic, the two most common points of view in the doctrine are of interest. The first is the identification of legitimate interests and subjective law. The second position delimits these categories.

Apologists of the first point of view - identification - declare legitimate interests as part of subjective law [14, p.45], a necessary, leading element in the content of subjective law [15, p.45], define subjective law as a legally protected interest [16, p.17]. In the context of the question of correlation under consideration, it should be noted that the legislator also lists the concepts under study in one sequential series: rights, freedoms, and legitimate interests. Indeed, subjective law and legitimate interest are characterized by the unity of many aspects of essence and content. When analyzing the dialectics of subjective rights and legitimate interests, A.V. Malko and V.V. Subochev consider it appropriate to propose conceptual criteria that are common in the nature of these categories: they assume the satisfaction of the interests of the person: they are of a dispositive nature and are within the scope of what is permitted; are an effective way of managing and influencing social processes, phenomena and legal relations between subjects; based on the law, objectively existing law and cannot contain illegal elements; mediate part of the life of society; complement and interdependent from each other; are recognized and protected by the state; closely associated with legal duties and responsibilities; combine personal, group, public and state interests; carry a certain regulatory burden; they determine a kind of measure of behavior, a specific criterion of legal acts, etc. [12, p. 90-92].

The second group of researchers of the problem of the correlation of subjective law and legitimate interests believes that the advocates of identification nevertheless failed to provide sufficiently convincing arguments in favor of their position, because a close relationship does not yet prove that interest is included in the content of subjective law, in addition between these categories there are differences that are important both for theory and for legal practice. In the Soviet legal literature there are solid scientific developments on the problem of the dialectics of the relationship between subjective law and legal interest. The arguments of the authors of both points of view are based on the concept of interest as a kind of good, which, depending on the position taken by the researcher, can either enter the very content of subjective law, or be its sole purpose. N.A. Shaikenov resolutely rejected the arguments of the supporters of the identification of the categories in question on the simple and convincing basis that interest is a social relation, and therefore cannot be included in the content of subjective law [10]. Supporters of this position, pointing to interest as the goal of subjective law, had in mind precisely the achievement of interest through the right granted to its

subject [17, p. 45; 18, p.57] Modern scholars, expanding the range of studies, substantiate the delineation of legitimate interests with a weighty argument that subjective rights and legitimate interests are essentially different legal permissions. Subjective rights are complex permissiveness raised by the legislator to the rank of first opportunity. The implementation of subjective law, thus, can be called permissible-possible behavior, and the realization of legitimate interest - permissible-aspirational behavior. The difference is big and lies in the fact that the possibility arising from the nature of subjective law that is legally guaranteed and secured by the obligations of other persons is more complete and specific than the permissibility concluded in a legitimate interest [12, p. 95]. In addition to differences in nature, there is a significant difference between these categories in content and structure. The scope of the content of subjective law is much larger than the content of legitimate interest: of the four elements of subjective law - to behave in a certain way, to require appropriate behavior from others, to use a certain social good, in some cases to contact the competent authorities for protection - only two are in the content of legitimate interest the latter. Accordingly, the structure of legitimate interest looks simpler. In addition, "a legitimate interest, in contrast to subjective law, for the most part is not formally fixed in the legislation; does not have a system; is vague; less guaranteed; not cash; it is not the main, but sometimes no less important way to satisfy the interests and needs of participants in legal relations; represents a lower level and less perfect form of mediation of various kinds of interests; acts less clear and legally secured, but sometimes a deeper way of legal regulation [12, p. 110]. For jurisprudence, only interests protected by law that are subject to regulation by the mechanisms of law and do not contradict the norms of law are relevant.

References:

- 1 Shundikov K.V. *Instrumental theory of law – a promising direction of research // Jurisprudence. – 2002. – №2. – P.17-24.*
- 2 Alekseev S.S. *Legal means: problem definition, concept, classification // Sov. state of and the right. – 1987. – №6. – P.12-19.*
- 3 Breather V.A. *Activities to use legal means to the realization of Soviet law // Problems of realization of the right: Hi. Sat. scientific. tr. – Sverdlovsk, 1990. – P.10-26.*
- 4 Narykova S.P. *System approach to the study of the mechanism of legal regulation: Author. dis. ... Cand. jurid. Sciences. – M., 2006. – 25 p.*
- 5 Puginsky B.I. *Legal means to ensure the efficiency of production / holes. Ed. I.Petrov. – M., 1980. – 144 p.*
- 6 Mintz B.I. *Concept and role of legal means in economic relations // Jurisprudence. 1983. – №2. – P.71-72.*
- 7 Vasilyeva N.V. *Legal and non-legal means in the system of legal regulation: dis. ... Cand. jurid. Sciences. – Omsk, 2014. – 205 p.*
- 8 Radko T.N. *Theory of state and law. – M., 2001. – 412 p.*
- 9 Iering R. *Struggle for the right. – SPb., 1907. – 244 p.*
- 10 Shaikenov N.A. *Legal interests of the individual: a monograph. – Sverdlovsk: izd. Uralskogo University Press, 1990. – 269 p.*
- 11 Malko A.V., Subochev V.V., Sheriev A.M. *Rights, freedoms and legitimate interests: problems of legal support. – M.: Publisher: Infra-M, Norma, 2010. – 192 p.*
- 12 Malko A.V., Subochev V.V. *Legitimate interests as a legal category. – SPb.: Publisher Aslanova "Press Law Center", 2004. – 275 p.*
- 13 "Interest" in the legal context of the right // *Public, corporate, private law: problems and prospects of conflict consensual: Proceedings of the 5th International scientific-theoretical conference. Saint-Petersburg., December 2-3, 2005 / ed. V.P. Salnikov, R.A. Romashova, N.S. Nizhnik. Part 1. – P.164-168.*
- 14 Venediktov A.V. *On the state property in the Soviet Union and its management organization // The Soviet state and the right. – 1951. – №2. – P.45-51.*
- 15 Tolstoy J.K. *On the theory of relationship. – L., 1959. – 236 p.*
- 16 Suhoversky V.L. *On the relation of subjective civil rights and interest // Proceedings of the conference on the results of R & D for 1966. – Sverdlovsk, 1968. – P.17-25.*
- 17 Bratus S.N. *Subjects of civil law. – M., 1950. – 221 p.*
- 18 Sabikenov S.N. *The combination of public and private interests in the Soviet right: dis. ... Cand. jurid. Sciences. – M., 1969. – 183 p.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

УДК: 341.24
МРНТИ: 10.87.61

A.Sanatkyzy¹

^{12nd} year undergraduate student at the Sorbonne-Kazakhstan Institute, Abai KazNPU

**MODERN MODEL OF CLASSIFICATION
OF INTERNATIONAL TERRITORIAL DISPUTES**

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the theory and practice of settlement of international territorial disputes: issues of conceptualization of the Institute of international territorial disputes are considered, and specific features of international territorial disputes are identified.

Based on the research, a scientific classification of international territorial disputes is modeled, based on a set of examples from the world practice of settling international conflicts and conflicts over disputed territories.

As a result of the analysis of existing definitions of international territorial disputes, a new author's definition is proposed, based on the priority right to the disputed territory of the state to which this territory belongs historically.

It is proved that the classification of international territorial disputes is an important factor for the correct interpretation of the essence of each particular dispute, in particular, and the process of settlement of international territorial disputes in General. It is concluded that each specific type of international territorial disputes corresponds to certain peaceful means of settlement, substantive grounds, and, most importantly, in each specific case of state disputes, the form of resolution.

The analysis of the history and modern practice of settlement of international territorial disputes carried out in the study proved the imperfection of the mechanism for the peaceful settlement of territorial disputes at the present stage. In connection with this circumstance, the need to develop and adopt an international legal act directly regulating the procedure for resolving territorial disputes, including in the International court of justice of the United Nations, is justified.

Keywords: theory, practice, dispute, settlement of territorial international disputes, international law, international court of justice, controversy, claim, conflict.

A.Санатқызы¹

*¹Сорбонна-Қазақстан институтының 2 курс магистранты,
Абай атындағы ҚазҰПУ*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АУМАҚТЫҚ ДАУЛАРДЫ ЖІКТЕУДІҢ ЗАМАНАУИ МОДЕЛІ

Аңдатпа

Бұл мақалада халықаралық аумақтық дауларды реттеудің теориясы мен практикасын кешенді талдау жүзеге асырылды: халықаралық аумақтық даулар институтын тұжырымдау мәселелері қарастырылды, халықаралық аумақтық дауларды реттеудің ерекше белгілері анықталды.

Жүргізілген зерттеу негізінде даулы аумақтар бойынша халықаралық коллизиялар мен жанжалдарды реттеудің әлемдік тәжірибесінен мысалдар кешенімен негізделген халықаралық аумақтық дауларды ғылыми жіктеу сәйкестендірілді.

Халықаралық аумақтық даулардың қазіргі анықтамаларын талдау нәтижесінде осы аумақ тарихи тиесілі мемлекеттің даулы аумағына басым құқыққа негізделген жаңа, авторлық анықтама ұсынылды.

Халықаралық аумақтық дауларды жіктеу әрбір нақты даудың, атап айтқанда, тұтастай алғанда халықаралық аумақтық дауларды реттеу процесінің мәнін дұрыс түсіндіру үшін маңызды фактор болып табылады. Халықаралық аумақтық даулардың әрбір белгілі бір түріне реттеудің белгілі бір бейбіт құралдары, материалдық-құқықтық негіздер сәйкес келетіні және мемлекеттердің келіспеушіліктерінің әрбір нақты жағдайында неғұрлым маңызды екендігі - шешу нысаны туралы қорытынды жасалды.

Халықаралық аумақтық дауларды реттеудің тарихы мен қазіргі заманғы тәжірибесіне жүргізілген талдаумен қазіргі кезеңдегі аумақтық дауларды бейбіт жолмен реттеу тетігінің жетілмегендігі дәлелденді. Осы жағдайға байланысты аумақтық дауларды шешу рәсімін тікелей реттейтін, оның ішінде БҰҰ халықаралық сотында халықаралық-құқықтық актіні әзірлеу және қабылдау қажеттілігі негізделген.

Түйін сөздер: теория, тәжірибе, дау, аумақтық халықаралық дауларды реттеу, халықаралық құқық, халықаралық сот, келіспеушіліктер, наразылықтар, жанжал.

А.Санатқызы¹

¹магистрант 2 курса Института Сорбонна-Казахстан, КазНПУ имени Абая

СОВРЕМЕННАЯ МОДЕЛЬ КЛАССИФИКАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СПОРОВ

Аннотация

В данной статье осуществлен комплексный анализ теории и практики урегулирования международных территориальных споров: рассмотрены вопросы концептуализации института международных территориальных споров, выявлены специфические признаки международных территориальных споров.

На основе проведенного исследования смоделирована научная классификация международных территориальных споров, обоснованная комплексом примеров из мировой практики урегулирования международных коллизий и конфликтов по поводу спорных территорий.

В результате анализа существующих определений международных территориальных споров предложено новое, авторское определение, основанное на приоритетном праве на спорную территорию того государства, которому данная территория принадлежит исторически.

Обосновано, что классификация международных территориальных споров представляет собой важный фактор для правильного толкования сущности каждого конкретного спора, в частности, и процесса урегулирования международных территориальных споров в целом. Сделан вывод о том, что каждому определенному виду международных территориальных споров соответствуют определенные мирные средства урегулирования, материально-правовые основания, и, что наиболее важно в каждом конкретном случае разногласий государств, - форма разрешения.

Проведенным в исследовании анализом истории и современной практики урегулирования международных территориальных споров доказано несовершенство механизма мирного урегулирования территориальных споров на современном этапе. В связи с данным обстоятельством обоснована необходимость разработки и принятия международно-правового акта, непосредственно регулирующего процедуру разрешения территориальных споров, в том числе, в Международном суде ООН.

Ключевые слова: теория, практика, спор, урегулирование территориальных международных споров, международное право, международный суд, разногласия, претензия, конфликт.

Introduction

Legal conflicts related to the emergence of grounds for territorial disputes between States become the basis for the development of international conflict. It does not require proof to state that conflicts between countries over territorial differences significantly complicate international relations, which, in turn, becomes a serious obstacle to the progressive development of the world community.

The history of international law contains a large catalog of international territorial disputes. The analysis shows that the problem of resolving international disputes is more than relevant in the modern world. It is enough to present the facts: in the modern period, more than 50 neighboring States are in the process of

dispute in the world. According to research, there are about 20 international disputes on the African continent at this stage, 19 on the territory of Europe, and 8 within Latin America [1].

The practice of settling international disputes based on mutual claims of States over certain territories is quite extensive. This circumstance gives rise to the conclusion that it is possible to create a threat that certain territorial disputes between countries from the category of issues of a regional range may develop into a problem of a global scale.

Despite the fact that the history and practice of international law has developed a legal tool for the settlement of international territorial disputes, the issues of complicating the legal basis of the problem due to the influence of a political factor are still relevant. These circumstances determine the purpose of the study: analysis of various aspects of the emergence and settlement of international territorial disputes.

Materials and methods

The methodological basis of the article is the provisions of the general theory and practice of international legal settlement of territorial disputes. In the process of scientific research, the principles of a systematic historical approach, synthesis, analysis and comparison are applied. The main one is a systematic approach that involves a comprehensive examination of the object, identifying its structural components and principles, relationships and relationships with other objects. At the same time, private scientific and special research methods are widely used, such as: formal-logical, historical, comparative-legal, system-structural, statistical, and legal modeling.

Results

In accordance with the fundamental international legal norms and provisions that characterize the essence of the institution of international territorial disputes, a territorial dispute is a dispute between two or more States based on differences over the legal ownership of a certain territory; priority in resolving an international territorial dispute should be given to the state to which the territory historically belongs. The rules of law governing the status of international territorial disputes are usually enshrined in the relevant international legal acts of a universal nature, bilateral and multilateral treaties and agreements of states related to the object and subject of the dispute.

In the modern doctrine of international law, there are different definitions of an international territorial dispute, which in principle do not contradict each other, but, on the contrary, complement each other. Foreign scientists state the results of the analysis of the definition and signs of an international territorial dispute. In their view, there is no universally acceptable precise and perfect definition of an international dispute. In a broad sense, an international dispute means «a disagreement on legal issues or fact - a conflict of legal views or interests between states». Such a disagreement between the parties may arise for both legal (justified) and political (unfounded) reasons. The expression «dispute» cannot be precisely defined. In a broad sense, this can mean «disagreement from the point of view of law or fact, a conflict of legal views or interests between two persons». To determine whether a dispute exists, one party must file a claim against the other. There are various ways to resolve political and legal differences between peoples. Such differences can be resolved either by friendly means or by coercive means, with the exception of war [2].

The roots of the problem of international territorial disputes go back centuries. Ethnic tensions first arose when peoples migrated to each other's historically populated lands, which led, for example, to the fact that Armenian communities in Tiflis and Baku were found in the same way in the vicinity of Yerevan and similar Azerbaijani villages and clusters of ethnic minorities were scattered around the world [3].

The territorial principle follows from the concept of state sovereignty. This means that the state has primary jurisdiction over all events occurring on its territory, regardless of the nationality of the responsible person. This is the dominant basis of jurisdiction in international law. All other states must respect the supremacy of the state over its territory and consequently, must not interfere in its internal Affairs or in its territorial jurisdiction. The territorial jurisdiction of a state extends to its land, its national airspace, its internal waters, its territorial sea, its national aircraft and its national vessels. It covers not only crimes committed on its territory, but also crimes committed on its territory. In this case, there is a parallel jurisdiction, subjective territorial jurisdiction can be exercised by the state on whose territory the crime was committed and objective territorial jurisdiction can be exercised by the state on whose territory the crime took place [4].

A study of the theory, history and practice of international law regarding the settlement of international territorial disputes provides the basis for creating a model of the types of international territorial disputes, their scientifically based classification.

Modern doctrinal sources contain a large amount of information about the results of scientific activities aimed at creating a model for classifying international territorial disputes.

According to the status of countries involved in a territorial dispute, there are: 1) a territorial dispute between recognized states, 2) a territorial dispute between a recognized state and a partially recognized state, 3) a territorial dispute between a recognized state and an unrecognized state.

In relation to the form of the state distinguish:

A) in relation to the form of government: 1) territorial dispute between republics; 2) territorial dispute between monarchies; 3) territorial dispute between the monarchy and the republic;

B) in relation to the form of government, there are: 1) territorial dispute between a unitary state and a federal state; 2) territorial dispute between unitary States; 3) territorial dispute between federal states [5].

According to the subjects of territorial disputes, there are: 1) territorial disputes between municipalities of one or more subjects of one state, 2) territorial disputes between subjects of one state, 3) territorial disputes between states, 4) territorial disputes between a state and an unrecognized or partially recognized state.

According to the criteria of the time when the dispute arose (the time when the grounds for territorial claims appeared), there are disputes that have a long history and require the application of international law to them of the corresponding historical period. Disputes arising from the existence and destruction of the system of colonialism will have specific features of the applicable law and special features of resolution. These disputes were accompanied by the violation of economic, social and cultural ties and borders established between peoples, the behavior of States that often contradicted the requirements of international law, and the use of the criterion of force in the decision-making process.

According to the number of subjects, there are bilateral and multilateral territorial disputes.

When considering international territorial disputes, depending on the type of object of dispute, international territorial disputes are divided into disputes about the ownership of certain parts of land and sea territory; special status is given to disputes over the ownership of islands.

According to the degree of danger, territorial disputes are classified in accordance with the UN Charter as threatening international peace and security and do not pose such a threat [5]. It should be noted that the United Nations practice on the settlement of international territorial disputes does not apply general classification criteria for the degree of danger, since they have not been developed. However, in the literature since the last century, there are conclusions that the friction between different states in different parts of the world occurs precisely because of territorial claims over disputed land plots, border territories, etc.

According to the subject of evidence in the case, disputes about the conduct and location of the border line and disputes about the legal ownership of a certain area of territory differ [6]. As for disputes about the correctness of the border line, the essence of the dispute is not the border line itself, but the sections along which the line runs. At the same time, the reason for the disagreement that causes the dispute is the fact that there is no delimitation or more than that – the probability of competing delimitations.

Discussion

Practice shows that these categories of disputes are layered on top of each other, for example, Nigeria and Cameroon put forward two different versions in the dispute over delimitation: Nigeria insisted on the absence of delimitation, while Cameroon maintained the reverse version of the existence of a border line [7, p.125-142].

Botswana and Namibia had mutual claims over the ownership of Kasikili island/Sedudu: the territorial claims of states were compounded by the overlapping of two contentious issues: the first concerned the unresolved issue of the border line between Botswana and Namibia, and the second problem was the unresolved question of whether the island belonged to one country or another [8, p.143-155].

Representations about the direct subject of proof in a dispute may be the basis for expanding the classification of international territorial disputes. For example, in disputes over territorial issues between Bahrain and Qatar, the direct subject of proof in a dispute can be the identification of a geographical object in relation to a particular legal source. The subject of the dispute was an unresolved question: which of the disputed States belongs to the island of Hawar. In addition, Bahrain, for its part, claimed the territory of Janan as part of the island of Khawar [9, p.187].

A very promising type of territorial dispute is illustrated by the dispute between Thailand and Cambodia over the ownership of the Preah Vihear temple: the effective settlement of the territorial dispute was facilitated by the correct interpretation of the international Treaty on the basis of which the border line was drawn. In such a case, the subject of proof was the correct interpretation of the international border agreement [10, p.47-68].

Thus, disputes on the subject of proof have no significant differences between them and as can be seen from the practice of the international court of justice, there is an interdependence of two types of disputes – about the line of passage of the border and about the disputed territory. In a dispute that is resolved in court, the decision of the judicial authority is subject to the order of compliance of the proof process itself with the requirements that the subject of the dispute meets. It should be emphasized that in the context of the contractual form of dispute settlement, the rule of conformity of the subject matter of the dispute to the evidentiary process is not observed. In the context of the contractual form of settlement of international territorial disputes, legal rules and grounds are put on the back burner, and the issue is resolved primarily based on factors of political influence, or the power factor. Such a picture is presented by the 1993 dispute between Iraq and Kuwait over the border, when the legal grounds of the dispute were sacrificed by the parties in the name of political influence, including with the participation of the UN.

International territorial disputes are divided into political and legal, but it should be noted that this classification is very controversial in the doctrine of international law [11; 119]. The pluralism of scientists' opinions on this specific characteristic of international territorial disputes concerns the legality and expediency of such a classification of international territorial disputes. The opinions of some experts in the field of international law tend to believe that all disputes have both political features and legal aspects, respectively, political issues are resolved by the forces of diplomacy and legal conflicts are at the epicenter of judicial bodies and arbitrations [12, p.25]. Another part of scientists believes that the dual nature of international territorial disputes is possible, but they allow peaceful means of resolving conflict situations in the paradigm of dispute resolution, including methods of diplomacy, various conciliatory, conciliatory and mediative means of resolving disputes [13, p. 78]. The third position is based on the belief that almost every dispute between countries over disputed territory is based on the political aspect of a particular country involved in a particular territorial dispute [14, p.16].

Thus, any international territorial dispute is politicized in one way or another, based on the mutual claims of the disputing states. The practice of settlement of international territorial disputes shows that most of these disputes are resolved by choosing a contractual form rather than a judicial one [15, p.121].

Analyzing the theory and practice of settlement of international territorial disputes in the context of scientific substantiation of the classification of international territorial disputes, it is impossible not to distinguish the category of local disputes (article 52 of the UN Charter) as corresponding to certain geographical regions or having the status of a regional organization. As a rule, of all the mass of international territorial disputes, local disputes make up the largest part.

The source database contains many doctrinal and other sources containing information about the many classifications of international territorial disputes that take place in the history and modern practice of the world community.

The classification analysis of international territorial disputes would be incomplete without mention of international classification of territorial disputes on the criterion of the legal status of the territories: allows you to select disputes 1) on the national territory, 2) areas with mixed-mode, 3) on the territory with international regime. As an example, we can consider the international territorial dispute over the issue of delimitation of the territorial sea of Norway, in which the United Kingdom and Norway became parties in 1951. The dispute was settled by the international court of justice. The complexity of the dispute was that, in addition to the state territory, the subject of the dispute was part of the open sea (in accordance with the requirements of the UK).

Conflicts over territory and conflict resolution emphasize the role of law in territorial disputes, and thus shed light on the legal «realities» in territorial districts. Well-known scholars and specialists in comparative constitutional law and international law critically reject the established assumption that the law is part of the solution in territorial districts and raise the question of whether the law can equally be «part of the problem». Analyzing the theory, practice, legislation and jurisprudence based on various case studies, we offer further understanding of the following complex issue: can the law act as an effective tool for managing territorial disputes and conflicts [16].

State authority and the resulting jurisdiction become a matter of concern for international law when it concerns activities abroad. Such extraterritorial jurisdiction can lead to international conflict - in fact, «activities abroad» usually depend on the actors of territorial power (two or more states). Disagreements over the ownership of a certain part of the territory lead to the need for international legal regulation. «Territory» and «extraterritoriality» are at the center of the law of jurisdiction. Like the concept of jurisdiction, these concepts are not politically neutral [17].

There is no need to prove the definition of a territory as an object of international dispute existing within a certain legal regime. The territory, as the object of a dispute, is of vital interest to the state claiming the territory. This interest is multi-vector policy of the state: apart from the fact that the territory is the material basis of existence of the population, it is the foundation of future economic and political development of the state. Of great importance in the process of resolving international territorial disputes are issues of environmental protection, in particular, the protection of atmospheric air from pollution [18].

Since in the modern world the existence of a state is possible only within a clearly limited space, the definition of an international territorial dispute is understood as «a dispute that arises over a certain part of the territory that, at the time of the dispute, is under the jurisdiction of one of these states and is claimed by another state, based on various considerations and arguments. The dispute between the parties must coincide in both object and subject» [19].

The problem of determining the subject of a dispute is important for substantiating the conceptualization of an international territorial dispute. Long international territorial disputes can vary in complexity, role and importance for the community of states of the world, the diversity of the subject matter. Taking into account the current theory and practice of resolving inter-state conflicts over territory, it is advisable to justify the characterization of a territorial dispute as a specific type of international dispute: the subject of this dispute is the law which is related to the definition of the legal regime and the establishment of the fact of ownership of the disputed territory. As a rule, in the context of the legal regime in the paradigm of international law, there is a practice of dividing territory into the following types: state territory, spaces with an international regime, spaces with a mixed legal regime. The determination of the legal status of each of these types of territory in international law is based on the justification of their legal status. The procedure for delimiting the borders of States' territories can significantly change the legal status of this territory [20, p.29].

Territorial conflicts are fraught with negative consequences, since, in addition to the unresolved differences, the situation within the disputed area tends to increase the level of crime, allow excessive militarization of the territory and significantly increase the material costs of maintaining the armed forces in the conflict zone which, accordingly, puts a heavy burden on the economy of the disputing parties. It is relevant to quote the opinion of B.M. Klimenko, justified in the twentieth century: «since the world is indivisible, an armed conflict in any place creates tension both regionally and globally..., the peaceful resolution of territorial disputes, disagreements and other conflicts is very important for defusing international tension throughout the world» [6, p.5]. In the modern period, it is particularly important to demonstrate the presence of transactional dynamics in the jurisdictional settlement of interstate disputes, to understand the causes and share its consequences in the legal system [21].

To determine the essence of an international territorial dispute, it is important to distinguish and justify the concept of a dispute from the General system of disputes. The analysis shows that the Charter of The United Nations (articles 33-34) regulates the definition of «situation», as a result of which international friction or dispute may arise [22]. An international territorial dispute arises because the parties disagree about certain legal norms (treaty or customary international law). These rules determine the legal affiliation of the disputed territory. As a rule, international territorial disputes most often arise over the state territory where illegal activities of foreign States are carried out [23, p.95]. When dividing powers, jurisdictional law is mainly based on the principles of sovereignty in the development of permissive and prohibitive rules: all actions of a state that has supremacy in a given territory are in principle legal, while statements concerning actions committed outside its territory are suspicious, and even allegedly illegal [24].

In the modern world, the problem of resolving international disputes is urgent: there are more than 50 neighboring states in the process of dispute.

A long historical period covers the international territorial dispute between Israel and Palestine: the object of disagreement is the territory of the Palestinian state, which was founded by a special decision of the United Nations in 1948. The territories occupied by the Israeli troops and assigned to Palestine - the West Bank and the Gaza Strip - have acquired the status of autonomies. As a result, Israel withdrew its settlements from the Gaza Strip and built a wall separating Israel from the West Bank.

The history of international law records 2 more international territorial disputes, one of which is the state of Israel: in one case, Israel occupied the Golan heights and the southern part of Lebanon from 1982 to 2000; in the second conflict, Egypt is involved – in 1987, in the dispute over the Taba strip, located in the border area, an agreement was reached to return 700 kilometers of the coastal strip to Egypt's control.

Currently, an international territorial dispute is not fully resolved, the subjects of which are Azerbaijan, Iran, Russia, Kazakhstan and Turkmenistan. The object of the dispute is the Maritime borders in the Caspian

sea, it is about the division of the Caspian shelf, rich in oil deposits. The States involved in resolving the differences (Azerbaijan, Russia, Kazakhstan and Turkmenistan) have reached an agreement on the ownership of national sectors, in proportion to the coastline of each of these States. However, the stumbling block that did not allow the issue to be resolved definitively was the position of Iran, which in this case accounted for 13% of the sea floor – a territory smaller in size than the rest of the participants in this dispute. Iran's position is to lobby for a decision on equal division, so that each of the states owns a sector of 20% of the territory.

Iran's participation in international territorial disputes is also recorded with Saudi Arabia and Iraq – over Maritime borders: Iraq claims territories of Iran rich in oil fields (these claims led to an 8-year bloody war before the signing of the peace Treaty in 1990. In addition, Iran is in a state of dispute with the UAE: over the Iranian-occupied UAE-owned Islands of Tombe Bozorg and Tombe Kuchek in the Persian Gulf, as well as the jointly administered island of Abu Musa.

Iraq is also not limited to territorial claims against Iran. In the modern period, disputes over the flow of the Euphrates river and the status of the Kurds in Iraq with Turkey and Syria have not been settled. A special place in the system of international territorial disputes is the military conflict between Iraq and Kuwait, which consists not only in a dispute over borders, but also about the very existence of Kuwait as an independent state due to historical assumptions about the ownership of the territory and oil resources.

Oil has also caused international territorial disputes between the UAE, Saudi Arabia and Oman (the Buraimi oasis).

In the history of international law there are precedents of international territorial disputes between former Soviet countries in 2001, followed by the delimitation of the border between Kyrgyzstan and Kazakhstan in 2004 – the demarcation of the border between Kazakhstan and Uzbekistan. Kyrgyzstan and Tajikistan are in dispute over the South-Western border near the Isfar river, Tajikistan and Uzbekistan over the delimitation of the border, Uzbekistan and Turkmenistan over the flow of the Amu Darya river, and Kyrgyzstan and Uzbekistan over the ownership of enclaves. Armenia and Azerbaijan are in a contentious situation over Nagorno-Karabakh, which declared itself an independent state in the early 1990s.

India has 5 precedents for participation in international territorial disputes – with Bangladesh, China, Pakistan, Nepal, Bhutan and Myanmar.

Thailand is in a state of international territorial disputes with Malaysia, Myanmar, Laos, and Cambodia.

If Malaysia's disputes with Thailand are based on the issue of Muslim separatists in the southern provinces of Thailand, then Malaysia's disputes with States such as Indonesia and the Philippines are dominated by economic interests (oil and gas), with the state of Brunei - disputed sections of the continental shelf and state border and with Singapore there are unresolved disputes over fresh water and the construction of bridges and embankments to expand the territory of a neighboring state.

Among the States that are in a state of international territorial disputes, China has been repeatedly recorded, mentioned above in disagreements with India over a border area of almost 140 thousand km². In addition to the Sino-Indian international territorial dispute, a number of other disputes involving the people's Republic of China have been recorded in international law.

Among the settled disputes is a dispute with Russia over border territories: the settlement agreement dates back to 1991, according to this agreement, the border is defined along the median line of the Amur river. Also in 2004, the border between the people's Republic of China and the Russian Federation was drawn: Tarabarov island and about half of Bolshoy Ussuriysky island on the Amur river, Bolshoy island on the Argun river passed to China.

With Vietnam in 2004, China settled a century - old dispute over Maritime borders in the Gulf of Tonkin over; the land border demarcation agreement of 1999 settled the land border dispute (disagreements over this precedent were followed by a war in 1979 in which about 50,000 people were killed).

For many decades, China has been involved in an international territorial dispute with Malaysia, the Philippines, Tawan, Vietnam and Brunei over the ownership of the Islands of coral origin of the Spartli Islands in 1988, an agreement was reached on the division of the Islands and atolls between the countries concerned.

Disputes not regulated by the PRC: 1) with Bhutan over the border in North-West Bhutan; 2) with the DPRK over the border with a length of 32 kilometers in a mountainous area Paektu-San; the problem of illegal migration of citizens of the democratic people's Republic of China; 3) Taiwan government: China is convinced that Taiwan is part of China's territory; 4) the DPRK, Japan and the Republic of Korea on the occasion of the goto Islands, while North Korea and South Korea are convinced that the goto Islands are

Korean territory; 5) with Vietnam - there is a complex territorial dispute between Vietnam and China over the delimitation of the continental shelf; 6) with Japan and Taiwan over the uninhabited Senkaku Islands; 7) with Mongolia and Russia over the Inner Mongolia Autonomous region of China, part of the territory of Tuva, as well as the territory of Buryati with an area of 121 square kilometers; 8) with Taiwan and Vietnam over the Paracel Islands, occupied by Chinese troops since 1974.

The factual record of international territorial disputes also contains information about Turkey's international territorial disputes with such States as: 1) Syria - over the unresolved geographical location of several sections of the border; 2) Syria and Iraq - over the unresolved disputes over the flow of the Euphrates river, as well as the status of Kurds in Iraq; 3) Armenia: the situation is currently extreme - the border between these States is closed; 4) Greece: due to the unresolved status of the Maritime borders in the Aegean sea, as well as the status of the Turkish Republic of Northern Cyprus.

The analysis of modern international territorial disputes would be incomplete without statistics of Japan's disagreements with the Republic of Korea over the Liancourt rocks (Takeshima-tokdo) Islands occupied in 1954 and with Russia over the Southern Kuril Islands, which have belonged to the Soviet Union since 1945.

Another serious international dispute of our time is the mutual territorial claims of the Russian Federation and the United States over the delimitation of the territorial waters of the shelf in the Bering sea.

It is difficult to overestimate the importance of timely settlement of territorial disputes, since protracted conflicts over territorial ownership lead to acts of aggression with the bloodshed of civilians.

To study the conceptual issues of the institute of international territorial disputes is the problem of the composition of the subjects of the dispute, the role and significance of third parties in resolving the dispute, as well as questions of succession in the dispute resolution process.

Conclusion

Based on the analysis of all available definitions of international territorial disputes, it is possible to add a new definition to the Arsenal of definitions of an international territorial dispute: an international territorial dispute is a dispute between two or more states based on differences over the legal ownership of a certain territory; priority in resolving an international territorial dispute should be given to the state to which the territory belongs historically.

As can be seen from the analysis of the problem science-based classification of international territorial disputes, international classification of territorial disputes is an important factor for proper interpretation of the essence of each particular dispute, in particular, and the settlement of international territorial disputes in general. Scientific problems of classification of international territorial disputes cover all aspects of the specific characteristics of international territorial disputes. According to this classification, each specific type of international territorial dispute corresponds to certain peaceful means of settlement, substantive grounds, and, most importantly, in each specific case of state differences, the form of settlement. Despite the general differences in the science of international law regarding the classification of international territorial disputes, there is a consensus that the proposed and discussed classifications are the basis for choosing the means and forms of dispute resolution that best correspond to the legal nature of a particular type of dispute.

The results of the study allow us to conclude that the mechanism for the peaceful settlement of territorial disputes is imperfect at the present stage. In this regard, we consider it appropriate to support the proposal to develop and adopt an international legal act directly regulating the procedure for resolving territorial disputes, including in the International court of justice. An international legal act regulating the procedure for resolving territorial disputes in its content should regulate the rights and obligations of the parties, as well as the conditions of liability for violation of rights and obligations. An international legal act regulating the procedure for resolving territorial disputes must also contain certain conditions for a step-by-step settlement procedure: first of all, within the framework of a treaty form, within a certain time period, after which states must submit claims over disputed territories to the international court of justice.

References:

1 *Unresolved territorial disputes in the world. Reference.* // RIA Novosti: [Electronic resource]. – URL: <http://ria.ru/politics/20080826/150695029.html#ixzz2uOW00774>.

2 *Nikhil Solanki. "Settlement of International Disputes under Public International Law": [Electronic resource].* –

URL: https://www.academia.edu/42284708/Settlement_of_International_Disputes_under_Public_International_Law

3 *Yamskov A.N. The artsakh question: an analysis of territorial dispute resolution in international law "arman sarvarian // " Ethnic Conflicts in the Transcaucasus: The Case of Nagorno-Karabakh "20 Theory and Society 631, 633. 21 Croissant, above n 12, 12-13.*

4 Abdulrahim Walid. "State jurisdiction" See Shaw. P.580-1; and Brownlie, p.299-300": [Electronic resource]. – URL: <https://sites.google.com/site/walidabdulrahim/home/my-studies-in-english/7-state-jurisdiction>.

5 Churkina L.M. Legal regulation of territorial disputes // Bulletin of the Kostroma University. – 2018. – No. 1. – P.192-198.

6 Klimenko B.M. Peaceful resolution of territorial disputes. – М.: International relations, 1982. – 183 p.

7 Case concerning the land and sea border between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria, entry into Equatorial Guinea case) (Merits) Judgment of 10 October 2002 // Summary of decisions, advisory opinions and orders of the International Court of Justice. 1997-2002 years. United Nations publication. 2006.

8 Case concerning Kasikili / Sedudu Island (Botswana v. Namibia). Decision of December 13, 1999 // Summary of decisions, advisory opinions and orders of the International Court of Justice. 1997-2002 years. United Nations publication, 2006. – P.143-155.

9 Delimitation of the maritime border and territorial issues between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain) (merits) // Summary of decisions, advisory opinions and orders of the International Court of Justice. 1997-2002 years. United Nations publication, 2006. – 721 p.

10 Case of the Preah Vihear Temple (Creature of the dispute). Decision of June 15, 1962 // Summary of decisions, advisory opinions and orders of the International Court of Justice. 1948-1991. United Nations publication, 1993. – P.47-68.

11 Orlov A.S. Classification of international territorial disputes and its significance for their resolution // Bulletin of the Udmurt University. – 2010. – Issue 4. – P.118-124.

12 Ladyzhensky A.M. Peaceful means of resolving disputes between states / A.M. Ladyzhensky, I.P. Blyshchenko. – М.: Gosyurizdat, 1962. – P.25.

13 Levin D.B. Principle of the peaceful resolution of international disputes. – М.: Nauka, 1977. – 112 p.

14 Kalamkaryan R.A. The behavior of states in the international court of the United Nations: International legal problems of judicial arbitration proceedings. – М.: Nauka, 1999. – 160 p.

15 Lukashuk I.I. International law. Special part: textbook. – М.: BEK, 1998. – 521 p.

16 Matteo Nicolini, Francesco Palermo, Enrico Milano. Law, Territory and Conflict Resolution. Law as a problem and Law as a solution. E-book by: Beatrice I. Bonafè., 2 may 2016, Editors": [Electronic resource]. – URL: <https://brill.com/view/title/32784>.

17 Cedric Ryngaert. Fundaments of jurisdiction: [Electronic resource]. – URL: <https://unijuris.sites.uu.nl/wp-content/uploads/sites/9/2014/12/Fundaments-of-Jurisdiction.pdf>.

18 Tussupbekova S.K., Taitorina B.A., Baisalova G.T. On the question of the justification of the principles international legal protection of atmospheric air from pollution // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Pravo - Bulletin of the Karaganda University. Law, 1 (97), 68-75. Doi 10.31489 / 2020P1 / 68-75 [in English].

19 Hamid El-Sir Abbas Abdel. The practice of settlement of territorial disputes in Africa (international legal aspects): dis. ... cand. legal sciences. – М., 1998. – 16 p.

20 Orlov A.S. International territorial disputes: the ratio of contractual and judicial forms of settlement: the dissertation ... candidate of legal sciences: 12.00.10. – Yekaterinburg, 2009. – 226 p.

21 Giraudeau, Lieden, Boston, 2013: [Electronic resource]. – URL: https://books.google.kz/books?id=DTgzAQAQBAJ&printsec=frontcover&hl=en&source=gbs_ge_summar_y_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

22 Charter of the United Nations (San Francisco, June 26, 1945) // Collection of existing treaties, agreements and conventions concluded by the USSR with foreign states. Vol. HP. – М., 1956. – 587 p.

23 Abakirova A.M., Kurmanbek K.E. Territorial disputes in international law // News of Kyrgyz universities, 2018. – No. 4. – P.95-98.

24 Cedric Ryngaert. "The Concept of Jurisdiction in International Law": [Electronic resource]. – URL: <https://unijuris.sites.uu.nl/wp-content/uploads/sites/9/2014/12/The-Concept-of-Jurisdiction-in-International-Law.pdf>

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

УДК: 349.3
МРНТИ: 10.67.01

Е.А. Бурибаев¹, Б.М. Кошпенбетов¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ САЛАСЫНА
ЭЫДҰ МҮШЕ ЕЛДЕРДІҢ ЗЕЙНЕТАҚЫМЕН ҚАМСЫЗДАНДЫРУ
СТАНДАРТТАРЫН ЕНГІЗУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы егемендік алған кезден бастап мемлекеттілікті орнықтырып қана қойған жоқ, сонымен қатар қоғамның әр салаларын қалыптастырып, заманауи талаптарға сәйкес дамып отыру үшін де әрекет етті.

Кеңестер Одағының ыдырауы жаңа мемлекеттердің пайда болуымен қатар жаңа экономикалық жүйенің қалыптасуы, нарықтық қатынастарды қалыптастыру ауыртпалығымен қатар келді.

Егемендіктің алғашқы жылдары әлеуметтік-экономикалық салаларда даулы мәселелерді шешу режимінде жүрсе, бірте-бірте бұл салалар да тұрақтана бастады. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасы егмендігі қалыптасқан, экономикасы тұрақтанған, дамуының стратегиясын анықтап алған мемлекет.

Бірақ осыған қарамастан осы күнге дейін шешімін таппай жатқан мәселелер аз емес. Солардың бірі азаматтарды әлеуметтік қорғау саласы. Азаматтардың әлеуметтік сұраныстарын қамтамасыз ету өте күрделі қатынас. Соның ішінде, халықты жұмыспен қамту, еңбек қатынастарын жетілдіру, кәмелетке толмаған балаларды әлеуметтік қорғау және зейнетақымен қамтамасыз ету. Бұл қатынастар бір-бірімен тығыз байланысқан күрделі мәселе.

Мақалада авторлар Қазақстан Республикасында азаматтардың зейнетақымен қамтамасыз етуге байланысты қатынастарды жетілдіру жөнінде жүргізілген зерттеулері, оның ішінде Қазақстан зааңнамаларына талдау жасай отырып, оның кемшіліктерін көрсетіп қана қоймай жетілдіру жолдарын да ұсынады.

Қазақстан Республикасының азаматтарының әлеуметтік мәселелерінің шешу жолдарының бірі ЭЫДҰ елдерінің зейнетақымен қамтамасыз ету стандарттарын енгізу. Бұл елдердің зейнетақы стандарттарын енгізу Қазақстан үшін зейнетақымен қамтамасыз етуді жетілдіріп қана қоймайды, сонымен қатар осы салаларға қатысты басқа салалардың да мәселелерің кешенді шешеді.

Мақалада Қазақстан Республикасы зейнетақымен қамсыздандыру саласындағы қаңнамаларға ЭЫДҰ мемлекеттерінің зейнетақымен қамтамасыз ету стандарттарын енгізу механизмдері ұсынылады.

Түйін сөздер: зейнетақы, әлеуметтік қамтамасыз ету, зейнетақы жасы, ЭЫДҰ.

Е.А. Бурибаев¹, Б.М. Кошпенбетов¹

¹КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан

**ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ПЕНСИОННЫХ СТАНДАРТОВ СТРАН-ЧЛЕНОВ ОЭСР
В ОБЛАСТЬ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

Республика Казахстан с момента обретения суверенитета не только закрепила государственность, но и предпринимала меры для формирования различных сфер общества, развития в соответствии с

современными требованиями. Распад Советского Союза, наряду с появлением новых государств, сопровождался формированием новой экономической системы, бременем формирования рыночных отношений.

В первые годы независимости социально-экономические сферы находились в состоянии разрешения конфликтов, но постепенно эти сферы также начали стабилизироваться. Сегодня Республика Казахстан является суверенным государством со стабильной экономикой и определенной стратегией развития. Тем не менее, остается много нерешенных вопросов. Одним из них является сфера социальной защиты граждан. Удовлетворение социальных потребностей граждан - это очень сложные отношения. В частности, занятость, улучшение трудовых отношений, социальная защита несовершеннолетних и пенсионное обеспечение граждан. Эти отношения тесно переплетены.

В статье раскрываются исследования авторов по совершенствованию пенсионного обеспечения граждан в Республике Казахстан, в том числе анализ законодательства Казахстана, который не только показывает его недостатки, но и пути его совершенствования.

Одним из способов решения социальных проблем граждан Республики Казахстан является внедрение пенсионных стандартов стран ОЭСР.

Внедрение пенсионных стандартов этих стран не только усовершенствует пенсионное обеспечение в Казахстане, но и всесторонне решит проблемы других областей, связанных с этой сферой.

В статье предложены механизмы внедрения пенсионных стандартов стран ОЭСР в законодательство Республики Казахстан в области пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: пенсия, социальное обеспечение, пенсионный возраст, ОЭСР.

Ye.Buribayev¹, B.Koshpenbetov¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

ISSUES OF IMPLEMENTATION OF PENSIONAL STANDARDS OF OECD MEMBER COUNTRIES IN THE AREA OF SOCIAL PROTECTION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The Republic of Kazakhstan, since gaining sovereignty, has not only consolidated its statehood, but has also taken measures to form various spheres of society and develop in accordance with modern requirements.

The collapse of the Soviet Union, along with the emergence of new states, was accompanied by the formation of a new economic system, the burden of the formation of market relations. In the early years of independence, the socio-economic spheres were in a state of conflict resolution, but gradually these spheres also began to stabilize.

Today, the Republic of Kazakhstan is a sovereign state with a stable economy and a specific development strategy. However, many unresolved issues remain. One of them is the sphere of social protection of citizens. Meeting the social needs of citizens is a very complex relationship.

In particular, employment, improvement of labor relations, social protection of minors and pensions for citizens. These relationships are closely intertwined. The article reveals the authors' studies on improving the pension provision of citizens in the Republic of Kazakhstan, including an analysis of the legislation of Kazakhstan, which not only shows its shortcomings, but also ways to improve it.

One way to solve the social problems of citizens of the Republic of Kazakhstan is to introduce pension standards of OECD countries. The introduction of pension standards in these countries will not only improve pension provision in Kazakhstan, but will also comprehensively solve the problems of other areas related to this area.

The article suggests mechanisms for introducing pension standards of OECD countries into the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of pension provision.

Keywords: pension, public welfare, retirement age, OECD.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы орта мерзімді перспективаға арналған ұлттық әлеуметтік саясатты қалыптастыру 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына негізделеді, оның параметрлеріне сәйкес Қазақстан әлеуметтік-экономикалық және институционалдық дамуға ЭБДҰ-ға мүше елдерге

кем түспейтін деңгейде қол жеткізуге және кейіннен ЭЫДҰ-ға кіруге бағытталған. Әлеуметтік әлауқатты қамтамасыз ету, ең төменгі әлеуметтік стандарттарды қамтамасыз ету, зейнетақы жүйесін дамыту, әлеуметтік сақтандыруды дамыту, әлеуметтік көмектің атаулылығын күшейту және әлеуметтік қызмет көрсету жүйесін жаңғырту міндеттері қойылған.

Мақалада ЭЫДҰ мемлекеттеріндегі адам құқықтарының жалпыға бірдей танылған стандарттарын Қазақстан Республикасының Ішкі құқығына имплементациялаудың жекелеген мүмкіндіктерін бекітуге бағытталған ұсыныстар берілген.

Ұсынымдар негіздемесі Қазақстанның 2015-2017 жж. кезеңінде Елдік бағдарламасын іске асыру шеңберінде ЭЫДҰ органдары дайындаған шолулар негізінде, сондай-ақ әлеуметтік саладағы ЭЫДҰ-ның негізгі актілерін жинақтау негізінде жүзеге асырылды: білім беру, жұмыспен қамту және кәсіпкерлік саласындағы гендерлік теңдік жөніндегі Кеңестің ұсынымдары (29.05.2013), қартаю және жұмыспен қамту саласындағы саясат мәселелері жөніндегі кеңестің ұсынымдары (14.12.2015). Бүкіл әлемде адам өмірінің ұзақтығы ұдайы өсуде. Сонымен қатар, бала туу дәл осындай тұрақты құлдырайды немесе төмен деңгейде қалады. Нәтижесінде мемлекет әлемнің барлық өңірлерінде халықтың тез қартаюымен байланысты халықтың жас құрылымында бұрын-соңды болмаған жылжумен бетпе-бет келеді. ЭЫДҰ баяндалған мәселеге жедел кешенді саяси жауап қажет деп санайды. ЭЫДҰ елдеріндегі үлкен жастағы адамдарға еңбек етуге, жұмыспен қамтуға мүмкіндік беру қажет, бұл дамыған денсаулық сақтау жүйесімен бірге неғұрлым ұзақ және салауатты өмір сүру үшін жағдай жасайды.

ЭЫДҰ есебінің жалпы қорытындылары (OECD, 2017a) мынадай ұсынымдарда жасалады. Біріншіден, үкімет зейнетке кеш шығуға кедергілерді жойып, үлкен жастағы жұмысты жалғастыру үшін ынталандыруларды жақсартуға және зейнетақы құқықтарын ресімдеу кезінде неғұрлым икемді жұмыс нұсқаларын беруге тиіс. Екіншіден, әлеуметтік әріптестермен ынтымақтаса отырып, қарт қызметкерлерді жұмысқа орналастыру мүмкіндігі жұмыс берушілер үшін тежеуші факторларды жою және қарт қызметкерлерді ұстап қалу және жалдау үшін кедергілер есебінен кеңейтілуі тиіс. Ақырында, қарт қызметкерлерді жұмысқа орналастыру мүмкіндігі еңбек жағдайын жақсарту және бүкіл еңбек мансабы бойы оқу мүмкіндігі есебінен жеңілдетілуі тиіс.

ЭЫДҰ бойынша халықтың орташа жасын 2019 жылы 40 жастан бастап 2050 жылдардың ортасында 45 жасқа дейін ұлғайту болжануда. 65 және одан жоғары жастағы егде адамдардың еңбекке қабілетті жастағы (15-64 жас) адамдарға арақатынасы болжам бойынша 2018 жылы 1-ден 4-ке дейін 2050 жылы 2-ден 5-ке дейін өседі.

1980 жылы ЭЫДҰ бойынша орташа алғанда әрбір 100 еңбекке қабілетті адамға 65 және одан жоғары жастағы 20 адам келді; 2015 жылға қарай бұл сан 28-ге дейін өсті, ал 2050 жылға қарай болжам бойынша шамамен екі еселеніп, 53-ге жетеді (OECD, 2017b).

ЭЫДҰ-дағы өмір сүру ұзақтығы мен реформалар саясатының ұлғаюының арқасында егде адамдар (55-64 қарт адамдар) бұрын-соңды болмаған еңбек нарығында неғұрлым белсенді. Соңғы он-жылдықта олардың еңбек қатысуы 8 пайыздық тармаққа өсті, 2018 жылы ЭЫДҰ бойынша орта есеппен 64%-ға жетті.

Алайда өзін-өзі басқару үшін уақыт жоқ: қатысу көрсеткіштерінде ілгерілеу біркелкі емес болып қала береді және барлық елдерде іс жүзінде адамдар 30 жыл бұрынғыға қарағанда еңбек нарығындағы тиімділік өмір сүрудің неғұрлым жоғары қалған жылдарына қарамастан жоғары болып қала беруде. Өкінішке орай, жасы бойынша кемсітушілік және жұмыс берушінің егде жастағы қызметкерлерге қатысты теріс қатынасы ЭЫДҰ-ның барлық елдерінде ұзақ еңбек қызметіне кедергі келтіруде. Бұдан әрі тұрақты және батыл күш-жігер кемсітушілікке қарсы заңнаманы жақсы сақтау үшін ғана емес, сонымен қатар еңбек өтілін белгілеу үшін еңбек өтілінің ұзақтығына және жас қызметкерлермен еңбек шартын жасаудың арнайы шарттарына және оларды жұмыстан босату ережелеріне негізделген практикадан бас тарту қажет. Жоғары жастағы жұмысқа орналасу мүмкіндігін жақсарту мақсатында қызметкерлердің еңбек өмірінің барлық кезеңінде жұмысқа орналасуына жәрдемдесу – бұл сондай-ақ табысты және ұзақ мансапқа арналған басты талап.

Пікіргалас

Бірнеше факторлар жұмыс берушілерге егде қызметкерлерді жалдау және ұстап қалу жолында кедергі келтіреді. Біріншіден, жұмыс берушінің қарт қызметкерлерге еңбекақы төлеу шығындары, әдетте, жоғары. Орта есеппен ЭЫДҰ-да, қазіргі жұмыс беруші үшін жұмыста болған он қосымша жыл қызметкердің еңбекақысын 6%-ға арттыруды білдіреді. Бұл әсер әсіресе Корея, Түркия және Жапония сияқты елдерде айқын көрінеді. Мемлекеттің еңбекақы мөлшерін белгілеуге әсер ету

тетіктері шектеулі, жалақы саласындағы саясат, оның ішінде еңбек өнімділігімен сапалы ара қатынас бөлігінде қарт қызметкерлерге қатысты бірінші кезекте әлеуметтік әріптестермен анықталады. Дегенмен, Финляндия мен Венгрия сияқты кейбір елдерде мемлекеттік органдар еңбек өтілін арттырумен жалақыны автоматты түрде көтеруді шектеу үшін еліктеу үшін үлгі ретінде сөз сөйледі. ЭЫДҰ елдері сондай-ақ еңбек сіңірген жылдарына негізделген жалақыны, ал жұмыс берушінің егде қызметкерлерге арналған өзге де шығыстарын (мысалы, демалыстар санын, ауыр жұмыстан немесе ауысымдық жұмыстан босату және т.б.) арттырмайтын өзге де жеңілдіктерді қысқартуға ұмтылады (Bobrovskaya, 2019).

Екіншіден, қарт қызметкерлерді жұмыстан босату үшін жұмыс берушінің жауапкершілік шараларын қамтитын заңнама осындай қызметкерлерді жұмысқа қабылдауды қысқартуы мүмкін, сондай-ақ еңбекті қорғау туралы заңнаманың қарт қызметкерлер еңбегін қамтитын арнайы талаптар нәтиже бермейді. Қазіргі уақытта ЭЫДҰ-ның өте аз елдері жұмыспен қамтудың жас шамасы бойынша қорғалуы бар, бірақ көптеген жағдайларда егде қызметкерлерді жұмыстан босату әкімшілік неғұрлым күрделі болуы мүмкін (мысалы, хабарландыру кезеңдері өтілі ұлғаятындықтан) немесе жұмыс берушілер үшін неғұрлым жоғары демалыс жәрдемақысы нысанында едәуір қосымша шығыстар жасалады.

Ақыр соңында, егде адамдардың өнімділігі айналасындағы проблемалар жасы бойынша кемсітушілікке және жалдау туралы шешім қабылдау кезінде жұмыс берушінің теріс қарым-қатынасына ұшырауы мүмкін. Жасы бойынша кемсітушілікке ЭЫДҰ-ның барлық елдері заңнамамен тыйым салынған. Дегенмен, іс жүзіндегі жас бойынша кемсітушілік өте кең таралған құбылыс болып қала береді. Жалпы, ЭЫДҰ елдерінде жасына байланысты кемсітушілікке қарсы заңнама жұмыс орнындағы терең тамырланған мәдениеттің өзгеруіне шектеулі ықпал етеді (Andersen, et al., 2019).

Сандық түрлендіру еңбек нарығында терең және жылдам өзгерістер жасайды. Дағдылардағы өзгермелі қажеттіліктерге бейімделу қызметкерлердің біліктілігін арттыру және қайта даярлау үшін үлкен күш-жігерді талап етеді (Lebedeva, 2019). Егде жастағы қызметкерлер дағдылардың ескіруі қаупіне аса бейім болуы мүмкін, сондықтан олардың жұмысқа орналасуын және жұмыспен қамтылуын қолдау оларға еңбек нарығында бағдарлануға көмектесу үшін ерекше назар аударуды талап етеді. Өкінішке орай, көптеген қарт адамдардың сандық сауаттылық деңгейі олардың балалары мен немерелеріне қарағанда төмен және олар жас қызметкерлерге қарағанда оқумен байланысты жұмысқа аз қатысады.

Қарттар мен жастар арасындағы біліктілікті арттырудағы алшақтық Германия, Канада және Франция, Италия мен Құрама Штаттардағы ең төмен ЭЫДҰ-ның ең табысты елдерінің өзінде де сақталып отыр (McAllister, et al., 2019). Кейбір елдер басқа қызметкерлерге қатысты егде қызметкерлерді оқыту құнын төмендету жөніндегі бастамаларды іске асыра бастады. Германияда біліктілігі төмен және қарт қызметкерлерді даярлауды қолдауға бағытталған WeGebAU бағдарламасы енгізілді. Бірнеше ел (мысалы, Австралия және Корея) қарт адамдарға оқуға көмек көрсету және дағдыларды одан әрі дамыту мәселелері бойынша атаулы көмекті енгізді. Ақыр соңында, көптеген елдер Еңбек және кәсіби дағдыларды тексеру және сертификаттау арқылы тануға мүмкіндік беретін бағдарламаларды енгізуде, бұл қарт қызметкерлердің оқуға қатысуын арттырады (Leinonen, et al., 2020).

ЭЫДҰ-ның еңбек қызметінің ұзақтығын ұлғайтудың саяси ұсыныстары мынадай тезистерге негізделеді (OECD, 2019). Жұмыс берушілерді жұмыс орындарын сақтауға және қарт қызметкерлерді жалдауға ынталандыру.

Жұмысқа қабылдау, қызмет бабында жоғарылату және қызметкерлерді ұстау кезінде жасы бойынша кемсітушілік мәселесін заңнама талаптары мен тиісті құқық қолдану арқылы шешу.

Жұмыс күшінің құны мен үлкен жастағы қызметкерлердің өнімділігі арасындағы ең жақсы сәйкестікті табу және қарт қызметкерлерге арналған жұмыспен қамту және жұмыссыздық жөніндегі жәрдемақыларды қорғаудың арнайы ережелерін жою. Әлеуметтік серіктестер жалақыны белгілеу тәжірибесін талдап, жасына, жұмыс өтіліне емес, өнімділігі мен құзыретіне қарай оның мөлшерін айқындауы ұсынылады. Жалақы мөлшерін белгілеу және қызмет бойынша жылжыту кезінде жұмыс өтіліне негізделген адам ресурстарын басқару практикасы, міндетті түрде мерзімінен бұрын зейнеткерлікке шығу және «құрметті зейнеткерлікке шығу» практикасы қарт қызметкерлерге теріс әсер етеді, өйткені жұмыс берушілер жұмыс өтіліне бағдарланған еңбекті бағалаудың қатаң талаптары шеңберінде еңбекақы төлеуге арналған шығындарды азайтуға ұмтылады. Мұндай нәтижелер сайып келгенде жұмыс берушілерге да, қызметкерлерге да зиян келтіреді (OECD, 2018a).

Қызметкерлердің нақты дағдылары мен құзыреттілігі, сондай-ақ олар орындайтын нақты рөлдің талаптары тұрғысынан алғанда, адамдардың еңбек өтіліне неғұрлым қатаң байланысты және анағұрлым сараланған қызметкерлерді бағалау және жалақыны белгілеу тетіктерін енгізу Қазақстанды ЭЫДҰ-ның басқа елдерінің нормаларымен неғұрлым тығыз келісетін, экономикалық қатынастарға оң әсер ететін болады.

Қызметкерлердің еңбек өмірінің барлық кезеңінде жұмысқа орналасуына жәрдемдесу.

Өмір бойы, әсіресе біліктілігі төмен және қарт қызметкерлер үшін оқуға қолжетімділікті жақсарту.

Еңбек жағдайын және кез келген жастағы жұмыс сапасын, соның ішінде бірқатар шаралар көмегімен жақсарту:

жұмыс уақытын және жұмыс қауіпсіздігін неғұрлым сапалы реттеу;

салауатты еңбек жағдайларын насихаттау;

өндірістік жарақаттану мен кәсіби аурулардан қорғаудың жақсы әзірленген схемаларын іске асыру;

еңбек инспекциясы органдарының рөлін арттыру.

Ұзақ уақыт жұмыссыздыққа бейім адамдарға арналған кеңес беру және оқыту жөніндегі шаралар пакеті арқылы жұмысқа орналасуға тиімді көмек көрсете отырып, жұмысты жоғалту фактісінің теріс әсерін шектеу.

Мемлекет қаржыландыратын зейнетке мерзімінен бұрын шығудың схемаларын пайдалануды шектеу қажет, олар қызметкерлерді әлі сау және жұмыс істеуге қабілетті болғанша жұмыстан кетуге итермелейді. Зейнеткерлікке міндетті түрде шығуына қосымша шектеу жасау немесе жұмыс берушілер тарапынан қызметкерлер өкілдерімен тығыз ақылдаса отырып қолдау көрсетпеуі керек. Жұмыс істей алатындар үшін зейнеткерлікке мерзімінен бұрын шығу үшін ынталандыруды бір мезгілде қысқарту кезінде жұмыссыздық және мүгедектік бойынша жәрдемақы сияқты әлеуметтік жәрдемақыға қол жеткізуді қамтамасыз ету.

ЭЫДҰ мемлекеттерінде ата-аналардың зейнетке мерзімінен бұрын шығу мәселелерін зерттеу келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді. «Зейнеткерлік жасқа және прогрессивті мемлекеттік зейнетақыларға қатысты жоғары икемділік өмір сүру ұзақтығы аз халық топтары зейнетке шыққан кезде қаржылық проблемаларды ішінара шешеді. Өмір сүру ұзақтығын ұлғайту аясында зейнетақы жүйелерінің тұрақтылығын арттыруға бағытталған саясат әр түрлі әлеуметтік-экономикалық және гендерлік топтардың өкілдері үшін салдарларды ескеруге тиіс» (ОЕСД, 2018b).

Жалпы алғанда ЭЫДҰ органдарының зейнетақы құқықтарын мерзімінен бұрын ресімдеуге қатысты ұсынымдары теріс болып табылатынына қарамастан, яғни ұлттық жүйелерде зейнетақы құқықтарын мерзімінен бұрын ресімдеу үшін ынталандырулар жасау ұсынылмайды, алайда көптеген елдерде ата-аналар мен көп балалы отбасылар үшін арнайы ережелер сақталады және қолданылады. Венгрия, Литва, Латвия, Эстония елдерінде бес және одан да көп бала тәрбиелеген әйелдер мерзімінен бұрын зейнеткерлікке шығығы құқылы.

Кейбір мемлекеттерде, мысалы, Чехияда әйелдердің зейнеткерлік жасы тәрбиеленген балалардың санына байланысты болады және мыналарды құрайды: баласыз - 63 жас және 2 ай; 1 бала - 62 жас және 2 ай; 2 бала - 61 жас және 2 ай; 3 немесе 4 бала - 60 жас және 2 ай; 5 немесе одан көп бала - 59 жас және 2 ай. Латвияда қарттығы бойынша жеңілдікті жағдайларда зейнетақы алуға қарттығы бойынша зейнеткерлік жасқа жеткенге дейін кемінде сегіз жыл ішінде бес немесе одан да көп бала тәрбиелеген аналар, әкелер, ата-анасының жұбайы, қорғаншылары немесе қамқоршылық отбасының ата-аналары құқылы. Кемінде зейнеткерлік жасына жеткенге дейін сегіз жылға дейін төрт бала - үш жыл бұрын; зейнеткерлік жасына жеткенге дейін бір бала тәрбиелесе – зейнеткерлікке бір жыл бұрын шығады.

Венгрияда қажетті еңбек өтілі алу үшін сақтандыру, зейнетақыны толық көлемде азаяды әйелдерге арналған тәрбиелейтін бес және одан да көп балаларды, сондай-ақ мүгедектігі бар.

ЭЫДҰ-ның жекелеген мемлекеттерінде мүгедек баланы тәрбиелеу ата-анасының бірі үшін зейнетақы құқықтарын мерзімінен бұрын ресімдеуге негіз болып табылады. Мәселен, Эстонияда жасы бойынша зейнетақы стандартты зейнеткерлік жасынан 5 жыл бұрын ата-анасының біреуі, 8 жылдан кем емес мерзім ішінде орташа, ауыр немесе терең мүгедектігі бар баланы тәрбиелеп отырған қамқоршы; сондай-ақ ата-анасының біреуі, кемінде 8 жыл ішінде 5 немесе одан да көп бала тәрбиелеп отырған қамқоршы үшін қолжетімді.

Грецияда мүгедек балалары бар аналар үшін зейнеткерлік жасы 50 жасқа дейін төмендейді, 20 жылдық сақтандыру өтілі және зейнетақы сақтандыру жарнасын төлеу кезінде ең аз дегенде 6000

жұмыс күні ішінде. Латвияда адамдар стандартты зейнеткерлік жасқа дейін бес жыл бұрын, яғни 2019 жылы 58 және 6 ай жасында мерзімінен бұрын зейнетке үміткер бола алады, егер сақтандыру жарналарының өтілі кемінде 25 жыл болса және егер олар бала 18 жасқа жеткенше кемінде 8 жыл кезең ішінде бес немесе одан да көп бала немесе мүгедек бала күтсе.

Осыған ұқсас жеңілдікті негіз зейнетке шығу үшін әйелдер, зейнеткерлік мүгедек, бұрын қолданылған 17 маусымдағы 1991 жылғы №675-ХІІ ҚР «Қазақстан Республикасы азаматтарын зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңының 14-бабына сәйкес, оның ана мүгедек бала туып, оларды сегіз жасқа дейін, сондай-ақ ана, мүгедек болып табылатын балалар құқығы болған жоқ жасына қарай зейнетақы 50 жасқа толғанда және жұмыс стажы кемінде 20 жыл шегеріле отырып, бала күту уақытын есепке алу. Баяндалған кепіл «Қазақ ССР азаматтарын зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақ КСР Заңына 16 шілдедегі 1996 жылғы №32-І «Өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР заңымен алынып тасталды. Кейіннен қабылданған «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» 1997 жылғы әлеуметтік қорғау жүйесіне өзгеріс жүргізген жаңа Заң, қаралып жатқан жеңілдікті қарастырмай ғана кеткен жоқ, сонымен қатар осыған дейін болған ерекше жағдайларда жұмыс істеген адамдар үшін қарастырылған кезеңде мерзімінен бұрын зейнетке шығу негіздері алып тастады. Бірақ егер 1998 жылдың 1 қаңтарына дейін жұмыс өтілімі жерасты және ашық тау-кен жұмыстарындағы, еңбек жағдайлары ерекше зиянды және ерекше ауыр жұмыстарда немесе еңбек жағдайлары зиянды және ауыр еңбек атқарған тұлғалар үшін ҚР заңы 13 шілде 1999 жылғы № 414-І қолданылған ҚР заңына сәйкес мемлекеттік арнайы жәрдемақы берілсе, онда мүгедек балалар тәрбиелеген ата-аналар жалпы катаулы әлеуметтік көмектен сырт қалды. Тек бірнеше жыл өткен соң, 2010 жылдан бастап, мүгедек бала тәрбиелеп отырған тұлғаларға көмек көрсету үшін балалармен болатын ата-аналарға ай сайынғы мемлекеттік тағайындалатын және төленетін жәрдемақы анасы немесе әкесіне, бала (қыз) асырап алушыларына, қамқоршыларына тағайындалатын болды. Яғни, Қазақстанда 13 жыл бойы тәрбие, мүгедек баланы күту әлеуметтік тәуекелдер, әлеуметтік маңызды фактілер ретінде танылмаған, олар кепілді әлеуметтік көмекке құқық береді. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған көптеген отбасылар кепілді материалдық қолдаусыз ұзақ уақытқа қалды.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларға қатысты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қажет деп есептейміз. Зейнеткерлікке мерзімінен бұрын шығудың жаңа негізін енгізу – тәрбиелеу, кем дегенде сегіз жыл мүгедек баланы күту, ерлер үшін де, әйелдер үшін де зейнеткерлік жасын төмендетуге құқық беретін талап етіледі. Эстонияның, Латвияның тәжірибесін негізге ала отырып, стандартты зейнеткерлік жасты бес жылға төмендету туралы неғұрлым пысықталған ұсыныс болып табылады, бұл ретте ұқсас ережені бес және одан да көп бала туған және тәрбиелеп отырған әйелдер үшін де қолданысқа енгізу қажет. Заңнаманы соңғы түзету орынды, алайда белгісіз себептермен әйелдер үшін жалпы зейнетақы жасын біртіндеп арттыру жағдайында заң шығарушының қарауынан тыс қалды, көп балалы әйелдер үшін зейнетақы жасын бес жылға төмендетудің қалыптасқан теңгерімін сақтауды қамтамасыз ету талап етілді.

Қартаю және жұмыспен қамту саясаты жөніндегі ұсынымды ЭЫДҰ Кеңесі 2015 жылғы 14 желтоқсанда жұмыспен қамту, еңбек және әлеуметтік мәселелер жөніндегі Комитеттің ұсынысы бойынша қабылдады. Қарт адамдарға жұмыс істеу және таңдау үшін неғұрлым тиімді ынталандыруларды ұсыну халықтың тез қартаюымен қоғамдық әлеуметтік шығыстардың тұрақтылығына қысым контекстінде шешуші мәнге ие.

Ұсынымда егде жастағы жұмыспен қамтуды көтермелеу және қолдау, жұмыспен қамту мәселелерін шешу, жұмыс берушілер үшін кедергілерді азайту және қызметкерлердің еңбек ету қабілетін арттыру үшін ЭЫДҰ саясатының басшылық қағидаттары жиынтығы бар.

Ұсынымдарға қосылған ЭЫДҰ-ның қатысушылары мен қатысушылары қызметкерлердің неғұрлым ұзақ мансабын арттыруға және одан жоғары жаста жұмыс істеуді жалғастыруға ынталандыруын күшейтуі ұсынылады. Осы мақсатта жақтастар ұсынымдар жұмысты одан да жоғары жаста жалғастыруға ынталандыруды, атап айтқанда:

қарттық бойынша зейнетақы жүйесі өмір сүру ұзақтығының ұлғаюына сәйкес зейнетке кеш шығуды ынталандыруын қамтамасыз ету жолымен, бұл ретте зейнетақы төлемдерінің барабарлығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді;

жұмыстан отставкаға ауысуда барынша икемділік жолымен, оның ішінде зейнетақыға кезең-кезеңмен шығуға жәрдемдесу, жұмыс арасындағы ең жақсы теңгерім және зейнетақымен қамсыздандыруды жұмыстан түскен кірістермен үйлестіруге рұқсат беру арқылы неғұрлым ұзақ мансапты көтермелеу арқылы.

Жұмысты ұйымдастыруда және зейнеткерлікке шығуда барынша икемділік үшін мүмкіндіктерді кеңейту, мысалы, тележұмыстар, толық емес жұмыс күні, жұмыс пен зейнетақыны біріктіру жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Икемді еңбек жағдайлары қызметкерлерге өзінің еңбек мансабының соңғы жылдарын қалыптастыруға және өз тілектеріне сәйкес зейнетке шығуға үлкен таңдау және одан да көп мүмкіндіктер береді (ОЕСД, 2018 с);

барлық қызметкерлер үшін олардың жасы мен мәртебесіне қарамастан, жұмыссыздық және мүгедектік жөніндегі жәрдемақы сияқты әлеуметтік жәрдемақыға қол жеткізуді қамтамасыз ету, бұл жәрдемақылар әлі де жұмыс істей алатындар үшін зейнеткерлікке мерзімінен бұрын шығуды ынталандыру үшін емес, олардың бастапқы мақсаты үшін пайдаланылуды қамтамасыз ету үшін.

Жұмыс берушілер үшін егде жастағы қызметкерлердің еңбегін пайдалану үшін ынталандырулар жасау ұсынылымдар жолы:

жасы қарт қызметкерлер үшін сапалы жұмыс орындарына неғұрлым тиімді қолжетімділікке бір мезгілде жәрдемдесе отырып, жұмыспен қамтуды қорғау деңгейін анықтаудың өлшемі болып табылмайтынына кепілдік беретін жұмыспен қамтуды қорғауға теңдестірілген тәсілді пайдалану;

жұмыс берушілер тарапынан жұмыс берушілер мен қызметкерлердің өкілдерімен тығыз консультацияларда және ынтымақтастықта міндетті түрде зейнеткерлікке шығуға кедергі келтіру немесе қосымша шектеу қою, бұл ретте қызметін ерекше жағдайларда жүзеге асыратын қызметкерлердің жекелеген санаттары үшін зейнеткерлікке ерте шығу жағдайларының шектеулі санын сақтау арқылы;

тиісті білім беру қызметтерін ұсыну және оқыту әртүрлі жастағы қызметкерлердің тәжірибесі мен қажеттіліктерін ескере отырып, түзетілуін қамтамасыз ету жолымен олардың еңбек өмірінің барлық кезеңінде қызметкерлердің кәсіптік даярлығына қатысуын кеңейту, оның ішінде жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандары бар адамдар үшін жұмыс орнында оқытуға қол жеткізуді ұсыну арқылы;

жұмыс іздеп жүрген адамдар үшін жұмысқа орналасуда тиімді көмекті қамтамасыз ету, жұмыс іздеп жүрген қарт адамдардың жұмыс іздеп жүрген жас адамдар сияқты жұмысты белсенді іздеу тұрғысынан жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алу үшін міндеттер болуына жәрдемдесу, сондай-ақ қайта жұмысқа орналастырудың мақсатты қызметтеріне қол жеткізу тұрғысынан тең құқықтар болуы тиіс.

Әлеуметтік қорғаудың басты жолы жұмыспен қамтылу. Жұмыспен қамту тек жұмысқа тұрамын деп ниет білдірген тұлғаларды ғана емес, сонымен қатар болашақ маман дайырауға да көңіл бөлу қажеттігін ұсынады (Куттығалиева, Бурибаев, Кошпенбетов, 2019).

ЭЫДҰ шолуларында жалпы Қазақстандағы зейнетақымен қамсыздандыру реформаларының серпіні оң бағаланады. Алайда ХЕҰ-ның алмастыру коэффициентін алдыңғы кірістерден кемінде 40% деңгейінде ұстап тұру жөніндегі ұсынысы орындалудан әлі алыс. «Орташа еңбекақысы бар және еңбек нарығына шығатын толық еңбек (сақтандыру) өтілі бар адамдар үшін міндетті зейнетақы схемаларынан орнын ауыстырудың таза коэффициенті бүгінгі таңда ЭЫДҰ елдерінде орташа 63% құрайды, ол Ұлыбританияда 29%-дан Түркияда 102%-ға дейін өзгереді. Табысы төмен адамдар үшін орташа алмастыру коэффициенттері 10 тармаққа жоғары және Данияда, Израильде және Нидерландыда 40%-дан кем емес және Польшада 100%-ден астам» (ОЕСД, 2017 с).

Қазақстан зейнеткерлік жасқа жеткенге дейін еңбек қызметін мерзімінен бұрын тоқтатуға табысты қарсы әрекет еткен кезде, зейнетақы жасына жеткеннен кейін еңбекке қабілетті халықтың жұмысын жалғастыруға ынталандыруды арттыру үшін әлі де көп нәрсе жасалуы мүмкін. Біріншіден, жұмыс пен зейнетақыны біріктіруге болатын болса да, үлкен жастағы аз ғана қызметкерлерге толық емес жұмыспен қамту режимінде жұмыс істеуге немесе икемді жұмыс кестесі бар өзге де тетіктерге қол жеткізуге болады. Шын мәнінде, жұмыс істейтін зейнеткерлердің 5% - дан азы жұмыспен толық емес тәртіпте жұмыс істейді. Екіншіден, ЭЫДҰ-ға мүше көптеген елдерге қарағанда, қарттық бойынша зейнетақы төлемдерін алу Қазақстанда кейінге қалдырылмайды, сол сияқты қарттық бойынша зейнетақы төлемдерін алу құқығын ішінара қайтарып алу мүмкіндігі жоқ. Және, үшіншіден, басқа қызметкерлерге олардың зейнетақы жасына жеткеннен кейінде қосымша жұмысты жалғастыруға рұқсат етілген кейінгі қосымша еңбек жылдары қартаюына байланысты алатын зейнетақы құқығы көлемін ұлғайтпайды.

ЭЫДҰ мемлекеттерінің көпшілігінде зейнетке шығу жасын кейінге қалдыру әдеттегі тәжірибе болып табылады. Бұл ретте жекелеген елдердің заңнамасы (Австрия, Бельгия, Чехия, Эстония, Финляндия, Франция, Германия, Греция, Венгрия, Латвия, Польша, Португалия, Словакия, Словения, Испания, Швеция, Ұлыбритания) зейнеткерлікке кейінге қалдырылған шығу жасын шектемейді, ал басқалары барынша мүмкін болатын табалдырықтарды (Данияда, Исландияда, Италияда, Литвада, Норвегияда, Швейцарияда) айқындайды.

Ұзақ мерзімді перспективада ЭЫДҰ үкіметтерге Австралия, Канада, Жаңа Зеландия және АҚШ сияқты ЭЫДҰ елдерінде жасалғандай жалпы міндетті зейнетақы жасын алып тастау туралы мәселені қарауды ұсынады (OECD, 2018 d).

Зейнетақымен қамтамасыз ету тәртібі мен мерзімдерін ресімдеу құқықтарын ырықтандыру мақсатында 21 маусым 2013 ж. №105-V ҚР «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңына зейнетақы жасына толғанда есептеулердің барлық түрлеріне шектеу салатын өзгертулер енгізу қажет. Бекітілуі тиіс азаматтың құқығы дербес анықтауға өтініш білдіру мерзімдері, кез-келген уақытта басталғаннан кейін Заңда белгіленген зейнеткерлік жасқа толған жағдайда зейнетақы төлеуге өтініш білдіру мерзімдері, кез-келген уақытта азаматтың дербес құқығы болып бекітілуі тиіс.

Мөлшері мен талаптары зейнетақымен қамсыздандыру анықталуы тиіс күнгі өтініген. Зейнеткерлік жасқа жеткеннен соң да жұмыс жасайтын қызметкерлері үшін де мейлінше зейнеткерлік төлемдердің барлық түрлерін төлеу жалғаса беру керек.

Сонымен, заң азаматтарға зейнеткерлікке шығу жасын өзі анықтау құқығын береді, қосымша жұмыс істеп қаражат жинауға есебінен зейнетақы жарналары және қосымша мөлшерін көбейтіп, зейнетақы төлемін көбейтуге мүмкіндік береді.

Бұл қадам еңбекке қабілетті және зейнеткерлік жасқа жеткен адамдар үшін жұмысты жалғастыруға ынталандыратын болады. Зейнетақы жарналары жүйесіне қатысудан ішінара немесе кейінге қалдырылған бас тарту еңбек нарығынан біртіндеп күтуге ықпал ететін болады. Зейнетақы жасына жеткеннен кейін жұмысты жалғастыру жұмысты жалғастыру үшін ынталандыруды күшейтетін кезде зейнетақы құқықтарын одан әрі жинақтауды қамтамасыз ететін құқықтық негіз құрылатын болады.

Алайда, зейнетақымен қамсыздандыру құқығы зейнетақы төлемдерін тағайындауға өтініш жасаған сәттен бастап нақты шектелуі тиіс.

ЭЫДҰ мемлекеттерінде зейнетақымен қамсыздандыруға құқықтарды конституциялық-құқықтық реттеуді зерделеу елдердің көпшілігі іргелі құқықтар ретінде зейнетақымен қамсыздандырудың ең төменгі деңгейіне құқық жарияламайтынын көрсетеді. Оның үстіне жасқа жеткен кезде зейнетақымен қамтамасыз ету құқығы кепілдігі ұлттық конституцияда тікелей бекітілген.

Сонымен, азаматтарды зейнетақымен қамсыздандыру құқығына Литва Республикасы Конституциясының 52-бабына, Венгрияның Негізгі Заңының 70/Е-бабына кепілдік беріледі. Словакия Конституциясының 39-бабы азаматтардың қарттықта материалдық қамтамасыз етілуіне шамалас құқығын бекітеді, Италия Конституциясының 38-бабы еңбекке қабілетсіз және өмір сүруге қажетті қаражаттан айырылған әрбір азаматтың қолдау мен әлеуметтік қамтамасыз етуге құқығын жариялайды.

Латвия Республикасы Конституциясының 109-бабымен әркімнің қарттықта әлеуметтік қамтамасыз етуге құқығы жарияланған; барлық мұқтаждар үшін қартайған жағдайда әлеуметтік қамсыздандыруға құқық кепілдігі Исландия Конституциясының 76-бабында жарияланған.

Испания Конституциясының 50-бабы жария билік органдары қарт азаматтарға тиісті зейнетақы беру арқылы лайықты экономикалық өмір сүруге кепілдік береді, олардың мөлшері мезгіл-мезгіл қайта қаралады. Сондай-ақ отбасылық міндеттемелерге қарамастан, олардың денсаулығын, тұрғын үй және мәдени жағдайларын және бос уақытты бақылауды жүзеге асыруға арналған әлеуметтік қызметтер жүйесі арқылы осы адамдардың әл-ауқатын жақсартуға жәрдемдесу көрсетіледі.

Португалия Конституциясының 63-бабы әлеуметтік қамсыздандыруға барлығының құқығы бар екенін анықтады. Әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесі қарттық жағдайда және барлық басқа жағдайларда өмір сүруге қаражат жоғалған немесе азайған немесе еңбек ету қабілеті төмендеген кезде азаматтарды қорғайтын болады.

Греция Конституциясының 21-бабы мемлекеттің қарттықты қорғауға бағытталған арнайы шаралар қабылдау міндетін белгіледі. Финляндия Конституциясының 19-бабы өзіне лайықты адам үшін қажетті қаражатқа қол жеткізе алмайтын барлық адамдардың міндетті әлеуметтік қамсыздандыру мен қамқорлық жасауға құқығы бар екенін анықтайды. Заң әрбір адамға базалық қамтамасыз етуді алу, жасына байланысты жәрдемақы алу құқығына кепілдік беруі тиіс.

Жапония Конституциясының 25-бабына сәйкес, барлығы салауатты және мәдени өмірдің ең төменгі деңгейін қолдауға құқылы. Өмірдің барлық салаларында мемлекет қоғамдық әл-ауқатты, әлеуметтік қамсыздандыруды, сондай-ақ халық денсаулығын көтеру мен одан әрі дамыту үшін күш салуға тиіс.

Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтарды зейнетақымен қамсыздандыру, мүгедектігі бойынша кепілдіктер бекітілгенмен, бірақ іс жүзінде ағымдағы әлеуметтік заңнама көрсетілген кепілдіктер орын таппаған. Конституцияның 28-бабының 1-тармағында Қазақстан азаматына зейнетақының ең төменгі мөлшеріне кепілдік беріледі. Сонымен бірге, әлеуметтік заңнаманың қазіргі жай-күйі 1998 жылғы 1 қаңтардағы толық өтілі жоқ, сондай-ақ жинақтаушы зейнетақы жүйесіне қатыспаған адамдар үшін осындай кепілдік бермейді. «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» ҚР Заңның ережелеріне сәйкес, адамдарға ең төменгі зейнетақының мөлшеріне ғана кепілдік беріледі, олар үшін есептелген мөлшері жасы бойынша зейнетақы төлемдерін толық көлемінде ең төменгі зейнетақы мөлшерінен төмен белгіленетін, тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда қарастырылған, бұл жағдайда зейнетақы тағайындалады және ең төменгі мөлшерде зейнетақы кепілденеді (п. 4 ст. 15). Зейнеткерлердің өзге де санаттары, мысалы, 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін жұмыс өтілі жоқ не көрсетілген күнге толық емес өтілі бар, сондай-ақ зейнетақы жинақтары жүйесіне қатыспаған не қордан өзінің зейнетақы жинақтарын аяқтаған адамдар ең төменгі зейнетақы қамтамасыз етумен қамтылмаған.

Бұл мәселені шешу зейнетақы жасына жеткен кезде жеке тұлғаларға берілетін мемлекеттік базалық зейнетақы төлемін енгізуге жүктелді. Алайда, мәселе ең төменгі күнкөріс деңгейінің 54 пайызы ең төменгі мөлшерде және ең жоғарғы - тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген ең төменгі күнкөріс деңгейінің 100 пайызы мөлшерінде тағайындалады. Яғни, адам, ол, мысалы, өтілі жинақтаушы зейнетақы жүйесіне қатысу 5 жыл болған тұлға міндетті зейнетақы жарналары есебінен төленетін төлемді қоспағанда ең төменгі күнкөріс деңгейінің 54 пайызын алады (мұндай өтілі жинақтау және төлеу мерзімі маңызды емес).

Осылайша, зейнеткерлік жасқа жеткен адамдардың едәуір тобы ең төменгі зейнетақы төлемдеріне конституциялық кепілдік қамтамасыз етілмей қалды. Мемлекеттік базалық төлем ең төменгі зейнетақы мөлшерімен анықталмайды, оның сомасы ең төменгі күнкөріс деңгейінен айтарлықтай жоғары.

Бұрын мұндай проблема ҚР-ның 16 маусым 1997 жылғы №126-І «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы тағайындау тәртібі туралы» Заңының 17, 18 баптарына сәйкес жасына байланысты мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы арқылы шешілген.

Аталған жәрдемақы 01.07.2018 жылдан бастап ҚР 02.08.2015 ж. №342-V Заңымен алып тасталды, ал бұдан бұрын, ҚР 15.12.2005 жылғы №101-ІІІ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен зейнетақы төлемдерінің мөлшерін есептеу жұмыста болған үзілістерге қарамастан, қатарынан кез келген 3 жыл жұмыс үшін орташа айлық табыс негізге алына отырып, 1995 жылғы 1 қаңтардан бастап жүзеге асырылады:

азаматтарға жинақтаушы зейнетақы қорлары орталығынан зейнетақы төлемдерін алуға құқығы болмаған кезде «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңда белгіленген жасқа жеткен кезде» немесе алған кезде зейнетақы төлемдерінің мөлшері ең төменгі мөлшерінен кем зейнетақы алған кезде. Онда 2006 жылдың қаңтарынан бастап ол зейнеткерлік жасқа толып зейнетақы төлемдеріне құқығы болмаған жағдайда орталықтан төленетін зейнетақы төлемдері, жинақтаушы зейнетақы қорларының тағайындалатын. Осылайша, ұзақ уақыт бойы заңнамада ең төменгі зейнетақымен қамтамасыз ету конституциямен кепілденген құқығы орын алады. Азаматтарға орталықтан, қорлардан зейнетақымен қамсыздандыруға құқығы болмаған кезде базалық төлем тағайындалады, ол 2005 жылы енгізілген сәттен бастап ең төменгі күнкөріс деңгейінің 50%-ға жуық сомасын құрады. Бұл ретте, зейнеткерлік жасқа жеткен кезде ең төменгі күнкөріс деңгейінің 50%-ына емес, зейнетақының ең төменгі мөлшеріне кепілдік беретін Конституцияның 28-бабының ережелері ескерілмейді.

Ең төменгі зейнетақымен қамсыздандыруға конституциялық құқық кепілдіктерін толықтыру мақсатында ҚР «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңына мемлекеттік базалық зейнетақы төлемі еңбек өтілі он жыл болған жағдайда және одан кем жыл зейнетақы жүйесіне қатысу өтілі болмаған жағдайда 100 пайыз тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген ең төменгі зейнетақы мөлшерінде зейнетақы, ал одан кейінгі зейнетақы жүйесіне қатысу өтілінің әрбір толық жылы үшін оның мөлшерін он жылдан артық 2 пайызға, бірақ ең төменгі зейнетақы шамасынан 150 пайыздан артық емес ұлғайтып отыратын нормаларды бекіту қажет.

Аталған норманы енгізу әрбір азаматқа ең төменгі зейнетақымен қамтамасыз ету құқығына кепілдік беру міндетін шешуге ғана емес, тағайындалған зейнетақы төлемдерінің мөлшерін ХЕҰ мен ЭЫДҰ ұсынған табысты алмастыру деңгейіне жақындатуға мүмкіндік береді.

Айтылған ұсыныстарды қарау және қабылдау, сөзсіз, республикалық және жергілікті бюджеттердің, мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорының шығыс бөлігінің ұлғаюына әкеп соғады. Алайда, осы бағытта Президенттің әлеуметтік қолдауға мемлекеттік бюджеттен қаражат бөлу мәселесі бойынша айтылған ұстанымын ескеру қажет: «Біздің мемлекет Конституция бойынша әлеуметтік болып табылады, сондықтан да азаматтар алдындағы өз міндеттемелерін орындауы тиіс. Үкімет өз жұмысында осы қағидатты негізге алуға міндетті, ал резервтерді барлық тиімсіз шығыстар азайту мен кірістерді арттыру мәлімет есебінен табу қажет» (Токаев, 2019).

Қорытынды:

Осы материалда баяндалған ұсынымдарды іске асыру мынадай әлеуметтік-экономикалық және құқықтық салдарды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді:

- құқығын беруге, азаматтарға зейнетке шығу жасын өздері, зейнетақы жарналары есебінен қаражат жинауға және зейнетақы жүйесіне қосымша еңбек өтілі арқылы зейнетақы төлемдерінің есебінен қосымша мөлшерін ұлғайту жөнінде құқық беру.

Бұл қадам еңбекке қабілетті және зейнеткерлік жасқа жеткен адамдар үшін жұмысты жалғастыруға ынталандыру болып табылады. Зейнетақы жарналары жүйесіне қатысудан ішінара немесе кейінге қалдырылған бас тарту еңбек нарығынан біртіндеп кетуге ықпал ететін болады. Зейнетақы жасына жеткеннен кейін жұмысты жалғастыру жұмысты жалғастыру үшін ынталандыруды күшейтетін кезде зейнетақы құқықтарының одан әрі жинақталуын қамтамасыз ететін құқықтық негіз құрылатын болады;

- қызметкер зейнеткерлік жасқа жеткен кезде жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу мүмкіндігін болдырмау, мұндай қызметкерлер үшін жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту бойынша шектеулерді алып тастау;

- азаматтың зейнетақының ең төменгі мөлшеріне конституциялық құқығын орындау кепілдігін белгілеу;

- тағайындалатын зейнетақы төлемдерінің мөлшерін ұсынылатын ХЕҰ-ға және ЭЫДҰ-ға кірістерді алмастыру деңгейіне жақындату;

- мүгедек баланы күтуші адамды әлеуметтік қамтамасыз ету деңгейін арттыру, бұл мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеу үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасайды.

Бұл зерттеу ҚР БҒМ ҒК №АР05131637 ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыруды орындау үшін орындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Андерсен Л.Л. және басқалар. Ұзақ және салауатты өмір салтын қолдау үшін жұмыс орнындағы мүмкіндіктер арасындағы еңбек нарығындағы қатты теңсіздік: Үлкен еңбек ету өмірін зерттеу // Халықаралық экологиялық зерттеулер және қоғамдық денсаулық сақтау журналы. – 2019. – Т.16. – №18. – С.3264.

2 Бобровская О.Н. Ресейде және Еуропада қарттардың еңбек құқықтарын қамтамасыз етудің арақатынасы туралы // Геронтологиядағы жетістіктер. – 2019. – Т.9. – №1. – С.48-55.

3 Қуттығалиева А.Р., Бурибаев Е.А., Кошпенбетов Б.М. Стандарты ОЭСР как инструменты улучшения национального социального и трудового права // Journal of actual problems of jurisprudence. – 2019. – Т.1. – №89. – Б.72-79.

4 Лебедева Л. Әлеуметтік-еңбек саласындағы цифрлық қайта құру: жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктер // Мировая экономика и международные отношения. – 2019. – Т.63. – №12. – С.42-49.

5 Leinonen T. соавт. Зейнетақы тағайындау және зейнеткерлік жасқа дейінгі жағдайдағы еңбекке араласудағы әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтар // Қартаю және қоғам. – 2020. – Т.40. – №2. – С.348-368.

6 McAllister A. соавт. Канада, Дания, Швеция және Ұлыбританиядағы егде жастағы ерлер мен әйелдердің жұмыспен қамтылу деңгейіндегі теңсіздік // ВМС қоғамдық денсаулық сақтау. – 2019. – Т.19. – №1. – С.319.

7 OECDa (2017a), Building Inclusive Labour Markets in Kazakhstan: A Focus on Youth, Older Workers and People with Disabilities, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264273023-en>.

8 OECD (2017b), *Preventing Ageing Unequally*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264279087-en>.

9 OECD (2017c), *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en.

10 OECD (2018a), *Working Better with Age: Korea, Ageing and Employment Policies*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264208261-en>.

11 OECD (2018b), *OECD Pensions Outlook 2018*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-en.

12 OECD (2018c), *Ageing and Employment Policies: United States 2018: Working Better with Age and Fighting Unequal Ageing, Ageing and Employment Policies*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264190115-en>.

13 OECD (2018d), *Good Jobs for All in a Changing World of Work: The OECD Jobs Strategy*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264308817-en>.

14 OECD (2019), *Working Better With Age, Ageing and Employment Policies*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c4d4f66a-en>.

15 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық сұхбат – Қазақстанның тұрақтылығы мен гүлденуінің негізі» атты Қазақстан халқына жолдауы». – 2 қыркүйек 2019, http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

УДК: 347.2/3
МРНТИ: 10.27.57

Ж.Қадырбаева¹

¹магистрант 1-го курса Университета КАЗГЮУ им М.С. Нарикбаева

Научный руководитель: Ph.D, доцент Хамзин Ердос Жантөреұлы

**ЗАЩИТА ЖИЛИЩНЫХ ПРАВ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ,
ОСТАВШИХСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ**

Аннотация

Автор в статье рассматривает проблемы защиты жилищных прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. В Казахстане защита жилищных прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, является одной из актуальных проблем. Действующее законодательство устанавливает обязанности государством первоочередного обеспечения жильем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Целью данной статьи автор ставит исследование указанных выше проблем, для чего проводит сравнительно-правовой анализ законодательство РК и РФ в данной сфере.

Ключевые слова: жилище, право на жилище, дети-сироты, дети, оставшиеся без попечения родителей, ребенок.

Ж.Қадырбаева¹

¹М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ Университетінің 1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: Ph.D, доцент Хамзин Ердос Жантөреұлы

**АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН ЖЕТІМ
БАЛАЛАРДЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ**

Аңдатпа

Мақалада автор жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың тұрғын үй құқықтарын қорғау мәселелерін қарастырады. Қазақстанда жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың тұрғын үй құқықтарын қорғау өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қолданыстағы заңнама мемлекеттің жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тұрғын үймен бірінші кезекте қамтамасыз ету міндеттерін белгілейді. Осы баптың мақсаты автор жоғарыда көрсетілген мәселелерді зерттеуді қояды, ол үшін ҚР және РФ осы саладағы заңнамасына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізеді.

Түйін сөздер: тұрғын үй, тұрғын үй алу құқығы, жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, бала.

Zh.Kadyrbayeva¹

¹Master's student of the 1st year of the M.S. Narikbayev KazGUU University

Research supervisor: Ph.D, Senior Lecturer Khamzin Erdos Zhantoreuly

PROTECTION OF HOUSING RIGHTS OF ORPHANS AND CHILDREN LEFT WITHOUT PARENTAL CARE

Abstract

The author considers the problems of protecting the housing rights of orphaned children and children left without parental care. In Kazakhstan, the protection of housing rights of orphaned children and children left without parental care is one of the most pressing problems. The current legislation establishes the state's obligations to provide priority housing for orphans and children left without parental care. The purpose of this article is to study the above-mentioned problems, for which the author conducts a comparative legal analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation in this area.

Keywords: housing, right to housing, orphaned children, children left without parental care, child.

Введение

Одной из основных внутренних функций государства является защита и обеспечение правами социально уязвимых категорий населения. При этом основная задача – обеспечение этой категории населения жильем в целях реализации конституционных прав. В соответствии со ст. 68 Закона РК «О жилищных отношениях» социально уязвимыми являются непосредственно дети-сироты и дети, оставшихся без попечения родителей [1].

Вопрос по обеспечению жильем данной категории населения всегда были актуальны. В настоящее время проблема обеспечения жильем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей часто поднимается в Парламенте, в Министерстве труда и социальной защиты населения и в других государственных органах. Так, вице-спикера Мажилиса Владимир Божко высказался по этому поводу:

«В 2019 году больше всего квартир выдано многодетным матерям. Эта категория очередников получила 922 квартиры. Вторая, на мой взгляд, требующая резкого увеличения доли выделения арендного жилья категории - это дети-сироты. Они не выходят на улицы, терпеливо ждут. Их очереди, вдумайтесь в цифру, включают 61 397 детей, которые получили в этом году всего 518 квартир. С учетом количества очередников этот объем крайне мал, - сообщил вице-спикер Мажилиса» [2].

Столь высокий разрыв между количеством лиц нуждающихся в жилье и лиц, которые на сегодняшний день обеспечены жильем связано с несвоевременной выдачей жилья. Детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей, приходится ждать в очереди за квартирой годами прежде, чем они ее получают.

Целью данной статьи является определение механизмов защиты прав на жилье детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Основная часть

В настоящее время защита и реализация жилищных прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, является одной из проблем, с которыми периодически сталкиваются после выхода с детских домов, домов сирот интернатского учреждения данная категория населения. Как уже выше упоминалось дети-сироты и дети, оставшихся без попечения родителей входит в социально уязвимую категорию населения. Большинству воспитанников детских домов, домов сирот интернатского учреждения после выпуска сложно адаптироваться в социуме, по большей части это связано с отсутствием должного жилья и трудоустройства. При этом в соответствии со ст. 74 п. 4 Закона РК «О жилищных отношениях» дети-сироты и дети, оставшихся без попечения родителей, являются первоочередными по обеспечению жилой площади [3].

Однако дети-сироты и дети, оставшихся без попечения родителей, очень долго ждут своей очереди за жильем, потому что очередь на жилье продвигается медленно. Также важно отметить что с 2019 года социально уязвимой категории населения предоставляют жилье в арендную плату, без права выкупа. В соответствии с исследованиями информационного портала Zakon.kz только в столице г. Нур-Султан в очереди на жилье стоят около 2 тысяч 700 детей сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. В 2019 году из государственного жилищного фонда выделили 700 квартир,

140 которых предоставят данной категории граждан. В 2018 году из данной категории населения получили квартиры в стране около 1500 детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. В очереди за жильем стоят около 62 000 человек. Только в 2019 году своей очереди за заветным жильем ждут 25 000 человек. Не смотря, на то что из них 3500 в детских домах, домах сиротах интернатского учреждения [4].

Основная роль защиты жилищных прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей возложена государством на органы местной исполнительной власти и на органах опеки и попечительства. Их функция заключается в обеспечении правовой защиты и помощи социально уязвимой категории населения.

В соответствии с интернет порталом Электронное Правительство РК для осуществления своего права на жилище детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей необходимо:

- подача необходимых документов в акимат или на официальный сайт.
- В случае принятия документов ждать уведомления в течение 30 календарных дней и отслеживать свою очередь.
- Ожидание решения жилищной комиссией документов.
- Заключение договора и получение жилья [5].

Также одним из условий является то что, для постановки на учет необходимо постоянно проживать в данном населенном пункте.

У детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, возникают проблемы начиная со сбора и подачи документов. Одной из ключевых проблем данной категории граждан является не достаточное информирование о праве получения жилья.

Более того законодательно не урегулировано точный возраст постановки на учет за жильем и сроки получения жилья детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Зачастую бывает, что детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, ставят на учет за жильем только после выпуска детских домов, домов сирот интернатского учреждения. При этом, дети-сироты и дети, оставшихся без попечения родителей, находятся в детских домах, домах сиротах интернатского учреждения до наступления 18 лет. Затем до наступления 23-х лет проживают в домах юношества. За это время они должны получить жилое помещение.

Вследствие несвоевременной выдачи жилья, детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей, предоставляют жилье из частного жилищного фонда по договору социального найма. После чего они ждут своей очереди за жильем уже из государственного жилищного фонда.

К примеру, для сравнения следует отметить опыт Российской Федерации по обеспечению жильем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Как уже выше упоминалось дети-сироты, и дети, оставшихся без попечения родителей, являются уязвимой категорией населения, по этой причине нуждаются в государственной поддержке. В РФ права детей-сирот и детей, сирот оставшихся без попечения родителей регулируется федеральным законом №159-ФЗ «О дополнительных гарантиях по социальной поддержке детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей» от 21.12 1996 г. В соответствии с данным законодательством на поддержку от государства могут претендовать нижеперечисленные:

1. Дети-сироты в возрасте до 18 лет;
2. Дети в возрасте до 18 лет, оставшиеся без попечения родителей в результате лишения последних родительских прав, ограничении их в родительских правах, признания безвестно пропавшими или недееспособными, нахождения родителей в местах лишения свободы, находящихся под стражей, в специализированных лечебных учреждениях;
3. Дети в возрасте до 18 лет, оставшиеся без попечения родителей в результате уклонения родителями от воспитания и защиты прав и интересов несовершеннолетних детей, отказа родителей забрать своих детей из лечебных, воспитательных, социальных и других подобных учреждений;
4. Дети, оставшиеся без попечения родителей в возрасте от 18 до 23 лет.

В 2019 году прошли некоторые изменения в выше указанном законодательстве, где дети сироты и дети, оставшихся без попечения родителей, которые имеют закрепленное за ними жилье, сохраняют право пользования данным жильем. Но отметим, что если в случае за ними не закрепляется жилое помещение, то они могут претендовать на получение жилья от государства. Тем самым, дети сироты и дети, оставшихся без попечения родителей, которые получили государственное жилье в течении 5 лет, не имеют право его сдавать и продавать, а также передать кому-то другому. Кроме того, отметим, что на право получения жилья от государства имеют также дети, за которыми закреплено

жилье, где проживание ребенка невозможно, а именно, если в данном жилом помещении проживают родители, которые были лишены родительских прав, или же жилое помещение может не соответствовать санитарным нормам и т.д. К заключению, хочу отметить, что дети сироты могут оставить за собой право на жилье до достижения 23 лет [6].

Таким образом, следует отметить что законодательство в данной сфере РФ и РК схожи, но внося дополнительные изменения в законодательство можно улучшить условия предоставления жилья социально уязвимой категории.

При этом также важно отметить что в РФ законодательно отменено внеочередное предоставления жилья данной категории населения. И внося новые изменения, законодатель устанавливает сроки и обязанности постановки на учет законных представителей или органов опеки и попечительства, что существенно облегчает процесс предоставления жилья.

Современная система защиты жилищных прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей в РК должна ориентироваться на усовершенствование механизма предоставления жилья для уязвимой категории населения. Путем законодательного регулирования сроков постановки на учет и сроков получения жилья, также следует отметить о возложении обязанности на органы исполнительной власти и органы опеки, и попечительства об информировании детей-сирот и детей оставшихся без попечения родителей о праве защиты и приобретения жилого помещения.

Список использованной литературы:

1 Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года №94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.05.2020 г.) // *online.zakon.kz* URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007658 (дата обращения 2.11.2019).

2 *Детям-сиротам и силовикам предлагают увеличить доли арендного жилья в Казахстане* // *zakon.kz* URL: <https://www.zakon.kz/4989090-detyam-sirotam-i-silovikam-predlagayut.html> (дата обращения 6.11.2019).

3 Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.05.2020 г.) // *online.zakon.kz* URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007658 (дата обращения 6.11.2019).

4 *Сироты годами не могут получить жилье в столице* // *zakon.kz* URL: <https://www.zakon.kz/> (дата обращения: 9.11.2019).

5 *Как получить жилье от государства, и кто имеет на это право* // *egov.kz* URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/receive_housing (дата обращения: 12.11.2019).

6 *Защита прав детей, оставшихся без попечения родителей* // *vk.com* URL: <https://vk.com/@-181695878-zaschita-prav-detei-ostavshih-sya-bez-porecheniya-roditelei> (дата обращения: 15.11.2019).

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

УДК: 347.9
МРНТИ: 10.31.01

Г.Б. Мейірбекова¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ

АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ОҢАЙЛАТЫЛҒАН (ЖАЗБАША) ІС ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Мақалада 2015 жылдың 31 қазанында қабылданып, 2016 жылдан бері қолданысқа енген ҚР Азаматтық процесілік кодексінің жаңа тарауы жайлы айтылады. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуді кіргізудің қажеттілігі сөз болады. Сонымен бірге мақалада оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің ерекшеліктері, маңызы қарастырылады.

Түйін сөздер: азаматтық іс жүргізу, оңайлатылған іс жүргізу, талап қою, өтінішхат, қарсылық, пікір.

Г.Б. Меирбекова¹
¹КазНПУ имени Абая

ОСОБЕННОСТИ И ЗНАЧЕНИЕ УПРОЩЕННОГО (ПИСЬМЕННОГО) ПРОИЗВОДСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Статья посвящена новому разделу Гражданско-процессуального кодекса РК, принятого 31 октября 2015 года и вступившую в законную силу 2016 году. В статье подчеркивается необходимость введения упрощенного (письменного) производства. Кроме того, в статье рассматриваются особенности и значение упрощенного (письменного) производства.

Ключевые слова: гражданский процесс, упрощенное производство, предъявление иска, ходатайство, отвод, отзыв.

G.B. Meirbekova¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

FEATURES AND SIGNIFICANCE OF SIMPLIFIED (WRITTEN) PROCEDURE IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract

The article is devoted to the new section of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, adopted on 31 October 2015 and entered into force in 2016. The article emphasizes the need to introduce simplified (written) production. In addition, the article discusses the features and value of the simplified (written) production.

Keywords: civil process, simplified procedure, lodging of a claim, petition, tap, recall.

Қазақстан Республикасының «100 қадам 100-нақты іс» бағдарламасының 26-қадамында: «Сот ресімдерін оңайлату және сот процесстерін жеделдету үшін азаматтық-құқықтық даулар жөніндегі соттарға прокурордың қатысуын қысқарту. Азаматтық іс жүргізу кодексіне тиісті өзгертулер енгізу»[1] - деп нақтылай көрсетілгендіктен, елімізде көптеген заңнамалар толықтырылып, өзгерістер

енгізілді. Сондай-ақ, біраз кодекстер жаңадан қайта қабылданды. Соның бірі бұрынғы 1998 жылдың 13 шілдесінде қабылданған ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексі, 2015 жылдың 31 қазанында ҚР азаматтық процесілік кодексі болып қайта қабылданды, 2016 жылдан бастап күшіне еніп, қолданысқа енгізілді. Негізі, сол кездердің өзінде теория бойынша Азаматтық іс жүргізу кодексі деп көрсетілгенімен практикада қолданыста, Азаматтық процесілік кодекс деп көп аталатын. Сондықтан болар, осы жолғы қабылданған кодекс «ҚР Азаматтық процесілік кодекс» деп аталуы тек қана іс жүргізушілер ғана емес жай қарапайым адамдарға да айтылуы қысқа әрі нұсқа әрі түсінікті болды. Өйткені «процесс» термині іс жүргізу дегенді білдіреді.

Қолданыстағы азаматтық іс жүргізу заңдарына қарапайымдандырылған өндірісін енгізу өте орынды және тәжірибелі дәлелденген. Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік кодексінде бекітілген жаңа іс жүргізу азаматтық істің сипаты мен күрделілігіне, дәлелдемелердің мазмұнына, сапасына байланыссыз барлық сатыны өту процедурасы қарапайымдандыруды, процессуалдық форманы жеңілдетуді талап етті. Қарапайымдандырылған процедураны енгізу соттың азаматтық істердің біразын тез қарастыруын мақсат етіп, бұзылған құқықтар мен қорғалатын заңды мүдделердің тиімді қорғалуын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Процесілік Кодексіне жаңадан кіші бөлімдер енгізілді. 1-кіші бөлімі оңайлатылған жазбаша іс жүргізу ол 2- екі тараудан тұрады, осы кіші бөлімнің бірі - бұйрық арқылы іс жүргізу. Ол бұрынғы Азаматтық іс жүргізу кодексіне 2002 жылғы өзгерістермен толықтырулармен енген болатын.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Процесілік Кодексіне 13-тарау оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу деп аталады және 144 баппен 147 бап аралығын небары 4-ақ бапты қамтиды [2].

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу дегеніміз не? Оның басқа іс жүргізуден айырмашылығы, ерекшеліктері, ұқсастықтары неде? - деген сұрақтар туады.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің мақсаты – істерді тез арада жедел шешу болып табылады. Негізі, бұл іс жүргізуге де Қазақстан Республикасының Азаматтық Процесілік Кодексінің 17 таруының, яғни «талап қою бойынша іс жүргізудің қағидалары, ережелері мен ерекшеліктері қолданылады».

Мысалы, талап қою бойынша іс жүргізу, талап арыз қабылданғаннан кейін бес күн мерзімде азаматтық іс қозғалса, жиырма күннен кешіктірілмей азаматтық істі сот талқылауына әзірлеуіне жүргізілуі қажет. Дайындау аяқталған күннен бастап екі ай мерзімде сотта іс қарау, яғни сот талқылауы болады. Ал оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің ерекшелігі, судья істерді арыз қабылданған күннен бастап бас аяғы 1 ай мерзімде қарайды. Сондай-ақ, істерді оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің тәртібімен қараудың мерзімі ұзартылуға жатпайды және бұл сатыда істі талқылауды кейінге қалдыру ережесі қолданылмайды. Өйткені, істі қарау мерзімі талап қою арызы қабылдап алған күннен бастап есептелінеді. Бұл жаңа іс жүргізу бойынша іс, тарап өтінішхат бергенде, үшінші тұлғаның іске кіруі туралы өтінішхатты қанағаттандырылғанда, қарсы талап қойылып, ол қабылданғанда іс бойынша қабылданған сот актілері мен басқа тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделері бұзылуы мүмкін болғанда қозғалады [3, 420 б.].

Сонымен бірге, дәлелдемелерді олардың тұрған жерінде қарап- тексеру және зерттеу жүргізу, сараптама тағайындау немесе күенің айғақтарын тыңдау қажет болса, сот істі талап қоюдың қағидалары бойынша жалпы тәртіппен қарайды және ол туралы ұйғарым шығарады. Ұйғарымда іске қатысатын адамдар жасауға тиіс әрекеттер мен осы әрекеттерді жасау мерзімі көрсетіледі.

Егер бір мерзімде бірнеше талап мәлімделіп, оның біреуі немесе одан да көбі оңайлатылған жазбаша іс жүргізу тәртібімен қаралатын істерге тән немесе, сондай-ақ, сот осы талапкерді жеке іс жүргізуде бөліп қарамаса, олар талап қою ісін жүргізу арқылы қаралады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Процесілік Кодексінің 145 бабы оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатын істердің тізімі берілген. Онда талап қою бағасы заңды тұлғалар үшін – жеті жүз айлық есептік көрсеткіштен, жеке кәсіпкерлер, азаматтар үшін екі жүз айлық есептік көрсеткіштен аспаса, ақша сомаларын өндіріп алу туралы талап қою арыздары бойынша іс қаралатыны көрсетілген. Егер бұл талапта талап қою бағасы көрсетілген сомадан асып кетсе оны азаматтық істер бойынша экономикалық соттардың соттылығына жататынын білеміз. Дегенмен, талап қою бағасына қарамастан, талап қоюшы ұсынған, жауапкердің ақшалай міндеттемелерін белгілейтін құжаттарға және (немесе) шарт бойынша берешекті растайтын құжаттарға негізделген талап қою арыздары бойынша осы бірінші сатыдағы соттардың қарауына, оңайлатылған істер бойынша қаралатыны тікелей көрсетілген [2].

Сонымен бірге, заңда белгіленген немесе шартта көзделген жағдайларда сотқа дейін реттеу тәртібімен жасалған дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісімдерді орындау туралы; «Нотариат туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген немесе шартта көзделген жағдайларда сотқа дейін реттеу тәртібімен нотариус куәландырған дауды реттеу туралы келісімдерді орындау туралы; тараптардың тапсырма шарты бойынша адвокаттың немесе адвокаттар мен тараптардың қатысуымен «Адвокаттық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес партисипативтік рәсім тәртібімен жасалған дауларды реттеу туралы келісімдерді орындау туралы және тағы басқа осы тәрідес істер оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралады.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен іс қарау талап өндірісі тәріді талап қою арызы бойынша қозғалады. Ол арыз Қазақстан Республикасының Азаматтық Процестік Кодексінің 148-149 баптарына байланысты нысаны мен мазмұнына сай болуы керек және осы баптардың талабын сақтау қажет. Сот талап қою арызын іс жүргізуге қабылдау туралы ұйғарым шығарады, онда істің оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатындығын көрсетеді.

Сот тараптарды хабарландырып, жауапкердің өзі негіздейтін құжаттар мен дәлелдемелерді қоса беріп, он бес жұмыс күні ішінде талап қою арызына пікір (қарсылық) ұсынуы үшін мерзім белгілейді. Пікірге (қарсылыққа) оның көшірмелері талап қоюшыға жіберілгенін растайтын құжат қоса беріледі. Сот белгілеген мерзім өткеннен кейін сотқа келіп түскен пікір (қарсылық), дәлелдемелер және өзге де құжаттар, егер тарап оларды сот белгілеген мерзімде ұсынудың мүмкін еместігін негіздесе және олар сот шешім шығарғанға дейін түссе, қабылданады.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатын істердің тағы бір бұйрық өндірісіне ұқсастығы сот тараптарды шақырмай істі қарайды. сондай-ақ, хаттама жүргізілмейді. Бірақ, оның сот бұйрығынан ерекшелігі тараптар ұсынған құжаттарда баяндалған түсініктемелерді, қарсылықтарды және (немесе) дәлелдемелерді зерттейді және шешім қабылдайды. Ал бұйрық өндірісінде сот шешім емес бұйрық қабылдайды [4, 320 б.].

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатын іс бойынша қысқаша шешім шығарылады, ол Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексінің 19-тарауында белгіленген талаптарға сәйкес келуге тиіс. Талап өндірісі бойынша сот кеңесу бөлмесінен шыққанда қысқаша шешім шығарғанмен, бес жұмыс күні ішінде іске қатысушыларға толық шешімнің көшірмесін беруге міндетті. Толық шешім төрт бөлімнен, яғни, кіріспе, сипаттау, уәждеу және қарар бөліктерінен тұрса, қысқа шешім үш бөлімнен тұрады, яғни онда сипаттау бөлімі болмайды. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібі бойынша сот шешімінің көшірмелері тараптарға оның алынғанын тіркеуді қамтамасыз ететін байланыс құралдары пайдаланыла отырып жолданады не шешім шығарылған күннен бастап түпкілікті нысанда бес жұмыс күнінен кешіктірмей беріледі.

Әрбір істі оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қараудағы негізгі мақсат – іс бойынша тараптарды сот отырысына шақырмай, сот отырысын өткізбей, олардың алдын ала ұсынған дәлелдемелерін судьяның жеке, ішкі пайымын басшылыққа ала отырып шешім қабылдауына мүмкіндік туғызу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің «100 нақты қадам» – Ұлт жоспары. 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы // Егемен Қазақстан, 2015. – №75(270). – 7 б.*
- 2 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы Азаматтық процестік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2017. – 234 б.*
- 3 Сарсенбаева Б.А. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу ерекшеліктері // Материалы международной научно-практической конференции / Вестник КазНУ. Серия Юриспруденция. Вып. №74. – Алматы, 2017. – 142-147 бб.*
- 4 Алдаңарова С.А. Оңайлатылған іс жүргізу: бүгінгі мен болашағы // Хабаршы ҚазҰУ, Заң сериясы №4(72). – 2017. – 33-35 бб.*

УДК: 347.9

МРНТИ: 10.31.01

Г.Б. Мейірбекова¹, А.А. Альшуразова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

ОРТА АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТЕР ДОСТАСТЫҒЫ ЕЛДЕРІНДЕ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Мақалада Орта Азия елдеріндегі және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінде медиация институтының қалыптасуы мен дамуы бойынша өзекті мәселелері сөз болады. Сондай-ақ, медиация институтының азаматтық процесс бойынша сот процесі басталғанға дейінгі медиаторлық қызметі, заң кеңесін беру, тараптарды татуласуды қамтамасыз ету әдістері қамтылады. Бұл өз кезегінде медиатордың азаматтық процесіне қатынастарға қатысуын дұрыс түсінуге, заңнамалық тұрғыда дұрыс құқықтық реттеуге алып келеді.

Сонымен бірге, мақалада қазіргі заман талабындағы медиаторлық қызмет түрлерінің, міндеттерінің сан алуандығына тоқтала отырып, азаматтық процесс бойынша азаматтық іске қатысуына жалпы түсінік беру, оның сот процесіне дейінгі қызметін реттейтін заңнамаларды жетілдіру туралы айтылады.

Түйін сөздер: медиация, медиатор, кәсіби медиатор, қоғамдық медиатор, делдалдық қызмет, азаматтық процесс, заң кеңесі, талап арыз, сот, дәлелдеме.

Г.Б. Меирбекова¹, А.А. Альшуразова¹

¹КазНПУ имени Абая

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И СТРАНАХ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы становления и развития института медиации в странах Центральной Азии и странах Содружества Независимых Государств. Кроме того, будут охвачены медиаторская деятельность института медиации по гражданскому процессу до начала судебного процесса, консультирование юридических лиц, методы обеспечения примирения сторон. Это приводит к правильному пониманию участия медиатора в гражданско-процессуальных отношениях, правильному законодательному правовому регулированию.

Вместе с тем, в статье говорится о многообразии современных видов медиаторской деятельности, обязанностей, об общих понятиях участия медиатора в гражданском процессе, совершенствовании законодательства, регулирующего его деятельность до судебного процесса.

Ключевые слова: медиация, медиатор, профессиональный медиатор, общественный медиатор, посредническая деятельность, гражданский процесс, юридическая консультация, исковое заявление, суд, доказательство.

G.B. Meirbekova¹, A.A. Alshurazova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

LEGAL STATUS OF THE INSTITUTE OF MEDIATION IN CENTRAL ASIA AND THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES

Abstract

The article deals with topical issues of formation and development of the Institute of mediation in the countries of Central Asia and the countries of the Commonwealth of Independent States. In addition, it will

cover mediation activities of the Institute of mediation in civil proceedings before the start of the trial, consulting legal entities, methods of ensuring reconciliation of the parties. This leads to a correct understanding of the mediator's participation in civil procedural relations, and correct legal regulation.

At the same time, the article talks about the variety of modern types of mediation activities, responsibilities, General concepts of participation of a mediator in civil proceedings, improvement of legislation regulating their activities before the trial.

Keywords: mediation, mediator, professional mediator, public mediator, mediation, civil procedure, legal advice, statement of claim, court, evidence.

Елімізде Республика судьяларының VI съезінде сот жүйесін дамытудың басым бағыттары бойынша берген тапсырмаларын жүзеге асыру мақсатында Жоғарғы Сот азаматтық істерді шешудің баламалы институттарын кеңейту бойынша бірқатар іс-шаралар қабылдады [1].

Азаматтық дау-шарларды реттеудің және азаматтар мен заңды тұлғалардың бұзылған құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың қолданыстағы тетіктерін барынша жетілдіруді басты мақсат етіп қойған болатын. Сол басым бағыттардың бірі бітімгершілік келісу рәсімдерін, соның ішінде, көптеген шетелдік азаматтық сот істерін жүргізулерінде барынша кеңінен таралған нысандардың бірі медиацияны дамыту өзекті мәселе болып табылады.

Бейтарап медиатордың көмегімен Қазақстанға дауларды шешу мүмкіндігі 2011 жылы пайда болды. Осы себепті Қазақстан ТМД елдерімен Орталық Азия елдерінің арасында осы салада алғашқылардың бірі болып танылды. Қазақстан Республикасының №41-І «Медиация туралы» Заңы 2011 жылғы 28 қаңтарда қабылданып, 2011 жылдың 5 тамызында күшіне енген болатын. Бұл заң 4-тарау, 28 баптан тұрады [2].

Қазақстанда негізінен жеңілдетілген және оңайлатылған медиация есепке алынады. Медиация процедурасының өзі ерікті, еркін болып табылады. Заң бойынша ешқашан медиаторға мәжбүрлеп жүгіну жағдайлары жоқ. Сондай-ақ, сот даудың тараптарын медиаторға жүгінуге өз бастамасы бойынша жіберуге құқылы емес. Дауды егер медиация тәртібімен шешкен тараптар үшін олардың сотқа жүгінген кезде олар төлеген мемлекеттік баждары мен басқа шығыстарын қайтаруға болады.

Татуластыру мақсатымен қашанда медиация туралы келісімдерді тараптардың орындау мүмкіндігі де бар. Медиаторлар елімізде кәсіби немесе кәсіби емес, қоғамдық медиатор мәртебесіне ие бола алады. Қазақстандағы қалыптасқан медиацияны жеке азаматтар мен шетелдік азаматтардың не азаматтығы жоқ адамдардың және заңды тұлғалардың қатысуымен де жасайды. Олар азаматтық, еңбек, отбасылық, қаржы, әкімшілік және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға, сондай-ақ қылмыстық істер мен атқарушылық іс жүргізу кезінде медиация шарттарын қолдануға болады.

Медиация туралы келісімге келетін болсақ, Қазақстанда ол дауды және жанжалды реттеу туралы келісім деп аталады және оған қатысушы тараптар дауды реттеуге қол қойған сәттен бастап, ол мәміле мәртебесін алады. Сонымен қатар, егер бұл келісімді тараптардың бірі өз еркімен орындамаса, екіншісі оны жеңілдетілген нысанда қолдануға жүгінуге құқылы.

Жиырма бес жасқа толған Қазақстан азаматы, жоғары білімі бар, Үкімет белгілеген бағдарлама бойынша оқудан өткен адам медиатор бола алады. Оған қосымша және кәсіби медиаторлардың немесе отставкадағы судьяның тізілімінде тұру керек. Сондай-ақ, бітімгершілік татуласу іс жүргізу барысында медиатор немесе 40 жасқа толған және жергілікті атқарушы органның кәсіби емес медиаторлардың тізілімінде тұрған адам бола алады.

Қазақстандағы медиатор тәуелсіз тұлға болып табылады және куәгерлік иммунитетке ие. Одан медиатор медиация кезінде өзіне белгілі болған ақпарат туралы сұралуы мүмкін емес.

Ал көрші тұрған Қырғызстан Республикасындағы Медиация туралы Заң біздің елден кейін 2017 жылы 28 шілдеде қабылданған. Бұл заң оларда 5 тарау, 28 баптан тұрады.

Барлық елдердегі тәрізді қырғызстандық Медиация туралы заң еңбірінші азаматтық, отбасылық және еңбек қатынастарынан туындайтын дауларға байланысты қатынастарды реттейді. Ондағы Медиация қылмыстық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға заңда нақты көзделген жағдайларда ғана қолданылады.

Жоғарыда айтқанымыздай, Қырғызстанда Қазақстан Республикасына қарағанда Медиация институты алты жылдан кейін қолға алынған. Қазір бұл мемлекетте Медиация туралы Заңның қабылданғанына бар болғаны үш жыл болды. Сондықтан, қазіргі кезде әлі де Қырғызстан Республикасының халқына медиация институтының тиімді және қолайлы екені түсіндірілуде. Оларда

статистикасына келсек, 2020 жылдың басынан қазірге дейін 156 адам медиатордың көмегіне жүгінген. Бұл да болса кеше ғана медиацияны қыпастырған елге үлкен жетістік.

Қырғызстан мемлекетінің медиация заңы да Қазақстан Республикасының заңындағыдай қағидаттармен реттеледі:

- 1) еріктілік еркінділік;
- 2) медиация тараптарының іске қатысушыларының ынтымақтастығы және теңдігі;
- 3) медиатордың бейтарап тәуелсіздігі;
- 4) қатысқан істер бойынша құпиялылықты сақтау [3, 96 б.].

2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қырғызстан Республикасы Қылмыстық кодексінің, Қылмыстық іс жүргізу кодексінің және Әкімшілік Құқық бұзушылық кодексінің күшіне енуімен, медиация, заңының 2-бөлігінде көзделген қылмыстық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға қолданылады. Олара «Медиация туралы» Заңның 1-тармағы жауапкершілікке қатысты теріс қылық және бірнеше онша ауыр емес қылмыстар, атап айтқанда ұқыпсыздық, бұзақылық салдарынан өлімге әкелетін аз мөлшердегі ұрлықтарға да медиация қолданылуы мүмкін.

Қазіргі уақытта Қырғызстанда екі медиация орталығы жұмыс істейді - Ұлттық медиация орталығы және Медиация және келіссөздер орталығы. Бізге жеткен әр түрлі ақпаратқа сәйкес, қырғыз елінде 400-ден астам медиаторлар бар.

Олардың медиацияны қолдана отырып шешкен істерінің деректері бойынша, даулардың жалпы санының 65% - азаматтық істер, 8% - жер даулары, 12% - отбасылық даулар, 6% - еңбек даулары, 3% - қылмыстық істер [3, 297 б.].

Қырғызстанға қарағанда Өзбекстандағы медиация институтын дамыту сәл кештеу болды. 2018 жылғы 3 шілдеде қабылданған «Медиация туралы» Өзбекстан Республикасының Заңы 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енді. Өзбекстан Заңы да медиаторлардың кәсіби және кәсіби емес негізде жұмыс қызмет істеуін қарастырады. Олардың Заңына сәйкес, медиатордың қызметі кәсіпкерлік сипатта емес. Медиатордың кәсіби негіздегі қызметі ақылы немесе ақысыз болуы мүмкін. Кәсіби емес негізде – ақысыз.

Өзбек елінде медиацияның құқықтық негізі болып табылатын «Медиация туралы» Заң және оны әзірлеу кезінде қабылданған Өзбекстан Республикасының басқа да заңнамалық актілері болып табылады.

Өзбекстанда медиацияның мемлекеттік органның қатысуымен дауларды шешудегі басымдылығын белгілейді. Мұндай дау туындаған жағдайда мемлекеттік орган медиацияны қолдану бойынша шаралар қабылдауы керек.

Медиация сонымен бірге соттан тыс, дауды сотта қарау барысында сот актісін қабылдау үшін сот жеке кеңесу бөлмесіне шығарылғанға дейін, сондай-ақ аралық соттың шешімі шыққанға дейін дауды аралық сотта қарау барысында қолданылуы мүмкін.

Медиацияны пайдалану туралы келісім медиациялық шарттың ажырамас бөлігі. Медиациялық келісім болып табылатын шартта ескерту түрінде немесе жеке келісім түрінде жазбаша нысанда жасалады.

Өзбекстан Республикасында медиация рәсімі тараптар мен іске қатысушылар медиация рәсімі туралы келісім жасасқан күннен басталады. Медиация рәсімі туралы келісімшарт міндетті түрде жазбаша нысанда жасалады. Ол тараптар туралы ақпаратты толық қамтуы керек; қаралатын даудың мәні туралы; медиация рәсімін өткізудің тәртібі, медиатор, тараптар келіскен міндеттемелердің мазмұны, оларды жүзеге асырудың шарттары мен тәртібі туралы; медиация рәсімінің жүргізілу тілі, өтетін орны және болатын күні туралы; медиация рәсімінің ұзақтығы, қаншаға созылатыны туралы бар ақпарат қамтылуы қажет. Медиация процесі ерікті және еркін болып табылады. Әрбір тарап кез-келген уақытта оған қатысудан бас тарта алады. Қазақстан мен Қырғызстан заңнамасындағыдай дауларды медиация тәртібімен шешкен тараптар үшін сотқа жүгінген кезде олар төлеген сот шығындары мен мемлекеттік бажды қайтарып алуға болады.

Өзбекстандағы медиация азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға, оның ішінде кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға байланысты дауларға, сондай-ақ жеке еңбек даулары мен отбасылық құқықтық қатынастарға байланысты дауларға қолданылуы мүмкін.

Медиация туралы келісім оны жасасқан тараптар үшін міндетті болып табылады және олар өздері ерікті түрде олармен қарастырылған тәртіпте және мерзімде жасайды. Егер медиация туралы келісім орындалмаса, тараптар өз құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуге құқылы. Медиация туралы келісімді орындамаудың салдарын тараптар сол келісімде белгілей алады.

Сот талқылауы кезінде, дауды уәкілетті мемлекеттік орган қараған кезде медиация процесінде тараптар қол жеткізген медиация келісімі дереу сотқа немесе іс жүргізу барысында уәкілетті мемлекеттік органға жіберіледі.

Медиатор қызметін Өзбекстан Республикасы Әділет министрлігі бекіткен медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша арнайы оқу курсынан өткен, сондай-ақ Кәсіби медиаторлар тізіліміне енгізілген адам кәсіби негізде жүзеге асыра алады. Кәсіби негізде жиырма бес жасқа толған және медиатор міндеттерін орындауға келіскен адам. Кәсіби емес негізде делдал ретінде әрекет ететін адам Өзбекстан Республикасының Әділет министрлігі бекіткен медиаторларды оқыту бағдарламасы бойынша арнайы оқу курсынан өте алады [4, 27 б.].

Енді осы медиация институтын қолдануды енгізбеген елдер барма деген сұраққа жауап беретін болсақ, қазіргі уақытта Тәжікстанда медиация туралы заң жоқ. Бүгінгі таңда медиация өзінің дамуының алғашқы сатысында. Еуропалық қайта құру және даму банкінің, Даму жөніндегі халықаралық ұйымның және Тәжікстан Сауда-өнеркәсіп палатасының Тәжікстанда медиацияны дамыту бойынша бірлескен жобасы жүзеге асырылуда.

Тәжікстан заңнамасында дауларды шешудің әдісі ретінде медиация қарастырылмаған. Қазіргі кезде осы елде медиацияны дамыту үшін алғашқы қадамдар жасалуда. Жобаны Еуропалық Қайта құру және Даму Банкі, Халықаралық Даму Заңы Тәжікстанда медиацияны дамыту бойынша жұмыстар жүргізуде. Осы жоба аясында Тәжікстанның Сауда-өнеркәсіп палатасында Медиация және құқық орталығы құрылуда. Медиация туралы заң жобасын әзірлеу үшін жұмыс тобы құрылды. Бұл саладағы шетелдік тәжірибе зерттеліп жатыр. Халықаралық ұйымдардың көмегімен медиация және болашақ заң тұжырымдамасын әзірлеу бойынша іс-шаралар өткізілуде.

2020 жылдың ақпан айында Тәжікстанда медиаторлардың бірінші тобы оқытылды. Оқу процесін халықаралық медиатор, ресей маманы Власова Лилия және Медиация және келіссөздер орталығының (Минск, Беларусь) тренері Пухова Алеси басқарды [5, 49 б.].

Сондай-ақ, Медиация қақтығыстар мен дауларды шешудің тәсілі ретінде Түрікменстан заңнамасына әлі беймәлім. Іс жүзінде салыстырудың стандартты нысандары ешқандай делдалдардың немесе мамандардың қатысуынсыз қолданылады.

Түрікменстан заңнамасында дауларды медиация сияқты шешудің әдісі қарастырылмаған. Қазіргі уақытта татуластырудың стандартты нысандары жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы даулар бойынша еңбек кодексінде, қылмыстық кодексте жәбірленушіге келтірілген зиянды жою бөлігінде, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың отбасылық заңнама аясында татуласу бөлігінде қарастырылған делдалдардың немесе мамандардың қатысуынсыз қолданылады.

Айта кету керек, бұл елдегі іс-шаралар мерзімді түрде медиацияға және осы саладағы шет елдердің тәжірибесіне арналған. Сондай-ақ, шетелдік ұйымдардың бастамасы бойынша жоғары оқу орындары медиация және дауларды шешудің басқа балама әдістері бойынша білім беру жұмыстарын жүргізеді. Сондықтан, бұл елде де медиация пайда болады деген үміт бар [6, 72 б.].

Көрші Ресейде медиация туралы заң 2011 жылы пайда болды. Заң пайда болғаннан бастап медиаторлардың кәсіби қоғамдастығы құрылды, өздігінен реттелетін медиация ұйымдары құрылды. Медиация практикасы дамуды жалғастыруда. Ресейдегі медиацияның ерекшеліктерін реттейтін негізгі құжат «Медиатордың қатысуымен дауларды шешудің балама тәртібі (медиация рәсімі) туралы» Заң болды. Бөлек ережелер іс жүргізу кодекстерінде бар. Сонымен қатар, өздігінен реттелетін ұйымдардың, оның ішінде медиаторлардың актілері мен талаптары қолданылады.

Ресейлік медиация жеңілдетілген медиация қағидаттарына негізделген. Медиаторлар кәсіби немесе кәсіби емес медиатор мәртебесіне ие бола алады. Бұл кезеңде Ресейде медиация ерікті болып табылады. Медиаторға мәжбүрлеп жүгіну жағдайлары жоқ. Сондай-ақ, сот тараптарды міндетті түрде делдалға жіберуге құқылы емес. Медиация туралы келісім транзакциялық мәртебеге ие.

Ресейдегі делдалдық азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды, оның ішінде кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызметті жүзеге асыруға байланысты дауларды, сондай-ақ еңбек қатынастары мен отбасылық құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды шешуде қолданылады. Егер тараптар медиация процесінде келісімге келсе, олар медиация туралы келісімде тіркеледі. Бұл келісімді, егер сот бастапқыда сотта қаралған болса, сот шешімі ретінде келіседі. Басқа жағдайларда медиация келісімі мәміле ретінде танылады, ал егер ол орындалмаса, сотқа тараптардың біреуін сотқа жүгіну арқылы орындауға болады.

Ресейде жоғары білімі бар және медиаторлар даярлаудан өткен жиырма бес жастан асқан адам кәсіби медиатор мәртебесін ала алады. Медиатор тәуелсіз және бейтарап тұлға мәртебесіне ие, ал медиаторға медиация процесінде алған ақпаратқа қатысты куәгерлік иммунитет берілген [7, 254 б.].

Медиация институтын қолдану қазақ әдет-ғұрып құқығының даму тарихында да көрініс тапты. Атап айтқанда, «Жеті жарғыда» құқық бұзушылықтың орнын құн және айып төлеу арқылы толтыру құқығы бекітілді. Медиаторлар ролін билер атқарды. Билер сотының тарихи маңызы оның әділдіктің үлгісі ретінде болғандықта. Көшпенді демократияның қажетті шарты ретіндегі жариялылық, ежелгі дәстүрлер мен әдет-ғұрыптық құқықтың нормаларына сәйкес келетін қоғамдық пікір, сондай-ақ, кез келген заңнан жоғары тұратын, әділдік қағидасының берік бекітілуі, - осының барлығы, жұрттың барлығы сенім артқан билер сотын қамтамасыз етіп отырған кепілдіктер болып табылады.

Сот жарысы, адамдар даудың шешімін табу мақсатында келген жерде басталатын болды. Ал олар өздері сенген билерге ғана барды. Олар, халық даналығы мен руханилығының қоймасы саналған, халықтың нағыз беткеұстарлары болды.

Сот төрелігі қазақтарда негізінен құқық қолдану институты емес, бітімгершілік институты ретінде көрініс тапқан болатын. Шешімді жүзеге асыру механизмінің болмауы да тараптардың арасында келісімнің орнауын қажет еткен болатын, себебі тек билікке ғана негізделген сот шешімі орындалмай қалуы мүмкін еді. Ру арасында туындаған дауларды шешуге ру аттарынан айыптаушы билер мен қорғаушы билер қатысатын болған, сотта іс қарау «кеңес» және «жүгініс» сияқты мекемелерде қабылданған қағидалардың негізінде жүзеге асырылды. Билер сотынан басқа Қазақстанда, қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық деликттерге ажыратусыз, құқықтық даулар мен талап арыздарды шешудің дербес түрі ретінде аралық соттар да XVIII ғасырдың аяғынан XX ғасырдың басына дейін қызмет етті [8, 24 б.].

Қазіргі уақытта ҚР азаматтарына сотқа жеткізбей туындаған дауларды шешу мүмкіндіктері туды. «Медиация туралы» арнайы Заң шығарылып, 2011 жылдың 5 тамызынан бастап қолданысқа енгізілді. Өмірде пайда болатын даулар мен кикілжіңдер өсе келе ұрыс-жанжалға ауысып, сотқа жүгініп, оны жылдап шешуге тура келеді. Алайда оның бәрін сотқа жеткізбей, татуласу арқылы шешімге келтіруге жол ашылды. Күнделікті өмірде қайсымыз болсақ та кикілжіңдерді екеуаралықта шешуді қолға алған болатынбыз, бірақ оны өзіміз байқамай жүрміз. Мысалы, ертеде ақсақалдар дау-жанжалдарды бірлесе отырып шешкен болатын. Осындайда екі жақтың реніштерін, бір-біріне деген өкпелерін жақсылап тыңдап, оларды дұрыс шешімге қарай итермелеп, келістірген жөн. Медиация- дауласушыларды келісімге итермелейді. Олардың дауларын өзара түсінушілікпен шешуге көмектеседі, белгілі бір мақсатқа жеткізеді, істі сотқа жеткізбеудің жолын қарастырады. Ол тұлғаны медиатор деп атайды. Медиатор - ол құқықтан, адам психологиясынан және басқа да білімнен хабардар болу керек. Ол екі жақтың дауын әділ шешуі керек. Осы даулардың шешілу жүйесінің баламасы, яғни медиация қазіргі уақытта тез дамуда және түрлі жағдайларда қолданылып, көп цивилизациялық елдердің құқықтық инфраструктураларында қолданылуда. Халықаралық статистикаға сәйкес, медиация арқылы бүкіл даулардан 30-40 пайызы өтеді екен. Соның ішінде 85 пайызы дұрыс оң шешім қабылданған. Қазіргі уақытта медиация институтының қажеттігі зор деп айтуға болады.

Жоғарыдағыларды қорыта келгенде, Орта Азия елдері мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері бойынша медиация институтын қабылдау мерзімдері жиырма бірінші ғасырдың бірінші онжылдығынан кейін басталғанын көреміз. Және олардың басым көпшілігі медиация институтының жеңілдетілген түрін қабылдай отырып, белгілі принциптерді басшылыққа алған. Алыс және жақын шетелдердегі және Орта Азия және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінде медиацияның шығу тарихы мен дамуының ерекшеліктеріне талдау жасай отырып, тиімді қолайлы әдістерді таңдағанымыз елдегі сот процестерін азайтуға, халықтың даудан гөрі, бітімгершілік, татуласуға келуді жақтайтынын көреміз. Сондықтан, сотқа жүгінген тараптардың медиацияны таңдауы Медиация институтының дамуына мол ықпал етіп, жан-жақты дамып келе жатқанын көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н.Ә. *Ұлттық сот жүйесінің «Қазақстан-2050» стратегиясы аясындағы міндеттері. Қазақстан Республикасы судьяларының VI съезінде сөйлеген сөзі* // <http://www.akorda.kz/>

2 *Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы №401-IV «Медиация туралы» заңы (31.10.2015 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды ресурс] // Рұқсат режимі: «ПАРАГРАФ», ақпараттық жүйесі, «ЮРИСТ» жинағы. URL: <https://online.zakon.kz> (жүгіну мерзімі: 18.02.2020).*

3 *Турабаева Д.С. Медиация институтының Қырғыз Республикасындағы даму болашағы // Материалы международной научно-практической конференции / Вестник КазНУ. Серия Юриспруденция. Вып. №74. – Алматы, 2017. – 142-147 бб.*

4 Каримов А.С. Проблемы применения медиации при разрешении споров в Узбекистана // Юридический журнал Республики Узбекистан. – 2019. – №6. – С.119.

5 Головина С.Ю. Организация работы по внедрению примирительных процедур в Арбитражном суде Таджикистана / Сборник материалов III международной научно-практической конференции «Практика медиации в России: проблемы, трудности, решения». – Липецк, 2015. – С.285.

6 Кузбагаров В.А. В Арбитражном суде Туркменистана начинает свою работу кабинет медиации. // <http://turkmenistan.bezformata.ru/listnews/svoyu-rabotu-kabinetmediacii/17930621/> (дата обращения: 06.12.2019).

7 Носырева Е.И. Становление института медиации в России // Развитие медиации в России: сборник статей / под ред. Е.И. Носыревой, Д.Г. Фильченко. – М.: Берлин, 2012. – С.5-6.

8 Мусина А.Н. Перспективы развития медиации в Республике Казахстан: обзор круглого стола // Зан. – №2(3), 2013. – С.9.

УДК: 347.9

МРНТИ: 10.31.01

Ж.Е. Молдахметова¹, Р.К. Наурызбаева²

¹КазНПУ им. Абая

²Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева

МЕДИАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ СУПРУГОВ ПРИ РАСТОРЖЕНИИ БРАКА

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности медиации как средство защиты семейных прав при расторжении брака. Институт семейной медиации - относительно новый междисциплинарный правовой институт, имеющий социально-полезную семейно-правовую направленность. Медиация призвана урегулировать семейный конфликт, который привел к постановке вопроса о расторжении брака в том случае, когда самостоятельно у сторон не получается найти обоюдновыгодное решение, но есть шанс решить вопрос, не дожидаясь судебного решения при участии посредника – медиатора с целью защиты прав супругов.

Ключевые слова: суд, медиация, медиатор, брачно-семейные отношения, расторжение брака, защита прав супругов, правовой спор, разрешение конфликта.

Ж.Е. Молдахметова¹, Р.К. Наурызбаева²

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

²Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясы

МЕДИАЦИЯ НЕКЕНІ БҰЗУ КЕЗІНДЕ ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Бұл мақалада некені бұзу кезіндегі отбасылық құқықтарды қорғау құралы ретінде медиацияның тән ерекшеліктері талданды. Отбасылық медиация институты-элеуметтік-пайдалы отбасылық-құқықтық бағыты бар салыстырмалы түрде жаңа пәнаралық құқықтық институт. Медиация ерлі – зайыптылардың құқықтарын қорғау мақсатында делдал-медиатордың қатысуымен сот шешімін күтпестен мәселені шешуге мүмкіндік болған жағдайда некені бұзу туралы мәселені қоюға алып келген отбасылық жанжалды реттеуге арналған.

Түйін сөздер: сот, медиация, медиатор, неке-отбасылық қатынастар, некені бұзу, ерлі-зайыптылардың құқықтарын қорғау, құқықтық дау, жанжалды шешу.

¹Abai KazNPU

²Eurasian Academy of law named after D.A. Kunaev

MEDIATION AS A MEANS OF PROTECTING THE RIGHTS AND INTERESTS OF SPOUSES UPON DIVORCE

Abstract

This article analyzes the characteristic features of mediation as a means of protecting family rights when a marriage is dissolved. The Institute of family mediation is a relatively new interdisciplinary legal Institute with a socially useful family-legal orientation. Mediation is designed to resolve a family conflict that led to the issue of divorce in the case when the parties themselves can not find a mutually beneficial solution, but there is a chance to resolve the issue without waiting for a court decision with the participation of a mediator to protect the rights of the spouses.

Keywords: court, mediation, mediator, marital and family relations, divorce, protection of the rights of spouses, legal dispute, conflict resolution.

На протяжении многих столетий человечество вырабатывало разные формы, средства, механизмы, стратегии и подходы к разрешению бракоразводных конфликтов и защите прав их участников. Сегодня наиболее распространенной, урегулированной на уровне семейного и гражданско-процессуального законодательства формой защиты и процедурой разрешения спора супругов при расторжении брака является судебное разбирательство.

Вместе с тем, альтернативой такой форме является процедура семейной медиации. Институт семейной медиации - относительно новый междисциплинарный правовой институт, имеющий социально-полезную семейно-правовую направленность. Полагаем, что эффективность применения медиации как способа защиты брачно-семейных прав при расторжении брака не вызывает сомнений. Медиацию часто воспринимают как новшество, хотя она имеет долгую историю во многих культурах и цивилизациях, в том числе и в Казахстане. «Еще Древнем Китае Конфуций призывал использовать медиацию вместо того, чтобы идти в суд. Он предупреждал, что состязательное участие в судебном процессе, скорее всего, усилит озлобленность участников конфликта и воспрепятствует их эффективному взаимодействию» [1]. Полностью согласны с высказанным в науке мнением В.О. Аболонина, что во многих странах мира сегодня успешно развиваются и применяются различные модели судебной медиации, предполагающие внедрение примирительных процедур непосредственно в гражданское судопроизводство [2]. Такая практика позволяет разнообразить правосудие, сделать его более гибким, более направленным на устранение не только последствий, но и причин любого судебного спора. Действительно, семейная медиация призвана урегулировать конфликт в том случае, когда самостоятельно у членов семьи не получается найти обоюдное решение, но есть шанс решить вопрос, не дожидаясь судебного решения, путем переговоров защитить права участников бракоразводного конфликта.

При расторжении брака весьма важное значение имеет применение процедуры медиации и ее трактовка как формы защиты брачно-семейных прав при прекращении правоотношений супругов, соответственно, актуальна постановка вопроса об использовании различного рода посреднических примирительных процедур. В качестве предпосылок для такого посредничества выступают социальные, психологические аспекты семейной жизнедеятельности супругов и особенности тех отношений, которые складываются при расторжении брака. Институт медиации первоначально нашел отражение в международных актах. Необходимо особо подчеркнуть, что в Казахстане институт медиации весьма эффективно используется в семейно-правовой сфере, в частности, именно при расторжении брака, с целью защиты прав супругов – участников бракоразводного конфликта и, как представляется, данную наметившуюся тенденцию, конечно, необходимо развивать, пропагандировать необходимость активного применения медиативных процедур.

Стоит согласиться с мнением А.А. Елисевой о том, что медиация в Казахстане как способ урегулирования семейных споров имеет хорошие перспективы эффективного развития [3]. Вполне оправданно, что требуется более интенсивное применение процедур медиации, посредничества в

сфере семейно-брачных отношений, поскольку данные процедуры позволяют ускорить процесс разрешения конфликта и минимизировать судебные расходы, но в большей степени позволяют достичь соглашения между сторонами.

Действительно, медиация призвана урегулировать семейный конфликт, который привел к постановке вопроса о расторжении брака в том случае, когда самостоятельно у сторон не получается найти обоюдовыгодное решение, но есть шанс решить вопрос, не дожидаясь судебного решения при участии посредника – медиатора с целью защиты прав супругов. По мере разрешения спора между супругами медиация выступает одной из форм защиты брачно - семейных прав при прекращении правоотношений супругов. Медиация позволит избежать распад семьи и расторжение брака, сохранить отношения с детьми, относительно невысокие затраты, отсутствие принудительного исполнения решения, так как в ходе примирительных процедур стороны сами вырабатывают удовлетворяющее их решение и заинтересованы в его исполнении. Действительно, при применении посреднических примирительных процедур для защиты прав супругов велика вероятность предотвратить расторжение брака, а если семья уже распалась и сохранение супружеских отношений не представляется возможным, с помощью такого специального правового средства, как медиация возможно урегулирования супружеского конфликта и разрешение вопросов, возникающих в связи с расторжением брака, цивилизованным, бесконфликтным способом, с учетом удовлетворения интересов все участников процедуры развода, защищая их права. Закон РК «О Медиации» определяет процедуру медиации как способ урегулирования споров при содействии медиатора на основе добровольного согласия сторон в целях достижения ими взаимоприемлемого решения [4].

Применение медиативной процедуры принципиально отличается от судебной формы защиты прав при рассмотрении споров супругов, расторгающих брак, однако, они имеют общую цель – защита прав супругов и бывших супругов. Принципиальные отличия проявляются в том, что, во-первых, третье лицо, участвующее в урегулировании конфликта, не выносит вердикт, а является посредником в процессе принятия решения сторонами бракоразводного процесса; во-вторых, супруги самостоятельно устанавливают регламент процедуры; в-третьих, срок проведения медиации, хоть и ограничен законодательством, но его продолжительность зависит от сторон спора – супругов. Помимо этого, расходы, понесенные сторонами в процессе урегулирования спора путем медиации, по данному основанию не компенсируются. Бесспорными остаются такие факторы, как загруженность судебной системы, невозможность бесконечного увеличения числа судей и сотрудников аппаратов судов, а также сложности в формировании все возрастающего бюджета на содержание судебной власти, что приводит к постоянному поиску путей для разрешения данной проблемы.

Итак, сравнивая медиацию как специальное средство защиты прав супругов, с судебным порядком, нельзя не заметить принципиальное сущностное отличие между ними, способное привести к решающему выбору спорящих сторон и предпочтению применения именно процедуры медиации.

В суде правовой спор рассматривается по существу и разрешается исключительно с точки зрения буквы закона и системного толкования действующего законодательства, в итоге судебное решение может не устроить по каким-то позициям как истца, так и ответчика, причем зачастую по разным причинам. Цель же процедуры медиации заключается в урегулировании спора, в особенности, возникшего между супругами при расторжении брака, который, как правило, затрагивает интересы третьих лиц. При этом медиатор не разрешает спор с правовых позиций, не выясняет, кто прав, кто виноват, хотя это тоже может иметь место в супружеском конфликте. Задача медиатора состоит в определении истинных потребностей и интересов сторон в супружеском конфликте, а также в оказании содействия сторонам для принятия ими решения о расторжении брака, защите прав и интересов каждого из супругов.

Таким образом, медиатор, как правило, руководит процедурой развода, профессионально управляет конфликтом, но ни в коем случае не принимает решения в вопросе исхода конфликта. Вместе с тем, он направляет действия супругов на примирительные процедуры с целью сохранения семьи. Медиативное соглашение как итоговый документ в процедуре медиации при расторжении брака может быть взаимовыгодным только при его добровольном и самостоятельном принятии спорящими сторонами, с учетом соблюдения личных и имущественных интересов третьих лиц: детей, возможно, иных нетрудоспособных лиц. Грамотно и профессионально проведенные медиативные процедуры должны приводить стороны к исполнению медиативного соглашения, без потребности в государственной поддержке через механизмы принуждения, предусмотренные в законодательстве. Необходимо отметить, что данный независимый и профессиональный (с точки

зрения психологии) подход не смогут обеспечить иные лица, к которым нередко прибегают на практике стороны конфликта при использовании уже существующих досудебных процедур.

Причем при урегулировании медиатором любого семейного спора, в том числе о расторжении брака, нет необходимости в заключении или выражении мнения третьих лиц. Основным ориентиром в процедуре медиации для независимого посредника становятся личные потребности и интересы супругов, направленные на защиту их прав.

Эффективность применения медиации как средства защиты семейных прав граждан, в том числе в рамках бракоразводного процесса, подтверждается зарубежной правоприменительной практикой. В суде конфликт становится спором. Существование противоположных интересов, взглядов, убеждений стимулирует развитие внутреннего конфликта спор. Поэтому понимание судом того, что кроме формального рассмотрения и разрешения семейного спора возможно устранение внутреннего конфликта, породившего семейный спор, то привлечение медиатора представляется необходимым.

Таким образом, семейная медиация – это одно из специальных средств (процедур) альтернативной защиты права, урегулирования возникших между супругами споров, направленная на защиту семейных прав и интересов, которая предполагает участие незаинтересованной стороны – медиатора. Деятельность медиатора основывается на принципах уважения сторон конфликта, принятии позиции обоих участников, умении слушать и слышать, при обязательном соблюдении конфиденциальности. В случае наличия в семье детей деятельность медиатора основывается на принципе охраны и защиты прав ребенка при расторжении брака.

В научной литературе справедливо указывается, что в зарубежных государствах отмечается тенденция интегрирования процедуры медиации в деятельность отдельных государственных органов, в том числе судебных, при этом семейная медиация регулируется отдельно (от иных видов медиации) в отраслевом законодательстве и рассматривается в качестве обязательного этапа разрешения семейно-правовых споров, в частности при расторжении брака. Такая практика представляется весьма прогрессивной, поэтому данный зарубежный опыт представляется разумным и необходимым для применения и нашей стране. Опыт Германии показывает, что семейная медиация считается востребованной примирительной процедурой. Безусловно, данное мнение имеет право на существование, причем оно активно аргументируется в семейно-правовой доктрине. Вместе с тем, полагаем, что все же семейная медиация, в целом, и применение медиации при расторжении брака должно иметь добровольный характер, сами стороны должны осознать необходимость применения примирительных процедур в бракоразводном процессе. Насажение и установление обязательной процедуры прохождения медиации, привлечение посредника, если сами супруги ротив такого порядка, приведет к негативным последствиям, усугубит и без того конфликтную ситуацию между супругами.

Конечно, государство в лице судебных органов и органов ЗАГС должны стремиться к повышению правосознания граждан и их ориентированности на возможность и необходимость сохранения семьи. А процедура медиации будет способствовать реализации ориентированности государства на сохранение семьи и брака, укрепления семейных связей, супружеского союза. В науке проведена классификация препятствий распространения семейной и иных видов медиации в РК, с которой, в целом, следует согласиться: организационные препятствия: отсутствие общераспространенной практики использования медиации; отсутствие признака обязательности применения процедуры медиации до обращения в суд и другие; экономические препятствия, к которым следует отнести: высокую стоимость услуг профессиональных медиаторов; процессуально-правовой абсентеизм сторон при разрешении различных правовых споров, к которым применима процедура медиации, заключающийся в абсолютном нежелании нести дополнительные финансовые затраты; отсутствие заинтересованности судебных представителей в примирении сторон; субъективные или психологические: - достаточно высокая степень конфликтности общественных отношений; непризнание авторитета медиатора, т.е. его профессиональных и репутационных компетенций; низкий уровень правовой культуры и другие. Полагаем, что все эти препятствия в большей степени характерны и для семейной медиации, что, безусловно, негативно сказывается на распространении медиативных процедур при расторжении брака.

Как уже отмечалось, медиация является альтернативной процедурой по отношению к судебной форме защиты прав и разрешения спора при расторжении брака. Бесспорно, что медиативные процедуры позволят разгрузить суды и значительно повысить эффективность урегулирования споров по бракоразводным делам, сохранить семьи от разрушения или цивилизованным образом разрешить

супружеский конфликт. Сущность процедуры медиации при расторжении брака как формы защиты прав и наиболее прогрессивного способа урегулирования супружеского конфликта для Казахстана состоит в том, что посредник оказывает сторонам содействие в ведении переговоров и способствует достижению взаимоприемлемого решения по бракоразводному делу. Необходимо учитывать, что каждая конфликтная ситуация при расторжении брака весьма уникальна и имеет свои особенности. В силу этого и не существует универсальных приемов, способов и алгоритмов, позволяющих урегулировать. Это требует индивидуальных подходов к особенностям жизненной ситуации супружеской пары, решившей расторгнуть брак, с учетом потребностей и интересов обеих сторон в конфликте. Однако сделать это самим сторонам, даже основываясь на современных технологиях, весьма непросто. И связано это, по меньшей мере, с двумя причинами: обоюдной высокой эмоциональной напряженностью в силу личной заинтересованности, а равно отсутствием необходимой компетенции и навыков по регулированию споров и конфликтов. В этой связи представляется затруднительным самим спорящим сторонам - супругам самостоятельно реализовывать рекомендуемый в этих случаях порядок действий, направленный на выбор оптимальной тактики поведения с целью погашения конфликта, ориентируясь на снятие психологической и социальной напряженности, проявляя склонность к компромиссам и т.д. Здесь целесообразна добровольная переадресация сторонами управления конфликтом компетентному лицу - медиатору с целью его продуктивного урегулирования в порядке, установленном Законом о медиации.

Анализируя отечественную практику использования примирительных процедур при расторжении брака как формы защиты их прав, а также ежегодные статистические показатели, думается, что в процессе усовершенствования процессуальных механизмов и расширения их многообразия следует обратить внимание на опыт других стран, где сходные проблемы несколько десятилетий назад вставали так же остро, как в Казахстане сегодня, а первые положительные результаты появились только тогда, когда вместе с классической появилась еще и судебная медиация, для чего в отечественной теории и практике имеются все необходимые ресурсы.

Список использованной литературы:

- 1 Паркинсон Л. Адекватное разрешение споров // Медиация и право. – 2016. – №1(5). – С.42-46.*
- 2 Аболонин В.О. Судебная медиация: теория, практика, перспективы. – М.: Инфотропик Медиа, 2018. – 408 с.*
- 3 Елисеева А.А. Медиация как способ урегулирования семейных споров // Семейное право на рубеже XX-XXI веков: к 20-летию Конвенции ООН о правах ребенка: Материалы Международной научно-практической конференции (Казань, КПФУ, 18 декабря 2010 г.) / Отв. ред. О.Н. Низамиева. – М.: Статут, 2011. – С.26.*
- 4 Закон РК от 28 января 2011 №401-IV «О Медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.12.2019 г.).*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY**

УДК: 343.93/94
МРНТИ: 10.81.51

А.Р. Бижанова¹, А.С. Кошкинбаева²

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

²Каспий қоғамдық университетінің (КҚУ) докторанты

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІ-ҚЫЛМЫСКЕР ТҰЛҒАСЫ ЖӨНІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада автор криминологиялық зерттеу нәтижесінде анықталған әскери қызметшілердің жеке басының ерекшеліктерін сипаттайды. Бұл тұлғалардың (шақыру бойынша және келісім-шарт бойынша әскери қызмет өткеретін) әлеуметтік-демографиялық белгілері қарастырылады; рухани-психологиялық типтері және қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың мотивациялық шарттары анықталған.

Түйін сөздер: әскери қызмет, әскери қылмыстылық, қылмыскер тұлғасы, қылмыскерлер типтері, келісім шарт бойынша әскери қызметші, шақыру бойынша әскери қызметші.

А.Р. Бижанова¹, А.С. Кошкинбаева²

¹КазНПУ имени Абая

²Докторант Каспийского общественного университета (КОУ)

О ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА-ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО

Аннотация

Статья посвящена описанию особенностей личности военнослужащих, выявленных автором в результате проведенного криминологического исследования. Рассматриваются социально-демографические признаки таких лиц (проходящие воинскую службу по призыву и по контракту); определен нравственно-психологический тип и мотивационная обусловленность совершения уголовных правонарушений.

Ключевые слова: военная служба, военная преступность, личность преступника, типы преступников, военнослужащий по контракту, военнослужащий по призыву.

A.R. Bizhanova¹, A.S. Koshkinbayeva²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai

²Doctoral student of the Caspian public University

ABOUT THE IDENTITY OF THE CRIMINAL-MILITARY PERSON

Abstract

The article is devoted to the description of the features of the personality of military personnel identified by the author as a result of the conducted criminological research. The socio-demographic characteristics of such

persons (who are undergoing military service on conscription and under contract) are considered; the moral and psychological type and motivational conditionality of committing criminal offenses are determined.

Keywords: military service, war crime, criminal identity, types of criminals, contract soldier, conscript soldier.

Кіріспе

Еліміздің Қарулы Күштері - оқшауланған әлеуметтік механизм емес, ол біздің қоғамымыздың ажырамас бөлігі болғандықтан да, қоғамдағы шиеленіскен әлеуметтік қайшылықтар әскердің жағдайына ықпал етері анық. Мұнда Қарулы Күштердегі қылмыстық құқық бұзушылықтар Қарулы күштерге ғана емес, жалпы мемлекеттің қауіпсіздігін қыл істіне қоятын тұрақсыздандырушы күшке айналады. Сондықтан да Отанды қорғау міндеті әскери қызметшілерге арнайы жүктелінгендіктен де, олармен жасалынған қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамға қауіптілігі жоғары болады.

Негізгі бөлім

Нақты қылмыстық құқық бұзушылықтармен күресте ғылыми негізделген криминологиялық сипаттаманың маңызы ерекше. Ал криминологиялық сипаттаманың маңызды элементтерінің бірі - қылмыскер тұлғасы. Жалпы теорияда қылмыскер тұлғасын психологиялық, әлеуметтік, құқықтық, ұйымдастырушылық қасиеттер сипаттайды.

Әскери қызмет саласындағы қылмыскерлердің қатарында келісімшарт бойынша әскери қызметші-қылмыскерлер және шақыру бойынша әскери қызметші-құқық бұзушыларды қарастырамыз. Енді сол криминологиялық мінездемені әскерлер мен әскери құралымдарға *шақыру бойынша әскери қызмет өткеретін - қылмыскер тұлғасынан* бастасақ. Олар мынадай психологиялық қасиеттермен ерекшеленеді:

- жасы, криминогенді жаста;
- мінез-құлқы толық қалыптаспаған, сондықтан да психикасы тұрақтанбаған;
- психикасының қалыптаспауы түрлі жанама факторлармен байланысты (объективті және субъективті);
- жас жеткіншектерге тән «гедонистік қауіп», яғни қауіп-қатерлі сезімнен, тәуекелден ләззат алу тән.

Шақыру бойынша әскери қызметші-құқық бұзушылардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу нәтижесінде олардың құқық бұзушы болу мүмкіндігі жоғары екендігі анықталды.

Ал *әлеуметтік факторлармен байланысты* қасиеттерге келсек, соңғы жылдары жастар әскерге келгенде ішкі жағдайға бейімделіп, кез-келген кемсітушілікке көніп, соңында сол жастардың орнын басуға саналы түрде дайын болып келеді.

Әскери қызметші-құқық бұзушыларына:

- өз жүріс-тұрысының заңға сәйкестігін аңғармау, ойламау;
- жүріс-тұрысының мотивациясын алға қою, іс-әрекетінің объективті қоғамға қауіптілігін бағаламау;
- нақты әрекеттеріне дұрыс баға бермеу;
- әскери қызмешілердің кейбіреулерінің білімі, жеке сенімі мен жүріс-тұрыстарында айырмашылықтың болуы;
- кейбір солдаттардың айналасындағылардың ойларына тәуелді болуы тән.

Құқық бұзушылықтың формальды емес құрылымымен байланысты факторлар да қылмыскердің тұлғасына әсер етеді. Бұл құрылым формальды әскери жарлықтан туындайды. Құқық бұзушылықтың көшбасшылары күрделі көпсатылы құрылымды басқарады, олардың көмегімен өз құрбандарына әсер етеді. Бұл жағдай бүкіл әскери бөлімшелерді қамтып, криминалды көріністер тұрақты түрде қайталанады.

Әскердегі формальды емес құрылым – бұл әскерде жарлықтағы тәртіпті іске асыра алмаудың нәтижесі. Жарлықтағы кемшіліктердің орнын тұлғалардың арасындағы жеке қатынастармен байланысты құқық бұзушылықтар толтырады. Әдетте, зорлық-зомбылық үш түрлі жағдайда орын алады:

- тәртіп сақтау қатынасында;
- жеке шағымдарды қанағаттандыру үшін;
- жеке мақсатта.

Қалыптасқан формальды емес құрылымның көмегімен құқық бұзушы-көшбасшылар өздерінің криминалды әрекеттеріне жаңадан құқық бұзушыларды тара алады, «жалғасын табушылық» көмегімен және делдал-орындаушылар арқылы әскерде өз тәртібін орната алады.

Құқық бұзушы-көшбасшының орнатқан моральдық-психологиялық климаты әскерге алғаш келген солдатқа «күресу мүмкін емес» деген ой тудырады. Жаңа құқық бұзушының болмысы әскери қызметші-қылмыскердің ырқына бой берген кезден қалыптаса бастайды. Әдетте, әскери қызметші құқық бұзушылыққа келесідей нысанда араласады: жеке өзі белсенді қатысады, не жалпы басшылық етеді және ешкімнің де әскери «салт-дәстүрден» жалтармауын бақылайды.

Қылмыскердің жеке тұлғасына *посткримногенді факторлардың да әсері* бар. Құқық бұзушылыққа мойынсынған әскери қызметшіде «күші бар адам әрдайым да дұрыс, өзгенің сені кемсіткенін күтпей, оқиғаның алдын орап, бірінші бастау керек» деген іштей сенімділік пайда болады.

Қылмыскердің әрекетінің мотивациясына қатысты екі жағдайға назар аударған жөн. Біріншіде, кек қайтарушы әскери қызметшінің санасында «маған қалай адамдар қараса, мен де өзгелерге солай жасаймын» деген ой қалған болса, ал екінші жағдайда, «әскердегі жағымсыз салт-дәстүрмен» байланысты және әдетке айналған қылықтан адамдар ешуақытта арланбайды.

Сонымен, шақыру бойынша әскери қызметін өтеуші-қылмыскерлерге мынадай қасиеттер тән болады:

- бұл шақыру бойынша әскери қызметін өтеуші;
- онда «әлеуметтік аутсайдер» деген ат қалған;
- олар формальдық емес құрылымдардың көмегімен құқық бұзушылықтар жасайды, ол үшін бұл құрылымда белгілі бір әлеуметтік бағытты ұстану міндетті емес;
- күш-қуатты;
- жастайынан зорлық-зомбылыққа бейім, пайдакүнемдік басынушылық көрсетеді;
- криминогенді жаста (19-21 жас) және психикасы қалыптаспаған;
- жанадан әскерге қабылданғандарды «тәрбиелеуге» және әскери салт-дәстүрді сақтауға тырысады;
- ашуланшақ, агрессивті, холерик типтес мінез.

Сонымен, жеке адамдар арасындағы қатынастарға байланысты құқыққа қайшы іс-әрекеттерді жасайтын құқық бұзушылардың типін психикасы қалыптаспаған және криминогенді жастағы, күш-қуатты, жас жеткіншек шақтағы агрессивті-басынушылық жүріс-тұрысты және әлеуметтік аутсайдер аты бар, холерик типтес мерзімдік қызметтегі әскери қызметшілер құрайды.

Формальдық емес құрылым көшбасшысының ерекшелігі оның тек қара күш иесі болуында емес, оған көпшіліктің үнсіз мойынсынуында. Олар жалпы әскери қызметшілердің көңілінен шығады және сол көңіл үшін өзін құрбан ете алады, яғни олар өз әрекеттерін өздері таңдай алмайды; формальды емес «заңсыз ережелерді» барлық уақытта сақтайды.

Келісімшарт бойынша әскери қызметші-қылмыскерлердің (офицерлер, пропорщиктер, мичман-дар) жеке тұлғаларына келсек, оларды үш аспектіде қарауға болады:

- қылмыстық құқық бұзушылықпен тікелей байланысты тұлғалар (белсенділер, сондай-ақ формальды емес құрылымдардың қатысушылары);
- құқық бұзушылықпен байланысты емес, бірақ та онымен күреспейтін тұлғалар (пассивті қатысушылар);
- құқық бұзушылықпен белсенді күресуші тұлғалар.

Әдетте, аталған құқық бұзушы тұлғасының қалыптасуына әлеуметтік (әскери қызметте әлеуметтік әділдіктің болмауы, протекционизм, қызметте көтерілудің қиындығы, өзіне жауаптылық алмау тенденциясының қалыптасуы, түрлі шаруашылық жұмыстармен айналысып кету, маскүнемдік); құқықтық (құқықтық мәдениеттің төмендігі); психологиялық-педагогтық (келісімшарт бойынша әскери қызметшілердің психологиялық-педагогтық даярлығының төмендігінен олардың арасында өзін-өзі өлтірудің жиі орын алуы) факторлар ықпал етеді. Нақтырақ айтсақ, оларға:

- 21 және одан жоғары жаста болуы;
- әскери оқу орындарында, не шақыру бойынша әскери қызметін өткеретіндерде қалыптасқан агрессивті-күштеудің болуы;
- жалпы және құқықтық мәдениеттің төмендігі;
- жақсы психологиялық-педагогтық даярлықтың болмауы;
- жеке жауапты шешімдер қабылдаудан қорқу;
- шақыру бойынша әскери қызметін өтейтіндердің теріс қылықтары үшін бастықтардың намысқа тиюі, кемсітуі;
- келісімшарт бойынша әскери қызметшілерді шаруашылық жұмыстарға тартып, олардың әскери мәртебелерін және ұрыс алаңындағы жаңа әдістерді игере алмауы;

- тұрмыстық маскүнемдіктің көбеюі;
- әскерге жаңа шақырылғандардың тәрбиесімен әскерге ерте шақырылған солдаттардың айналысуы тән.

Демек, келісімшарт бойынша әскери қызметші-құқық бұзушы тұлғалар әскердегі және әлеуметтік ортадағы негативті факторлардың әсерінен агрессивті-күш көрсетуге бейім және холерик типтес тұлға болып келеді.

Сонымен **қорыта келе**, қылмыстылықтың алдын алу мақсатында әскери қызмет саласындағы қылмыскерлердің қоғамға қауіптілігін (қасиеттерді) ескере отырып, тиісті органдардың тергеу әрекеттері мен өзге де іс-шараларын дер кезінде, мұқият және жедел жүргізулері маңызды.

УДК: 343.3.7

МРНТИ: 10.77.51

С.Ж. Кусаинов¹

¹*Абай атындағы ҚазҰПУ*

КИБЕРТЕРРОРИЗМ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ ТҮСІНГІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада терроризмнің қауіпті түрінің бірі ретінде кибертерроризм ұғымы мен түрлері қарастырылған. Компьютерлік кеңістіктегі кибертерроризм ұғымдары мен нысандары қарастырылады, олар кибертерроризмді жасау, террористік актілерді насихаттау, болуы мүмкін террористік шабуылдар туралы ақпаратты тарату үшін террористік топтар қолданатын әдістер.

Түйін сөздер: компьютерлік қылмыс, киберқылмыс, кибер терроризм, террористік акт, қылмыстық құқық бұзушылықтар.

С.Ж. Кусаинов¹

¹*ҚазНПУ им. Абая*

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ КИБЕРТЕРРОРИЗМ

Аннотация

В статье рассмотрены понятие и виды кибертерроризма как одной из опасной формы терроризма. Рассмотрены понятия и виды кибертерроризма в компьютерном пространстве, используемые террористическими группировками для совершения кибертерроризма, пропаганды террористических актов, вербовки и распространения информации о террористических атаках.

Ключевые слова: компьютерные преступления, киберпреступления, кибертерроризм, террористический акт, уголовные правонарушения.

S.Zh. Kussainov¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*

THE CONCEPT AND FORMS OF THE CRIMINAL OFFENCES OF CYBERTERRORISM

Abstract

The article considers the concept and types of cyberterrorism as one of the most dangerous forms of terrorism. The concepts and forms of cyberterrorism in the computer space used by terrorist groups to commit cyberterrorism, propaganda of terrorist acts, recruitment and dissemination of information about possible terrorist attacks are consider.

Keywords: computer crimes, cybercrime, cyber terrorism, terrorist act, criminal offenses.

Киберқылмыс мәселелері бойынша есептердің, ұсынымдардың және жарияланымдардың басым бөлігі "компьютерлік қылмыс" және "киберқылмыс" терминдерін анықтаудан басталады. Бұл

контексте соңғы он жылдықта екі термин үшін нақты анықтама жасаудың әртүрлі тәсілдері қолданылды. Орын алған пікірталастарды шолу және қалыптасқан тәсілдерді бағалау алдында "киберқылмыс" және "компьютерлерді қолданумен байланысты қылмыстар" ұғымдары арасындағы өзара байланысты анықтау пайдалы. Киберқылмыс термині компьютерлерді қолданумен байланысты қылмыстарға қарағанда неғұрлым тар мәнге ие, өйткені компьютерлік желіні пайдалануды білдіреді. Компьютерлерді қолдануға байланысты қылмыстар деп желіге ешқандай қатысы жоқ, тек жеке тұрған компьютерлік жүйелерді қозғайтын құқық бұзушылықтар да түсініледі. Киберқылмыс тар мағынада (компьютерлік қылмыс) - бұл компьютерлік жүйелердің және олар өндейтін деректердің қауіпсіздігіне қарсы бағытталған электрондық операциялар түріндегі кез келген заңға қарсы мінез-құлқ. Киберқылмыс неғұрлым кең мағынада (компьютерлерді қолданумен байланысты қылмыстар) - бұл компьютерлік жүйе немесе желі арқылы немесе байланысты жүзеге асырылатын кез келген заңға қарсы мінез-құлқ, соның ішінде ақпаратты заңсыз иелену, ұсыну немесе компьютерлік жүйе немесе желі арқылы тарату сияқты қылмыстар [1].

Кибертерроризм – бұл мемлекет қауіпсіздігіне, жеке адамға және қоғамға қауіп төндіретін киберкеңістегі заңсыз әрекеттердің кешені. Кибертерроризмнің негізгі мақсаты әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерді шешуге әсер ету. Кибертерроризмді айқындауды атап өткен М.Герке, Л.А. Бураева сияқты теоретиктердің пікіріне сүйене отырып, кибертерроризм терроризмнің қауіпті түрлерінің бірі болып табылады және оны жою оңай емес деген қорытынды жасауға болады. Әлемде интернеттегі «ақылды» құрылғыларының саны қарқынды өсуде. Олардың барлығы терроризм немесе бопсалау мақсатты шабуылдар үшін негіз болып табылады - әсіресе қазірден бастап көптеген зауыттар мұндай құрылғыларды технологиялық басқарудың автоматтандырылған жүйесінде қолданады. Киберқылмыскерлер халықты қорқыту мақсатында оларды бұзуы мүмкін: мысалы, мекеменің жабылуын немесе атом электр станциясының жарылуын ұйымдастырады. Әрине, қазіргі уақытта мұндай шабуылдар байқалмады, бірақ олардың болашақта болмайтынына кім кепіл? Қылмыскерлер өз әрекеттерінде қазіргі заманғы технологиялардың барлық мүмкіндіктерін, соның ішінде заманауи гаджеттер мен бағдарламалық өнімдерді, электрондық құрылғыларды, басқа салалардағы жетістіктерді (микробиология мен гендік инженерияға дейін) белсенді қолданады. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 255 бабына сәйкес «Терроризм актісі, яғни жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза табуы, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың туындау қаупін төндіретін өзге де әрекеттер жасау, егер бұл әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал ету, соғысқа арандату не халықаралық қарым-қатынастарды шиеленістіру мақсатында жасалса, сондай-ақ аталған әрекеттерді дәл сол мақсаттарда жасау қатерін төндіру» деп бекітілген [2]. Ресми түрде бір адам немесе бірнеше қатысушылардың тәуелсіз топтары жасаған іс-әрекеттер кибертерроризм болып табылады. Егер үкіметтердің немесе басқа мемлекеттік органдардың өкілдері осы анықтамаға сәйкес әрекеттерге қатысса, бұл кибер соғыстың көрінісі деп саналады. Мұндай іс-қимылдардың экономикалық және геосаяси процестерге әсері көбінесе медиа-журналистер арқылы асырылып жіберіледі, бұл жағдайды теріс бағалауға әкелуі мүмкін. Кибертеррористер бомба жасамайды, кепілдікке алмайды. Олар компьютерлік құралдармен: қандай да бір компанияның ірі компьютерлік желісін істен шығару, банк клиенттерінің деректерін жою, сатып алу мақсатында зауыттар мен электр станцияларының және т.б. жұмысының бұзылуы сияқты қауіп төндіреді. Қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін әртүрлі әдістер пайдаланылуы мүмкін: құпия ақпараты бар мемлекеттік және әскери мұрағаттарға, банк шоттары мен төлем жүйелерінің деректемелеріне, жеке деректерге заңсыз қол жеткізу; жекелеген компоненттерді істен шығаруға және тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерін толық тоқтатуға дейін олардың жұмыс қабілеттілігіне әсер ету үшін инфрақұрылым объектілерін бақылауды жүзеге асыру; түрлі типтегі зиянды бағдарламаларды енгізу жолымен ақпаратты, бағдарламалық құралдарды немесе техникалық ресурстарды ұрлау немесе жою; экономикалық немесе әлеуметтік-саяси жағдайдың тұрақсыздығына әкеп соғуы мүмкін. Осы және осыған ұқсас операцияларды жүргізу тәсілдері әртүрлі компьютерлік желілерде қолданылатын ақпараттық қауіпсіздік жүйелерінің дамуына байланысты үнемі өзгеріп отырады. Ақпараттық инфрақұрылымның даму деңгейі мен хакерлік шабуылдардың саны арасындағы тәуелділік анықталды. Осы өңірдегі түрлі процестерді автоматтандыру жүйесін қолдану және жаһандану деңгейі жоғары болған сайын, террорлық бағыттағы кибершабуылдарды өткізу ықтималдығы соғұрлым жоғары болады. Қазір қарым-қатынас жасау үшін, пікірлес қылмыскерлерге жасырын пәтерлерде жиналуы немесе

"жасырын" үйірмелерді ұйымдастыру керек емес, бұл үшін интернетке шығуға мүмкіндігі бар дербес компьютер немесе ұялы телефон ғана болса болады. Нәтижесінде виртуализацияланған террорлық шешімдер әрбір үйге кедергісіз және бақылаусыз кіре алады [9].

Жаһандық желі бүгінгі күні қоғамның барлық салаларын қамтиды, бұл қазіргі адамда компьютерлік тәуелділікті қалыптастырады, осыған байланысты киберлаңкестікті терроризмнің мәнін және онымен күресу әдістерін мұқият талдау мен зерттеуді талап ететін мемлекет пен қоғам үшін ең қауіпті қатер деп атауға болады, бұл көптеген авторлардың жұмыстарында көрініс тапқан. Кибертерроризм мәселесі бүгінгі күні бүкіл әлемдік қоғамдастық алаңдаушылық тудырды, өйткені осы саладағы қолда бар мәліметтер кез келген мемлекеттің күмәнсіз осалдығын көрсетеді, кибертеррорист жер бетінің кез келген нүктесінде іс жүзінде орналасуы мүмкін ақпараттық жүйелерге қауіп төндіруі мүмкін. Сонымен қатар, виртуалды террористі табу және зиянсыздандыру қылмыскер қалдырған іздердің аз ғана санының себебінен оңай емес, бұл жасалған қылмыстың іздері әлдеқайда көп болатын нақты әлем туралы айтуға болмайды. Өзінің қылмыстық ниетін жүзеге асыру үшін кибертеррористер сайттарды бұзып, оларға құпия ақпаратты қоса алғанда, әртүрлі ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ететін жоғары сыныпты хакерлерді тартады. Қылмыскерлер көптеген желі пайдаланушылардың жеке мәліметтеріне қол жеткізеді-несие карточкалары туралы құпия деректерді ұрлайды, бұл оларға қаражат ұрлауға мүмкіндік береді. "Кибертерроризм" термині өткен ғасырдың сексенінші жылдардың ортасында біздің өмірімізге енді, оның авторы Бэрри Коллин болды, ол американдық қауіпсіздік және барлау институтында аға ғылыми қызметкер болып жұмыс істеді. Термин виртуалды кеңістіктегі террористік әрекеттерді белгілейді және болашаққа болжам жасау үшін ғана қолданылды. Жаңа терминнің авторы өзі нақты кибертерроризм туралы мәселе жылдар өткеннен кейін құрделі мәселеге айналатынын болжай алмады.

Кибертерроризмнің спектрінің барлық түрлерінің ішінде жылдан жылға артып келе жатқан кибертерроризмнің 2 негізгі түрі бар:

бірінші түрі, бұл "таза түрдегі" кибертерроризм, террорлық әрекеттер компьютерлер мен компьютерлік желілердің көмегімен жасалады, екінші түрі-террористік топтардың ұйымдастырушылық-коммуникациялық мақсаттарында жаһандық ақпараттық кеңістікті пайдалану.

Кибертерроризмнің бірінші түріне келесі жасау әдістері тән:

- шабуылданатын желіге рұқсатсыз кіруге немесе желіні басқаруды ұстап қалуға мүмкіндік беретін шабуылдардың әртүрлі тәсілдері;

- ақпаратты түрлендіретін және жоятын немесе есептеу жұмысын бұғаттайтын компьютерлік вирустардың таралуы жүйелері;

- белгілі бір жағдайларда іске қосылатын логикалық бомбаларды бағдарламаға енгізу;

- зиянды әрекеттерді орындауға мүмкіндік беретін "троян атын" деп аталатын жүйені пайдалану;

- желілердегі ақпараттық алмасуды жою және бұзу құралдары.

Зерттеушілердің мәліметтері бойынша террористер үшін мынадай салалар қызығушылық танытады: әскери және ядролық, энергетикалық, қаржылық, көлік тасымалы саласы, соның ішінде әуе көлігі.

Кибертерроризмнің екінші түрі террористік топтардың ұйымдастырушылық-коммуникациялық мақсаттарында жаһандық ақпараттық кеңістікті пайдалану адамзат үшін маңызды әлеуметтік қауіпті қатер болып табылады, оны жете бағаламауға болмайды. Кибертерроризмнің осы түріне жатады:

- терактілерді жоспарлау үшін пайдаланылатын ақпаратты жинау;

- террористік қозғалыстарды қолдау үшін ақшалай қаражат жинау;

- террористік топтардың өз мақсаттары мен міндеттері, жоспарланған іс-әрекеттері, наразылық нысандары туралы үгіт-насихат жүргізуі;

- шантаждау, үрей туғызу, жалған ақпарат пен үрейлі естуді тарату мақсатында бұқаралық аудиторияға ақпараттық-психологиялық әсер ету;

- жарылғыш құрылғыларды өз бетінше дайындау жөніндегі нұсқаулықтарды, мүдделі адамдардың кездесу уақыты туралы хабарламаларды және т. б. ашық қол жеткізуге орналастыруды қоса алғанда, ұйымдастыру қызметін жүргізу;

- бизнесмендер мен хакерлерді қоса алғанда, түрлі ақпараттық қызмет көрсететін тең қатысушыларды жасырын үгіттеу және террористік қызметке тарту;

- өз іс-әрекеттерін жоспарлау және үйлестіру үшін коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, өз операцияларын орталықсыздандырылған жүзеге асыруға мүмкіндігі бар шағын террористік топтардың әлеуетін кеңейту [3].

Басқа интернет-сайттарда құрылған террористік ұйымдармен өзара іс-қимылды ұйымдастырып өзінің қылмыстық мақсатында әлеуметтік желілерді лаңкестер белсенді пайдаланады, авторлық блогтарда, интернет-форумдарда, белгілі видеопорталдарда экстремистік идеяларды насихаттайтын бейнежазбаларды еркін орналастырады.

Технологиялардың дамуына байланысты кибернетикалық терроризм қаупі оның қалған көріністерімен біртіндеп салыстырылады. Техника дамуының жоғары деңгейіне байланысты ғаламторға қосылған компьютер арқылы террорист түрлі жарылғыш құрылғыларға қарағанда үлкен зиян келтіруі мүмкін. Осы құбылыспен күресу үшін әлемдік қоғамдастықтың күш-жігерін жұмылдыру қажет. Бұл проблемамен БҰҰ, Еуропа Кеңесі, Интерпол және басқа да халықаралық ұйымдар тығыз айналысады. Бірлескен қауіптің алдында бірқатар негізгі мәселелер бойынша елеулі қайшылықтары бар қолданылмайтын қарсыластар да біріктіріледі. Кибертерроризммен белсенді күрес бүкіл әлемдік қоғамдастықпен жүргізілетіндігін атап өткен жөн, алайда, осыған қарамастан, жыл сайын әлеуметтік желілерде зорлық-зомбылыққа және террористік іс-әрекеттер жасауға шақыратын пікірлер саны артып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Герке Марко. Понимание киберпреступности: явление, задачи и законодательный ответ. – ITU, 2012. – 357 с.

2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

3 Бураева Л.А. Кибертерроризм как новая и наиболее опасная форма терроризма // Проблемы экономики и юридической практики. – 2017. – №2. – С.188-190.

УДК: 343.3/7

МРНТИ: 10.77.51

Г.Н. Рахимова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ҚАУІПТІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстары – тұлғаға қатысты жасалатын тұрмыстық қылмыстық қол сұғушылықтың ең қауіпті түрі болып табылады, себебі адам үшін, сөзсіз, ең бағалысы – отбасындағы ең маңызды құндылықтарға - өмірі мен денсаулығына қатер төнетіндігі кеңінен талқыланған.

Түйін сөздер: зорлық-зомбылық, отбасындағы зорлық-зомбылық, қылмыстық заңнама, қылмыстық жаза, қылмыстық жауапкершілік.

Г.Н. Рахимова¹

¹КазНПУ имени Абая

ОПАСНОСТЬ НАСИЛИЯ КАК УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация

В статье широко обсуждалось, что преступление насилия внутри семьи – наиболее опасный вид бытового преступного посягательства, совершаемого в отношении личности, так как для человека, безусловно, самое ценное – жизнь и здоровье.

Ключевые слова: насилие, насилие в семье, уголовное законодательство, уголовное наказание, уголовная ответственность.

G.N. Rakhimova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

THE VIOLENCE, THE DANGER OF CRIMINAL OFFENCES

Abstract

The article was widely discussed that crimes of violence within the family is the most dangerous form of domestic criminal assault committed against personality, as for the man, of course, the threat to life and health are important values of the family.

Keywords: implementation, international legal norms, minors, criminal legislation, criminal punishment, criminal responsibility.

Республикада түбегейлі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси өзгерістер орын алған кезеңде, бүкіл қоғамдық өмір демократиялық жаққа бет бұрып, ізгілік қағидаттарын қолға алған уақытта, заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың сенімді кепілдерін қамтамасыз ету мәселелері ерекше маңыздылыққа ие болып отыр. Қазақстан Республикасы Конституцияның 1-бабы жоғары құндылық ретінде адамды, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын таниды. Тұлғаны қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғау қылмыстық заңнаманың да ең маңызды міндеті болып табылады [1].

Жалпы қылмыстылық сияқты қазіргі кезде отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстылығы көптеп орын ала бастауы өтпелі кезеңдегі құбылысты бейнелейді, яғни «бір құндылықтардан алшақтадық, ал басқаларына әлі жете қойған жоқпыз» деген жайымыз да бар.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықты қоса алғанда, жекелеген іс-әрекеттерге қылмыстық белгі беру (криминализация) не қылмыстылық белгіден айыру (декриминализация), жекелеген іс-әрекеттерге жазаланушылық белгісін беру (пенализация), жекелеген іс-әрекеттерді жазаланушылық белгісінен айыру (депенализация) сияқты жағдайлар қарастыруды қажет етеді [2].

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстары – тұлғаға қатысты жасалатын тұрмыстық қылмыстық қол сұғушылықтың ең қауіпті түрі болып табылады, себебі адам үшін, сөзсіз, ең бағалысы - отбасындағы ең маңызды құндылықтарға - өмірі мен денсаулығына қатер төнеді. Осы қылмыстар қоғам мен мемлекетке орасан зор нұқсан келтіреді, жалпы мемлекет тіршілігіндегі отбасы рөлінің төмендеуіне әкеліп соғады, отбасы ішінде орын алатын келіспеушіліктер, түсінбеушіліктер үлкен жанжалдарға әкеліп соғады және оларды осылай шешу әдетке айналуға [3; 81 б.]. Отбасылық зорлық-зомбылық қылмыстары адамның жеке басының құқыққа қайшы мүдделеріне жету тәсілі ретінде бұрыс іс-әрекет болып табылғанымен қоймай, кейде тіпті әдеттегі мінез-құлыққа айналуы да әбден мүмкін.

Соңғы уақытта қылмыскерлердің агрессиялығы отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстылығының келеңсіз белгісі болып табылады. Әсіресе, егер сөз отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтың пайдакүнемдік ниеті (мұрагерлік мәселелер және т.б.) туралы болып жатса, қылмыскерлер одан да бетер қатыгез бола түседі. Дәл сондықтан, отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарына қарсы күрес қазіргі кездегі қылмыстық саясаттың ең маңызды бағыттарының бірі ретінде қаралады. Өкінішке орай, олардың сандық та (ауыр зорлық-зомбылық қылмыстарының өсуі), сапалық та өзгерістерін белгілеуге қажеттіліктер бар. Бұл өз кезегінде қылмыстық заңнаманың өзгеруіне де негіз болып отыр. Осыған орай, қылмыстық саясаттың бағытын өзекті әрі уақтылы деп қарап, оны қалыптастырудағы, әсіресе, отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуға қатысты түбегейлі әдістерін бөліп көрсету қажет.

2015-2019 жылдар аралығында, яғни соңғы бес жыл аралығында тіркелген қылмыстардың жалпы саны: 2015 ж. – 146,3 мың, 2016 ж. – 141,3 мың, 2017 ж. – 128,1 мың, 2018 ж. – 127,5 мың, 2019 ж. – 127,5 мың.

Соңғы 5 жылда кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстар санының өсу тенденциясын тоқтаттық және жыл сайын оның орта есеппен алғанда 6-7%-ға төмендеуі байқалады (2015 ж. – 6273; 2019 ж. – 4654). Дегенмен кәмелетке толмағандардың өмірі мен денсаулығы қауіпсіздігіне қауіп-қатер сақталып отыр, әсіресе, егер отбасы ішінде балаларға жеткілікті назар аударылмаған жағдайларда ол келеңсіз салдарға әкеп соғуы мүмкін. Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандардың заңды өкілдерінсіз ойын-сауық орындарына баруына заң бойынша тыйым салынған және алкогольдік өнімдерді сатуға тыйым салу 21 жасқа дейін көтерілген.

Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мақсатында Ішкі істер министрлігі дайындаған «Балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасы Парламенттің қарауында жатыр. Аталған заң жобасында балаларды тәрбиелеу міндеттері жүктелген адамдардың жыныстық қатынасқа түсуі немесе нәпсіқұмарлық сипатындағы өзге де іс-әрекеттерді жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықты енгізу, сонымен қатар кәмелетке толмағандарды қылмыстық және қоғамға қарсы іс-әрекеттерге тартқаны үшін көзделген жазаны күшейту ұсынылады.

2015 жылдың халық санағындағы мәліметтерді есепке алғанда, елімізде 2017 жылы 1 наурыздағы халықтың саны 18 млн. адамды құрғаны мәлім. 2016 жылы елімізде әйел адамдардың саны 8282 мың, оның ішінде 0,4% әйелдер жалпы қылмыстардан (34515), 0,1% зорлық-зомбылықтан (отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтан 9558) жәбір көргендер. Отбасылық-тұрмыстық салада кісі өлтіру және кісі өлтіруге оқталу бойынша: 2015 жылы – 578; 2016 жылы – 490; 2017 жылы – 410; 2018 жылы – 336; 2019 жылы - 320 зорлық-зомбылық фактілері тіркелді [4].

Отбасын зорлық-зомбылықтан қорғау проблемаларымен мемлекеттік органдармен қатар әр түрлі үкіметтік емес ұйымдар айналысады, нақтырақ айтқанда Қазақстанда әйелдер мен балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау проблемаларымен 24 үкіметтік емес ұйымдар айналысады (10 жыл бойы дерлік Алматы қаласында ғана тұрақты қызмет ететін: «Подруги», «Забота» дағдарыс орталықтары). Алайда ер адамдарды зорлық-зомбылықтан қорғау үшін де 2 (әлі тіркелмеген) дағдарыс орталықтары (Алматы қаласында және Оңтүстік Қазақстан облысында) құрылды. Осыдан байқап отырғанымыздай, ер адамдардың бір бөлігі де отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтан сақтандырылмаған екен.

Сонымен қатар зерттеу жұмысында әйелдердің криминалдық көрінісінің ерекшеліктеріне назар аударылады, себебі әйелдер тарапынан болатын отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық отбасының және тұтастай қоғамның әлеуметтік саулығына ерекше ықпал етеді.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарына қарсы іс-әрекеттердің криминологиялық әрі қылмыстық-құқықтық аспектілерін одан әрі теориялық тұрғыдан талдау және соған сәйкес нақты әрекеттер (әсіресе, құқық қорғау органдарының) қажеттіліктерімен айқындалады. Халық арасында «үйдегі жанжал – жеке бастың ісі» деген жансақ пікір қалыптасқандықтан, отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық сияқты құқыққа қайшы көріністер пайда болған жағдайда жәбірленушінің де, кінәлі адамның да мүдделерін ескере отырып, ден қою әділ де заңды. Сол себепті отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарын, әсіресе ауыр және аса ауыр қылмыстар сияқты түрлерін зерттеу, оның жағдайына әсер ететін факторларды анықтап, аталған қылмыстардың алдын алу шараларының тұтас жүйесін ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарының ұғымы, олардың белгілері, түрлері және алдын алу шаралары осы уақытқа дейін әртүрлі қызу пікірталас туғызуда. Зерттеу жұмысы барысында негізгі түбегейлі тұжырымдамалар жасау әрекеті орын алды.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарын алдын алуға бағытталған мәселелері және осы орайдағы тәжірибе ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттеуді қажет етеді, себебі оларды қолдану іс жүзіндегі қазіргі кезеңде елеулі қиыншылықтармен ұласады. Атап айтқанда, Мемлекет басшысы қол қойған Қазақстан Республикасының «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Заңы 2009 жылдың 4 желтоқсанында күшіне енді. Осы заңның 10-бабына сәйкес Ішкі істер органдарына тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған азаматтардың бостандығын және заңды мүдделері мен құқығын қорғау мақсатында отбасы-тұрмыстық саласында құқық бұзушылық жасаған адамдарға қатысты қорғау нұсқамасын енгізу міндеттері жүктелген. Сонымен қатар, қазіргі кезде қорғау нұсқамасын Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» №271-IV Заңына сәйкес (2010 жылдың 22 мамырынан кейін ғана заң жүзіне енгізілді), осыған орай Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне де өзгерістер енгізілгеннен кейін ғана тәжірибелік әлеуетін байқауға болады [5]. Бұл шаралардың маңыздылығы уақыт еншісінде. Әсіресе, құқық бұзушылықтардың алдын алу арнайы субъектілері атынан отбасы ішіндегі зорлық-зомбылыққа қарсы іс-әрекет мәселелерімен тікелей айналысатын полицияның кәмелетке толмағандардың істері бойынша инспекторларының, учаскелік инспекторларының және әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі бөлімшелердің қызметкерлеріне жүктелген.

Сол сияқты тұрмыстық құқық бұзушылықтардың бір бағыты ретінде отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу проблемаларын зерттеу және қоғамдағы отбасының ерекше

жоғары маңыздылығы тұрғысынан қайта қарау да, әсіресе құқық бұзушылық кеңінен орын алып отырған кезеңінде маңызды болып табылады.

Отбасылық криминология – криминологияның отбасы саласының криминогендік факторларын және оларды айқындайтын қылмыстық мінез-құлықты, сондай-ақ қылмыстылыққа қарсы тұру мақсатында көрсетілетін әлеуметтік ықпалды зерттейтін саласы ғылымның екі саласы екендігі бәріне де мәлім. Ол жиырмасыншы ғасырдың тоқсаныншы жылдарында пайда болған. Осы салада танымал ресейлік ғалым Д.А. Шестаковтың «отбасылық криминология пәні отбасы ішіндегі қылмыстарды, отбасы саласының жалпы криминогендік факторларды, олардың ықпал тетігін; қылмыстық мінез-құлықтың жекелеген түрлеріне себеп болатын отбасылық криминогендік факторлардың ерекшеліктерін; отбасы қатынастарының криминологиялық түзетілуін қамтиды» [6] деген пікірімен келісу қажет. Біздің пікірімізше, отбасы қатынастарының криминологиялық түзетілуінің негізгі бағыты деп виктимологиялық профилактиканы көрсетуге әбден болады.

Отбасы саласының ерекшеліктерінің әлеуметтану және іс жүзінде жасалатын қоғамдық қауіпті іс-әрекеттердің статистикасы (қылмыстық және қылмыстық емес, тіркелген және жасырын) кейде отбасы ішіндегі қылмыстық жағдайдың нақты бейнесін көрсетпеген және басым болған идеологияның негізінде қарастырылған. Мәселен, 1995 жылы ел өміріндегі күрделі өтпелі кезеңге қарамастан, Отбасы институты мен еліміздің демографиялық саясатын қолдау үшін Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы «Отбасы, әйелдер проблемалары және демографиялық саясат жөніндегі кеңесі» құрылды. 1998 жылы оған кең құқықтар мен өкілеттіктер беріле отырып, ол Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы «Отбасы және әйелдер істері жөніндегі ұлттық комиссия» болып қайта құрылды. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы «Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы консультативтік-кеңесші орган ретінде «Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия» құрылды [7].

Біз зерттеуімізде Қазақстанның гендерлік саясаты белгілі бір асуларға жеткен кезде аталмыш комиссияның отбасы саясаты және демографиялық саясат тұрғысында атқарылған шараларына көптеп назар аударған жөн болады деп есептейміз. Себебі еліміздің жақсы ұйымдастырылған денсаулық сақтау, білім беру, демографиялық саясатының көздегені болашақта да әлемдік сахнада еліміздің қол жеткізген жоғары беделін ұстауға және бәсекеге қабілетті ортада оның кейінгі дамуын қолдай алатын және адамзат қоғамында ең басты капитал болып саналатын жеке тұлғаның мүдделері болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 ҚР Конституциясы. 30 тамыз 1995 ж. – Алматы: Жеті жарғы, 2017.
- 2 «2010-2020 ж. Қазақстан Республикасының құқықтық саясат туралы тұжырымдамасы» ҚР Президентінің №858 Жарлығы. 27 тамыз 2009 ж. (II, Преамбула). – Астана, 2009.
- 3 Нарикбаев М.С. Правовая охрана детства в Республике Казахстан. – А., 1996. – 336 с.
- 4 [www: pravstat.kz](http://www.pravstat.kz); Сборник статистических данных о преступности и результатах деятельности правоохранительных органов и судов в Республике Казахстан за 12 месяцев 2009 г. – Астана, 2010. – 43 с.
- 5 ҚР «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» 2010 ж. 29 сәуірдегі №271-IV Заңы;
- 6 Шестаков Д.А. Семейная криминология: Кримиофамилистика. 2-е изд. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2003. – 389 с.
- 7 [www. ncgp.kz](http://www.ncgp.kz).

УДК: 343.9

МРНТИ: 10.81.01

Ж.Ю. Сайлибаева¹
¹КазНПУ имени Абая

МЕТОДЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ СМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

Вместе с огромным потоком информации, который хлынул на общество из СМИ и Интернета, мы столкнулись со следующей проблемой. Современное общество перестало критически оценивать поступающую информацию и как следствие этого - принимаемый за правду поток пропаганды сильно влияет на наше восприятие и мысли. СМИ оказывают активное психологическое влияние на формирование мировоззрения несовершеннолетнего и это влияние, носящее негативный характер, впоследствии приводит к деформации неокрепшей психики и искажению представлений молодежи об окружающем мире.

Ключевые слова: снижение моральных ценностей, медианасилие, неправильное представление об обществе, негативное влияние, общественные идеалы и стереотипы.

Ж.Ю. Сайлибаева¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ

БАҚ-ТЫҢ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ТҮЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ТЕРІС ӘСЕРІНІҢ АЛДЫН АЛУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Қоғамға БАҚ-тан және интернеттен үлкен ағыммен қаптаған ақпаратпен бірге, біз мынадай келесі мәселеге тап болып отырмыз. Қазіргі қоғам түскен ақпараттарды сын көзбен бағалауды қойған және оның нәтижесі деп – түскен ақпараттың ағынын шындық ретінде қабылдату үшін насихаттау, біздің қабылдау және ойлау қабілетімізге қатты әсер етеді. БАҚ баланың дүниетаным туралы көзқарасының қалыптасуына психологиялық тұрғыдан белсенді әсер етеді және мұндай жағымсыз сипаттағы әсер етушіліктің нәтижесі, баланың әлі де болса тұрақты қалыптаспаған психикасының деформацияға ұшырауына әкеп соғады және де оның қоршаған орта туралы көзқарасы да бұзылады.

Түйін сөздер: моральдық құндылықтардың төмендеуі, медиазомбылық, қоғам туралы қате көзқарас, теріс әсер ету, қоғамдық идеалдар мен салыстырмалар.

Zh.Yu. Sailibayeva¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

METHODS OF PREVENTING NEGATIVE INFLUENCE OF MASS MEDIA ON FORMATION OF PERSONALITY OF MINORS

Abstract

Along with a huge flow of information, which is poured on the society of the media and the Internet, we are faced with the following problem. Modern society has ceased to critically evaluate the incoming information and as a consequence - taken as the truth stream of propaganda strongly influences our perceptions and thoughts. The media have an active psychological impact on the formation of the child's world, and this effect, bearing negative, subsequently leads to deformation of the fragile psyche and distort the child's ideas about the world.

Keywords: decline of moral values, media violence, the wrong idea about the society, the negative impact, social ideals and stereotypes.

Вопрос защиты несовершеннолетних от воздействия неблагоприятной информационной среды стоит перед законодателями многих государств и всего международного сообщества в целом.

Принимая во внимание различие в менталитете, традициях, социальном, экономическом и политическом положении разных стран, можно сказать, что для каждого государства можно выделить уникальные критерии негативной информации. В нашей стране под негативной информацией мы понимаем изображения насилия, порнографии, искажения общечеловеческих и культурных ценностей, а также жестокости в средствах массовой информации. Такая информация не только наносит вред здоровому развитию подрастающего поколения, оказывая негативное влияние на психику и нравственность детей и юношества. В долгосрочной перспективе она формирует в сознании несовершеннолетних неправильные стереотипы мышления, увеличивая риск криминогенного поведения в будущем. Это опасно как для личности, так и для всего государства в целом.

Основу негативного влияния на личность составляет та или иная негативная информация. Можно условно поделить её на вредную и незаконную. Под незаконной, мы понимаем информацию, распространение которой прямо запрещено законом. В Законе «О средствах массовой информации» к запрещённой для распространения информации относят: разглашение сведений, составляющих государственные секреты или иную охраняемую законом тайну, распространение информации, пропагандирующей суицид, раскрывающей технические приемы и тактику антитеррористических операций в период их проведения, пропаганда наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров, пропаганда или агитация культа жестокости и насилия, социального, расового, национального, религиозного, сословного и родового превосходства, распространение теле-, радиопрограмм, теле-, радиоканалов, а также демонстрация кино- видеопроизведений порнографического и специального сексуально-эротического характера...». За распространения такой информации в нашей стране предусмотрены те или иные санкции применяемые как к физическому, так и к юридическому лицу.

Что касается вредной информации, то её распространение не запрещено законом, но, на наш взгляд, она является не менее опасной для формирующейся личности несовершеннолетних. К вредной информации мы относим сцены насилия и эротические сцены; телепередачи и сериалы, в которых унижается честь и достоинство тех или иных людей, в особенности женщин, детей и подростков. Фильмы, сериалы, телепередачи, в которых скрыто или явно пропагандируется призыв к употреблению спиртных напитков или наркотиков. На первый взгляд, всё это уже перечислено в законе, но в данном случае мы говорим не об открытой информации такого рода, а об её косвенном проявлении. Ярким примером такой скрытой пропаганды, на наш взгляд, является пропаганда алкогольной продукции в ряде популярных российских комедий.

Важной темой мы также считаем интернет-ресурсы на которых несовершеннолетние могут найти инструкции по суициду. Лишь недавно широкий общественный резонанс вызвало сообщение, рассылаемое личными сообщениями в социальных сетях и популярных мессенджерах. В нём говорилось о том, что для того, чтобы стать «феей огня» (такой же, как в популярном мультсериале «Winx») необходимо в полночь пройти по комнате три круга, сказать волшебное заклинание, а потом пойти и включить на кухне все конфорки с газом, но только так, чтобы никто об этом не узнал. И утром, по заверению красивой инструкции, ты станешь «феей огня». Конечно же, многие дети такую информацию проигнорировали, но также есть сообщения и о том, что некоторые из них действительно пытались привести этот дьявольский план в жизнь. Нашу обеспокоенность вызывает даже не тот факт, что дети не могут порой отличить реальность от вымысла, а то, что какие-то люди серьёз пытаются в массовом порядке убивать детей и всех кто с ними живёт. Страшно даже представить, что может произойти, если какой-то человек, с достаточными ресурсами, решит начать планомерно атаковать неокрепшие детские разумы информацией такого рода.

На наш взгляд такие случаи детской доверчивости не только напрямую связаны с влиянием средств массовой информации, которые оказывают активное воздействие на детей. Это также является прямым свидетельством того, что несовершеннолетние не обладают основными средствами психологической защиты от информационного влияния. Столь низкий уровень информационной безопасности, на наш взгляд, является результатом стремительного развития технологий и средств массовой информации.

Далее мы попробуем разобраться в понятии психологической защиты, а также определить ряд мер, которые мы можем использовать для того, чтобы эту защиту установить. На данный момент, в отношении понятия психологической защиты, споры в учёном мире всё ещё не завершены. К примеру А.Фрейд считала, что психологическая защита - это совокупность действий, нацеленных на уменьшение или устранение любого изменения, угрожающего цельности и устойчивости

биопсихологического индивида [1, с.23]. А.В. Петровский и М.Г. Ярошевский считают, что психологическая защита может рассматриваться в двух аспектах, широком - употребляется для обозначения любого поведения, устраняющего психологический дискомфорт, в результате которого могут сформироваться такие черты личности, как негативизм, появиться "ложные", замещающие деятельности, измениться система межличностных отношений; и узком - ведет к специфическому изменению содержания сознания как результату функционирования ряда защитных механизмов: подавления, отрицания, проекции, идентификации, регрессии, изоляции, рационализации, конверсии и др. [2].

Такие учёные как В.А. Ташлыков, В.С. Роттенберг, Ф.Е. Василюк, Э.И. Киршбаум, И.Д. Стойков, считают психологическую защиту однозначно непродуктивным, вредоносным средством решения внутренне-внешнего конфликта. Е.Л. Доценко считает, что Психологическая защита – это употребление субъектом психологических средств устранения или ослабления ущерба, грозящего ему со стороны другого субъекта [3, с.194]. Нам же, более близка позиция А.А. Налчаджяна, Е.Т. Соколовой, В.К. Мягер, они характеризуют психологическую защиту как нормальный, повседневно работающий механизм человеческого сознания [4, с.7].

Существует несколько уровней организации психологической защиты личности, профессор Грачёв Г.В. выделяет следующие направления:

1) социальный - психологическая защита реализуется посредством регулирования и организации информационных потоков и распространения способов и средств, определенных "алгоритмов" обработки и оценки информации в процессе социального взаимодействия;

2) социально-групповой - защита реализуется посредством распространения и использования внутригрупповых информационных потоков и источников, а также специфических для конкретных социальных групп и организаций способов социального взаимодействия, переработки и оценки информации;

3) индивидуально-личностный - психологическая защита реализуется посредством формирования специфической регулятивной системы и комплекса защитных механизмов и алгоритмов поведения, которые образуют индивидуальную психологическую защиту.

Нас, конечно же, больше всего интересует индивидуально-личностный уровень. На нём индивидуально-личностном уровне психологическая защита реализуется в следующих разновидностях: внутриличностная психологическая защита и индивидуальная социально-психологическая защита, которая подразделяется на межличностную психологическую защиту и защиту от информационно-психологических воздействий в масс-коммуникационных и контакт-коммуникационных ситуациях [5, с.57].

Что касается мер психологической защиты, то Грачёв Г.В. подразделяет их на 5 видов:

1. Первая группа защитных мер обычно используется в ограниченные промежутки времени, в специфических условиях или по отношению к определенным источникам и информационным каналам. Могут, в частности, применяться такие меры, как введение определенных процедур проверки достоверности распространяемой; ограничение распространения определенных сведений в чрезвычайных ситуациях; введение военной цензуры в условиях боевых действий и т.п.;

2. Вторая группа связана с организацией информационных потоков, направленных на парирование и нейтрализацию воздействия определенных информационных факторов, которые могут психологически негативно воздействовать на людей. Например, при возникновении слухов используется распространение сведений, нейтрализующих их влияние. На личностном уровне это проявляется в инициативном поиске по определенным темам дополнительной информации из различных источников и в организации ее поступления по иным каналам;

3. Третья группа включает разнообразные формы распространения способов и средств обработки и оценки;

4. Четвертая группа связана с формированием коллективной психологической защиты, которая основывается на механизмах идентификации человека с определенными социальными общностями и объединениями людей и включенности в реальные социальные группы.

5. Пятая группа связана с формированием у человека в процессе приобретения опыта информационно-коммуникативного взаимодействия личностных образований, алгоритмов психической деятельности и защитного поведения, которые в своей совокупности образуют индивидуальную систему его психологической защиты или психологической самозащиты личности [5, с. 60].

Как можно заметить, из пяти групп защитных мер, первые четыре связаны с внешними факторами, в то время как пятая, может формироваться только на основании полученного человеком жизненного опыта. То есть пытаться себя оградить от негативного информационного влияния путём совершенствования или изучения способов информационно-психологической защиты или полагаться на свой жизненный опыт, самостоятельное решение каждого. Но когда дело касается детей и несовершеннолетних, они не могут сами принимать такие решения, к тому же у них нет богатого жизненного опыта. Поэтому далее мы рассмотрим способ информационно-психологической защиты, эффективность которого не только тем больше, чем раньше начато его освоение. Его также можно отнести ко всем пяти вышеперечисленным группам индивидуально-личностной психологической защиты.

Речь пойдёт о критическом мышлении. Под критическим мышлением ученые склонны понимать способность субъекта не принимать на веру аналитические и синтетические суждения, а требовать и находить их доказательства (Б.И. Беспалов); «возможность осознать ошибку» (С.Л. Рубинштейн); умение «строго оценивать работу мысли, тщательно взвешивать все доводы «за» и «против» намечающихся гипотез и подвергать эти гипотезы всесторонней проверке» (Б.М. Теплов); умение выделить противоречия или несоответствия, оценить достоверность выводов (Е.А. Мухина); готовность изменять, проверять, опровергать факты (В.С. Библер); оценка точности и уместности чьих-либо (в том числе и своих) идей и предложений (Дж.Флейвелл). Под словосочетанием «мыслить критично» имеется в виду способность применять все выше перечисленные умения друг к другу: объяснить анализ, проанализировать интерпретацию, оценить вывод [6. С.11].

Д.Кластер в своей статье «Что такое критическое мышление?» выделяет следующие параметры критического мышления:

1. Критическое мышление есть мышление самостоятельное;
2. Информация является отправным, а отнюдь не конечным пунктом критического мышления;
3. Критическое мышление начинается с постановки вопросов и выяснения проблем, которые нужно решить;
4. Критическое мышление стремится к убедительной аргументации;
5. Критическое мышление есть мышление социальное [7].

Критичность как свойство мышления и личности связана с высоким уровнем развития человека как субъекта собственных переживаний и деятельности. В частности Л.С. Выготский считал, что человек использует собственные психологические силы (способности, процессы и др.) в качестве средств для достижения поставленных целей, в качестве орудий, обеспечивающих переход на более высокие уровни функционирования психического, являются основой рассмотрения критического мышления субъекта [8].

Критическое мышление это вовсе не критика, как может показаться на первый взгляд. Это один из способов интеллектуальной деятельности человека, способность к творческому интегрированию идей и ресурсов, переосмыслению и переформулированию понятий, информации. В зарубежной психологии (М.Н. Браун, Р.Х. Джонсон, Д.Кластер, М.Липман, Р.Пауль) отмечается, что критическое мышление «самокорректируется, чувствительно к контексту», оно «позволяет человеку вынести здравое суждение о предложенной ему точке зрения или модели поведения». Мы полагаем, что специфическим свойством критического мышления является то, что понимание информации является, отправным, а не конечным пунктом. Когда мы стараемся мыслить критически, то мы оцениваем результаты своих размышлений, принятые нами решения, оцениваем сам ход размышления и те факты, которые привели к тому или иному выводу.

О важности критического мышления говорил Президент Казахстана в своём Послании 2050: «Результатом обучения школьников должно стать овладение ими навыками критического мышления, самостоятельного поиска и глубокого анализа информации» [9]. По мнению учителей школ: «..раньше целью обучения была выработка знаний, умений, навыков (ЗУНов). Теперь, востребован новый тип личности, обладающий различными компетенциями: социальной, коммуникативной, информационной и компетенцией реализующей желание учиться всю жизнь. Такой подход предусматривает, что знания должны быть увязаны с более широким спектром знаний, приобретенных вне школы. Сегодня идет большой поток информации, сельский школьник имеет доступ к интернету, телевизор есть в каждом доме. Происходит рост самосознания учащегося, учитель уже не является единственным источником знаний. Именно поэтому, мы должны учить работать с информацией, уметь ее интегрировать, аргументировать свою точку зрения, задавать вопросы, учить и работать в сотрудничестве» [8]. И такие изменения не могут не радовать.

Мы считаем, что основной идеей нового подхода, является создание такой атмосферы учения, при которой учащиеся совместно с учителем активно работают, размышляют над процессом обучения, отслеживают, подтверждают, опровергают или расширяют знания, новые идеи, чувства или мнения об окружающем мире. В таких условиях на преподавательский состав образовательных учреждений возложена серьёзная обязанность по формированию нового поколения, которое должно быстро приспосабливаться к стремительно меняющемуся миру и его информационной сфере.

Что касается применения технологий развития критического мышления, то они применяются сегодня по всему миру, в том числе и в Казахстане. Вот уже несколько лет на курсах повышения квалификации учителям рассказывают не только о том, что такое критическое мышление и в чём его польза детям, но и учат новым приёмам развития критического мышления, которые они должны применять в работе на уроках со своими классами. Технология критического мышления предполагает использование на уроке трех этапов: стадии вызова, смысловой стадии и стадии рефлексии.

I этап – «Вызов» (ликвидация чистого листа). Ребенок ставит перед собой вопрос: «Что я знаю?» по данной проблеме;

II этап – «Осмысление» (реализация осмысления). На данной стадии ребенок под руководством учителя и с помощью своих товарищей ответит на вопросы, которые сам поставил перед собой на первой стадии (что хочу знать);

III этап – «Рефлексия» (размышление). Размышление и обобщение того, «что узнал» ребенок на уроке по данной проблеме.

Педагогические приёмы, используемые для развития критического мышления:

1) «Чтение с остановками» - материалом для его проведения служит повествовательный текст. В начале, учащиеся по названию текста определяют, о чем пойдет речь в произведении. На основной части урока текст читается по частям. После чтения каждого фрагмента ученики высказывают предположения о дальнейшем развитии сюжета. Задача учителя: найти в тексте оптимальные места для остановки. Данная стратегия способствует выработке у учащихся внимательного отношения к точке зрения другого человека и спокойного отказа от своей, если она недостаточно аргументирована или аргументы оказались несостоятельными.

2) «Работа с вопросником» - этот прием можно применять при введении нового материала на этапе самостоятельной работы с учебником. Детям предлагается ряд вопросов к тексту, на которые они должны найти ответы. Причем вопросы и ответы даются не только в прямой форме, но и в косвенной, требующей анализа и рассуждения, опоры на собственный опыт. После самостоятельного поиска обязательно проводится фронтальная проверка точности и правильности, найденных ответов, отсеивание лишнего.

3) «Знаю, узнал, хочу узнать» - к этому приему можно обращаться как на стадии объяснения нового материала, так и на стадии закрепления. Например, при изучении творчества А.С. Пушкина дети самостоятельно составляют таблицу, что знали о Пушкине и его произведениях, что узнали нового какие его стихи и что хотели бы узнать. Работа с этим приемом чаще всего выходит за рамки одного урока. Графа «Хочу узнать» дает повод к поиску новой информации, работе с дополнительной литературой.

4) «Уголки» - его можно использовать на уроках литературного чтения при составлении характеристики одного из героев какого-либо произведения. Класс делится на две группы. Одна группа готовит доказательства, используя текст и свой жизненный опыт, положительных качеств героя, другая - об отрицательных, подкрепляя свой ответ выдержками из текста. Данный прием используется после чтения всего произведения. В конце урока делается совместный вывод. Такой прием учит детей диалогу, культуре общения.

Существует ещё множество разнообразных приёмов по развитию критического мышления и все они направлены не только на развитие у детей полезного навыка, но и на повышение их уровня информационно-психологической защиты. Ведь ребёнок, который с малых лет будет использовать полученные в школе знания, сможет не только лучше усваивать учебный материал. Он сможет воспринимать информацию в её базовом виде, без ярлыков, пропаганды и других негативных аспектов сегодняшних массмедиа.

Список использованной литературы:

- 1 Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. – Москва: Педагогика, 1993. – 144 с.
- 2 Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – Москва: Политиздат, 1990. – 494 с.

- 3 Доценко Е.Л. *Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита.* – Москва: МГУ, 1997. – 344 с.
- 4 Романова Е.С., Гребенников Л.Р. *Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика.* – Мытищи: Талант, 1996. – 144 с.
- 5 Грачев Г.В. *Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты.* – Москва: РАГС, 1998. – 125 с.
- 6 Мороченкова И.А. *Формирование критического мышления студентов в образовательном процессе вуза. Автореферат.* – 2004. – 23 с.
- 7 Клустер Д. *Что такое критическое мышление // <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200202902> (по состоянию на 01.05.2016 г.).*
- 8 Выготский Л.С. *Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка.* – Москва.
- 9 *Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-17-yanvarya-2014-g (по состоянию на 03.03.2019 г.).*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

УДК: 343.1
МРНТИ: 10.79.01

С.Ш. Даубасов¹, Д.Ж. Белхожаева¹, Д.С. Байсымакова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

ҚАЗАҚСТАН ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада ҚР-дағы медиация институтының құқықтық негіздерін талдау қарастырылады. Қазақстанда медиациялық үдерістердің дамуы 05.08.2011 ж. қолданысқа енгізілген «Медиация туралы» ҚР Заңының қабылдануы болды. Оның әрекет ету саласы жеке және (немесе) заңды тұлғалардың қатысуымен азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар (жанжалдар) болып табылады. Осы заңның пайда болуымен дауларды медиация тәртібімен шешу мүмкіндігін ескере отырып, істерді сот талқылауына дайындау тәртібін реттейтін ҚР Азаматтық-процестік, қылмыстық және қылмыстық-процестік кодекстеріне тиісті өзгерістер енгізілді. Осы Заң субъектілерге медиатор - тараптың дауына/жанжалына мүдделі емес үшінші бейтарап, бейтарап, бейтарап, бейтарап қатысуымен медиация рәсімдерін жүргізу тәртібін, мерзімін және орнын өз бетінше айқындауға мүмкіндік берді. Қазақстанда сот медиациясын сот ісін жүргізуге енгізу мәселелерінде, әрине, қарсыластар мен жақтастар бар.

Түйін сөздер: медиация, медиация рәсімі, сот, жанжал, дау, сот ісі.

С.Ш. Даубасов¹, Д.Ж. Белхожаева¹, Д.С. Байсымакова¹

¹КазНПУ имени Абая

АНАЛИЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматривается правовой анализ института медиации в РК. Дальнейшее развитие в Казахстане медиационных процессов, стало принятие закона РК «О медиации», введенного в действие 05.08.2011 г. Сферой его действия являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести. С появлением данного закона были внесены соответствующие изменения в Гражданский процессуальный, Уголовный и Уголовный процессуальный кодексы РК, регулирующие порядок подготовки дел к судебному разбирательству с учетом возможности разрешения споров в порядке медиации. Данный закон предоставил субъектам права возможность самостоятельно определять порядок, сроки и место проведения процедур медиации с участием третьей нейтральной, беспристрастной, не заинтересованной в споре/конфликте стороны – медиатора. В вопросах внедрения в Казахстане судебной медиации в судопроизводстве, конечно, есть противники и сторонники.

Ключевые слова: медиация, медиативная процедура, суд, конфликт, спор, судебное разбирательство.

ANALYSIS OF LEGAL REGULATION OF THE MEDIATION INSTITUTE UNDER THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article discusses the legal analysis of the mediation Institute in the Republic of Kazakhstan. Further development of mediation processes in Kazakhstan was the adoption of the law of the Republic of Kazakhstan "on mediation", introduced on 05.08.2011. Its scope is disputes (conflicts) arising from civil, labor, family and other legal relations involving individuals and (or) legal entities, as well as those considered in the course of criminal proceedings in cases of crimes of small and medium gravity. With the introduction of this law, relevant amendments were made to the Civil procedure, criminal and criminal procedure codes of the Republic of Kazakhstan, which regulate the procedure for preparing cases for trial, taking into account the possibility of resolving disputes through mediation. This law gave legal entities the opportunity to independently determine the procedure, timing and location of mediation procedures with the participation of a third neutral, impartial, non - interested party in the dispute/conflict-the mediator. There are, of course, opponents and supporters of the introduction of judicial mediation in legal proceedings in Kazakhstan.

Keywords: mediation, mediation procedure, court, conflict, dispute, trial.

Соңғы онжылдықта сот ісін жүргізуді дамыту құқық бұзушылыққа қарсы күрес үшін ғана емес, сондай-ақ өзге де аса маңызды мақсаттарға қол жеткізу үшін де неғұрлым тиімді тетіктерді іздеумен сипатталады. Адамның құқыққа қарсы әрекет жасауы нәтижесінде туындайтын құқықтық қақтығысты шешу өзіне қатысты әрекет жасалған адамға келтірілген зиянды өтеу, құқық бұзушылық нәтижесінде бұзылған тәртіпті қалпына келтіру, құқық бұзушылық жасағаннан кейін жәбірленушінің қалыпты өмір сүруін қалпына келтіру, құқық бұзушылықты қайталап жасауды болдырмау мақсатында сотталған адамды қайта әлеуметтендіру және т.б. сияқты аспектілерді қамтиды.

Қалпына келтіру идеясы жанжал тараптарының татуласуына негізделген және тараптар үшін неғұрлым оң әсері бар құқықтық қақтығыстарды шешуге мүмкіндік беретін баламалы қудалауға негізделген тетіктерді пайдалануға негізделген. Осы шенберде дауларды шешудің ең тиімді тәсілдерінің бірі медиация болып табылады, яғни делдал-медиатор рөлінде болатын үшінші тұлғаның қатысуымен келіссөздер жолымен дауды шешу.

Қазіргі таңда құқықтық жүйені жетілдірудегі маңызды қадамдардың бірі қалпына келтіру сот төрелігі элементтерінің бірі – медиацияны дамыту болуы тиіс.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы - Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты баяндамасында «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қорына тапсырылған кезде медиацияның құрылымы мен рәсімдерін құру және пайдалану жөніндегі жұмысты күшейту туралы айтты, бұл қоғамдағы жанжал деңгейін және соттарға жүктемені төмендетуге мүмкіндік береді [1].

Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында құқықтық жүйені жетілдірудегі маңызды қадамдардың бірі сот талқылауларындағы уақытты жоғалтудан, қосымша және ақталмаған шығыстардан кетуге мүмкіндік беретін медиация институты бөлінді.

Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында дамудың негізгі басымдықтары, соның ішінде дауларды соттан тыс реттеу институттарын дамыту анықталды [2]. Медиацияны қолданудағы проблемаларды анықтау және оларды жою жөніндегі шешімдерді әзірлеу осы рәсімнің тиімділігіне ықпал ететін болады. Медиация институтын жіктеуге келетін болсақ, арнайы зерттеулерде әртүрлі негіздер бойынша жіктемелердің айтарлықтай көп саны келтіріледі.

Сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау туралы, өздеріне қатысты құқық бұзушылық жасалған адамдарға келтірілген зиянды өтеу туралы, құқықтық жанжалдарды шешудің бітімгерлік нысандарын дамыту туралы мәселелер құқықтық деңгейде де өзекті деп танылды. Мәселен, құқық бұзушылыққа қарсы күрестің негізгі бағыттары туралы, сот ісін жүргізу жүйесін оңтайландыру тәсілдері зардап шеккен адамдардың құқықтары мен мүдделерін

барынша қамтамасыз ету қажеттілігіне бағдарлайды, сот ісін жүргізуге бітімгерлік рәсімдерді енгізуді ынталандырады.

Қазіргі заманғы сот ісін жүргізу дәстүрлі іс жүргізу нысаны мен жоғарыда аталған мақсаттарға қол жеткізу үшін енгізілетін жаңа институттар арасындағы оңтайлы қатынасты іздестіру процесінде де жатыр. Отандық сот ісін жүргізу нысанын саралау, белгілі бір істер бойынша өндірісті жеделдетуге, сот процесі шеңберінде диспозитивтілікті ұлғайтуға, яғни процеске қатысушылардың оның барысы мен нәтижесіне әсер ету мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік беретін оңайлатылған өндірістерді бөлу үрдісі тән. Аталған үрдістер, соның ішінде қалпына келтіру әділет тетіктері арқылы, атап айтқанда құқықтық жанжалдарды шешу үшін медиация рәсімін пайдалану есебінен іске асырылуы мүмкін. Іс жүргізу заңнамасы құқықтық жанжалдарды шешудің бітімгерлік нысандарын дамыту үшін әлеуеттен тұрады. Алайда бұл әлеует қазіргі уақытта, ішінара және доктриналық сипаттағы себептер бойынша іске асырылған жоқ. Осыған байланысты қалпына келтіру теориялық ережелерін, дауларды шешу тәсілі ретінде медиация рәсімінің тетігін, сот ісін жүргізуде медиацияны қолдануды, сондай-ақ балама шараларды пайдалану мәселесінде ауқымды шетелдік тәжірибені зерттеу орынды болып табылады.

Қазақ қоғамында медиация рәсімі ертеден өткенін атап өту қызықты. Ғасырлар бойы сыйлы ақсақалдар мен билердің көмегімен қақтығыстарды шешу дәстүрі болған. Қазіргі заманғы медиаторлар оны жаңа әлемде және заң аясында жаңғыртуды ұсынады.

Соңғы онжылдықта қылмыстық сот ісін жүргізуді дамыту қылмысқа қарсы күрестің ең тиімді тетіктерін іздеумен ғана емес, сондай-ақ өзге де маңызды мақсаттарға қол жеткізумен сипатталады. Адамның құқыққа қарсы әрекет жасауы нәтижесінде туындайтын қылмыстық-құқықтық қақтығысты шешу өзіне қатысты әрекет жасалған адамға келтірілген зиянды өтеу, қылмыс нәтижесінде бұзылған тәртіпті қалпына келтіру, жәбірленушінің қылмыстан қалыпты өмір сүруін қалпына келтіру, қылмысты қайталап жасауды болдырмау үшін сотталған адамды қайта әлеуметтендіру сияқты аспектілерді қамтиды. Бұл мақсаттарға дәстүрлі қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесінде белгілі бір өзгерістерсіз қол жеткізу мүмкін емес.

Қазіргі уақытта көптеген елдерде қалпына келтіру сот төрелігі деп аталатын негізде жатқан қылмыстық-құқықтық жанжалдарды шешудің әртүрлі балама тәсілдері қолданылады. Олардың қатарына: полициялық ескерту, келісім бойынша айыппұл, қылмыстық қудалаудан шартты түрде бас тарту, трансакция және т.б. жатады. Әдеттегі конфронтацияға емес, консенсус іздеуге негізделген бұл модель іс жүзінде, соның ішінде қылмыстық-құқықтық қақтығыстарды шешу үшін тез тарайды.

Медиация мәселесінде ерекше назар Қазақстанның тәжірибесіне лайық, онда 2011 жылғы 28 қаңтарда Қазақстан Республикасының Медиация туралы заң қабылданған [3]. Сонымен қатар, аталған нормативтік актімен бірге азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізуге медиация рәсімін енгізуге байланысты Қазақстан Республикасының түрлі заңнамалық актілеріне өзгерістер енгізетін заң да қабылданды. Медиацияға қызығушылық Қазақстанда бірнеше жыл бұрын туындаған. Медиация мәселелерін алғаш рет кең ауқымды талқылау «Орталық Азиядағы қылмыстық қудалауға балама және адам құқықтарын қорғау» атты халықаралық конференция барысында, Қазақстан Республикасының медиация туралы заңы өмірге келген.

ТМД елдерінің қылмыстық сот ісін жүргізудегі ЕҚЫҰ қолдауымен ұйымдастырылған және 2011 жылғы 25-26 қарашада Алматы қаласында өткен Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне медиация мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының медиация туралы заңына [3], Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексіне [4], Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіне [5] және басқа да нормативтік актілерге өзгерістер енгізуді көздейді.

Қазақстан Республикасында құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру аясында іс жүргізу заңнамасына және құқық қолдану практикасына қалпына келтіру сот төрелігі - медиация, құқық бұзушылықтарды соттан тыс реттеу элементтерін енгізу туралы мәселе өзекті болып отыр. Бұл қажеттілік қылмыстық саясатты ізгілендірумен де, іс жүргізу рәсімдерін оңтайландыру қажеттілігімен де байланысты болып отыр.

Қазір Қазақстанда медиация және бітімгершілік бірыңғай орталығы жұмыс істейді, онда медиация негіздеріне оқытудан өткен мамандар жұмыс істейді. Медиаторлар адамдарға бір-бірін естуге және даулы заң мәселелері бойынша белгілі бір шешім табуға көмектеседі.

Медиация туралы заң қабылданғаннан кейін Қазақстандағы медиация институтының сөзсіз дамуын атап өтуге болады. Қазіргі уақытта заң шығарушылар мен Қазақстанның судьялар

қауымдастығы да осы қақтығыстарды реттеу әдісін дамытуды көтермелейді. Егер бастапқыда медиация тек отбасылық қатынастар мәселелерінде ғана пайдаланылса, содан кейін оның қолданылу саласы айтарлықтай кеңейді, қазір ол азаматтық және қылмыстық құқықтың түрлі салаларындағы жанжалдарды реттеуге ықпал ете алады. Медиацияның артықшылығы-қақтығысушы тараптар дауды өз мүдделерін ескере отырып шешуге мүмкіндік алады. Бұл әдіс отбасы-құқықтық, еңбек, тұтыну қатынастары, ювеналды әділет саласында өзінің тиімділігін дәлелдеді.

Айта кету керек, бүгінгі таңда әлемдегі классикалық құқықтанудың мәні тез азайып, қақтығыстарды құзыретті басқару және келіссөздер жүргізу танымалдығы артып келеді. Мұндай жағдайда медиация дауларды шешудің ең тиімді тәсілі болып табылады. Қазақстанда медиация туралы заңның қабылдануы өте уақтылы болды. Бұл заң соттар қажет, өйткені көптеген мәселелер шешілетін болады, оның шеңберінде. Бұл соттарға түсетін жүктемені азайтады және сот төрелігін жүзеге асыру сапасына оң әсер ететін уақытты босатады. Ал дау тараптарына ұзақ мерзімді сот процедурасын, қосымша сот шығындарын болдырмауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының медиация туралы заңына сәйкес медиатордың қызметін кәсіби негізде жүзеге асыра алады, жоғары білімі бар, 25 жасқа толған, Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен бекітілетін медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша оқығанын растайтын құжаты (сертификаты) бар және кәсіби медиаторлар тізілімінде тұрған адамдар. Заңда жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын даулар (жанжалдар), сондай-ақ егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын істер медиацияны қолдану саласы болып табылады. Бірақ тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын істер бойынша медиация рәсімін қолдануға тыйым салу белгіленген. Болашақта мұндай тыйым алынып тасталады және кейбір еуропалық елдердің тәжірибесіне сәйкес медиация саласына мемлекеттік органдар да тартылатын болады. Мүмкін, бұл соттан тыс медиациямен қатар және сот медиациясы институты қолданылатын кезде орын алуы мүмкін.

Медиация тараптарға өз құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін икемді рәсімді пайдалануға және даудың коммерциялық және заңдық аспектілеріне назар аударуға мүмкіндік береді, сондай-ақ заң бойынша тиесілі өтемақы шеңберінен шығатын тараптардың әрқайсысының жеке мүддесінен туындайды. Уақыт пен қаражатты үнемдеуге қосымша медиация процесі бизнес иелері, менеджерлер арасындағы қалыпты қарым-қатынасты сақтауға мүмкіндік береді, сондай-ақ олардың өз проблемаларын дербес және тиімді шешу қабілетіне деген сенімділігін күшейтеді.

Халықаралық құқық қорғау орталығының президенті, криминалист-сарапшы, кәсіби медиатор Жәнділдә Жақыпов атап өткендей, медиатор ақшаның ірі сомаларына, отбасылық-неке қатынастарына, түрлі азаматтық істерге қатысты дауларды қарайды [6, 117 б.]. Егер тараптардың біреуі шешімге риза болмаса, Іс одан әрі инстанциялар бойынша жіберіледі, кейде оны қарау жылдар бойы созылады. Ал егер тараптар бір орында консенсусқа келсе, бұл бірқатар проблемалар өздігінен жойылады. Заңда, егер күдікті немесе айыпталушы және жәбірленуші тарап татуласа, тіпті қылмыстық іс тоқтатылып, жабылады. Бұл туралы тергеушілер мен прокурорлар тараптарға хабарлауға тиіс. Ал енді заң бойынша істің бастапқы сатысында тараптарға тергеу және сот төрелігі органдарының араласуынсыз татуласу мүмкіндігін жібермеу үшін медиаторларға жүгіну ұсынылады. Заңда сондай-ақ басталған азаматтық істі 10 тәуліктен 30 тәулікке дейінгі мерзімге тоқтата тұру мүмкіндігі қарастырылған, оның барысында тараптар медиаторға жүгінгісі келген. Қылмыстық процесте тараптарға медиаторға қатар жүгінуге кеңес бере отырып, істі тоқтата тұрмайды.

«Біздің халқымыз бейбіт, тарихқа көз салыңыздар – қазақ даласында 19-20 ғасырға дейін түрме де, лагерь де болған жоқ. Барлығы би, ақсақалдар, қазы шешті. Мен бұған дейін өз сөздерімде айттым, және әрдайым медиация бұл қазақстандық тұлға институты екенін қайталаймын», - деп сендірді Жәнділдә Жақыпов [6, 118 б.].

Медиация кезінде жергілікті қоғамдастық қылмыстық әділет жүйесімен жақындауға мүмкіндік алады, өйткені келіссөздерге қылмыс қозғалған тұрғындар қатысады. Жергілікті қоғамдастық өз ортасынан ерікті делдалдар бөледі және медиация бағдарламаларын жергілікті өзін-өзі басқару органдары жанындағы қызметтер де жүргізе алады.

Қазақстандағы медиация рәсімінің үлгісі медиацияның белгілі әлемдік форматтарының синтезі болып табылады. Әсіресе мамандар үшін Сингапур моделі тартымды. Қазақстандық Медиация орталығының директоры И.Виговскаяның пікірінше, ол қазақстандық рәсіммен ортақ сипатқа ие.

Біріншіден, Үкімет тарапынан қолдау бар.

Екіншіден, медиатор-еріктілердің кең қабаты бар.

Үшіншіден, әрбір орталық өз бағытында дамып келеді: тұтынушылардың құқықтарын қорғау, қаржылық даулар, корпоративтік қақтығыстар, отбасылық, қылмыстық медиация және т. б. Қазақстанда медиацияны дамыту негізіне Ресей, Британ, Неміс тәжірибесі алынады. Нәтижесінде өз моделі жасалады [7, 32 б.].

Заң жобасы авторларының бірі, Мәжіліс депутаты, Қазақстан тұтынушылары ұлттық лигасының президенті, «Медиация және бітімгершілік Орталығы» басқармасының төрағасы Светлана Романовская атап өткендей, «Біз қақтығысты жай шешпейміз, тараптарға бейбітшілікті қалпына келтіріп, өзара қарым-қатынасты жалғастыруға мүмкіндік береміз. Сондай-ақ, біздің жоспарларымыз – нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру үшін ҚР Әділет министрлігімен ынтымақтастық туралы меморандумдар жасасу; ҚР Жоғарғы Сотымен – халықты соттар мен судьялар арқылы ақпараттандыру үшін; Бас прокуратурамен – оқытылған медиаторлар қызметінің заңдылығын қадағалауды қамтамасыз ету үшін. Біз әлі де Дүниежүзілік медиаторлар қауымдастығын құруды жоспарлап отырмыз. Алда жұмыс көп, бірақ мен: Медиация үшін-болашақ, өйткені ол қоғамдағы тұрақтылыққа, бейбітшілік пен келісімге тікелей әсер етеді!» [8, 58 б.].

Бұл өзгерістер медиация рәсімін қылмыстық сот ісін жүргізуге енгізуді көздейді. Атап айтқанда, аталған заң күдіктінің және айыпталушының құқықтары бөлігінде жәбірленушімен татуласу құқығын, соның ішінде медиация рәсімі арқылы қарастыра отырып, Қазақстан Республикасының ҚПК-ге өзгерістер енгізеді [5]. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының ҚПК-нің ережелерімен жиынтығында, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша медиация рәсімі барысында қол жеткізілген тараптардың татуласуына байланысты қылмыстық істі қысқарту мүмкіндігін көздейді.

Медиация рәсіміне қатысты негізгі ережелер осы рәсімді қылмыстық, сондай-ақ азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінде реттейтін медиация туралы заңның өзінде қамтылған. Сонымен, медиация жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын дауларды (жанжалдарды) шешу үшін қолданылады. Бұл ретте медиация сыбайлас жемқорлық қылмыстар және Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша қолданылмайды.

Медиация туралы заң медиация рәсімінің жалпы мәселелерін, оның ішінде медиация қағидаттарын, медиаторлардың өздерінің құқықтық мәртебесін реттейді. Көптеген басқа мемлекеттердегі сияқты Қазақстан Республикасының медиация туралы заңы медиацияны кәсіби медиаторлардың да, сондай-ақ медиаторлар тізілімінде ескерілуге тиіс кәсіби емес медиаторлардың да жүзеге асыруына жол береді [3]. Ерекше айта кету керек ереже-құжат жергілікті қоғамдастықтың ең тәжірибелі және беделді өкілдерінің медиацияны жүзеге асыруына жол беретін заң.

Қазақстан Республикасының сот ісін жүргізуге бітімгершілік рәсімдерді (медиацияны) имплементациялау туралы заң: қызметті имитациялау немесе бірінші қадам. Қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде медиацияны жүргізу кезіндегі белгілі бір ерекшеліктер. Біріншіден, медиация сот талқылауына дейін де, ол басталғаннан кейін де қолданылуы мүмкін. Бұл ретте тараптардың медиация туралы шарт жасасуы қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұрмайды. Сондай-ақ, ҚР медиация туралы заңның 24-бабында медиация рәсіміне қатысу фактісі кінәні мойындаудың дәлелі ретінде қаралмайтынын көрсетеді. Кәметке толмаған адамның қатысуымен медиацияны жүргізу кезінде педагог немесе психологтың қатысуы міндетті болып табылады [3].

Қылмыстық процесс шеңберінде жүргізілетін медиация тоқтатылған кезде тараптар, егер келісімге қол жеткізілмеген жағдайда, қылмыстық іс жүргізуінде жатқан органға не жанжалды реттеу туралы келісімді не медиацияны тоқтату туралы жазбаша хабарламаны дереу жіберуге міндетті.

Қазақстан Республикасының ҚПК-де медиация туралы көрсетілген нормаларға қосымша қылмыстық-құқықтық қақтығысты шешу үшін рәсімдерді жүргізу кезінде медиатордың құқықтарын да көздейді [5]. Мәселен, медиатор медиация тараптарына қылмыстық процесті жүргізуші орган беретін ақпаратпен танысуға; медиация тараптары болып табылатын қылмыстық процеске қатысушылар туралы деректермен танысуға; қылмыстық іс жүргізу заңына сәйкес кездесулердің саны мен ұзақтығын шектемей, медиация тараптары болып табылатын қылмыстық процеске қатысушылармен оңаша және құпия кездесуге құқылы.

Қазақстан сот ісін жүргізуге қалпына келтіру әділет тұжырымдамасын енгізу идеясы Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында бекітілген болатын, осыған сәйкес қылмыстық іс жүргізу құқығын жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі тараптардың татуласуына және келтірілген зиянды өтеуге негізделген қалпына келтіру әділет элементтерін біртіндеп енгізу болуы тиіс.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде бітімгерлік рәсімдерді кеңейтуді, оның ішінде медиация институтын дамытуды көздейтін «Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 17 тамыздағы №1039 Жарлығы [9], сондай-ақ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне бітімгерлік рәсімдер (медиация) мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заңында жеке және жеке-жариялы айыптаудың қылмыстық істерінің санатын кеңейту көзделген.

Айта кетейік, ҚР медиация туралы заңы осыған байланысты қазіргі таңда практиканың жеткіліксіздігіне байланысты оны қолданудың тиімділігі туралы айту қиын. Алайда, қылмыстық қудалауға балама енгізу және қылмыстық сот ісін жүргізуде медиация рәсімін реттеу мәселесіне Қазақстан заң шығарушысының прогрессивті тәсілін теріске шығаруға болмайды. Қаралып отырған ҚР медиация туралы заң осы процедураның барлық заманауи идеялары мен элементтерін өзіне қосты.

Қазақстандағы медиация халықаралық қағидаттар мен стандарттарға негізделген және дауларды баламалы шешу мәселелеріндегі шет мемлекеттердің тәжірибесін ескереді. Мұндай талдау қазіргі сот процессінде бітімгерлік рәсімдерді енгізу қажеттілігінің болуы немесе болмауы туралы қорытынды жасауға және сот ісін жүргізудің ерекшеліктерін ескере отырып, құқықтық жанжалдарды шешу үшін медиация тұжырымдамасын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қорыта келе, Қазақстандағы медиация – сот органдарының тікелей қатысуынсыз дауласушы/қақтығысушы тараптар арасындағы келісімге қол жеткізуге мүмкіндік беретін орасан зор әлемдік тәжірибе жинаған пәнаралық жас сала деп айтуға болады. Медиация процестерін тек қана заңнамалық деңгейде бекіту оның қолданылу саласын кеңейте алмайды, бірақ оны сапалы және неғұрлым кең пайдалану осындай ұғымды немесе сот талқылауынан дербес, қарапайым және тиімді диалогқа көшу сияқты ұғымды тұтынушылардың кең шеңберінің арасында трансформациялау есебінен мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда. – Астана, 2012. – 68 с.

2 ҚР Президенті, Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы // [Электрондық ресурс]. – <http://www.akorda.kz/ru/page/page>

3 Қазақстан Республикасының Медиация туралы 2011 жылғы 28 қаңтардағы заңы // Егеменді Қазақстан, 05.02.2011 ж. – №42-43.

4 Қазақстан Республикасының Азаматтық процесік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>

5 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процесік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

6 Жақыпов Ж. Институт медиации в Казахстане: перспективы и проблемные вопросы // Состояние и перспективы развития института медиации в условиях социальной модернизации Казахстана: материалы международной научно-практической конференции. 19.10.2012 г. – Астана, 2012. – С.117-123.

7 Виговская И. Посредничество (медиация) в системе альтернативных способов разрешения конфликтов // Фемиды. – 2018. – №3. – С.32-41.

8 Романовская С. За медиацией – будущее! // ВР – “Безупречный обзор», 2014. – №12. – С.58-65.

9 «Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 17 тамыздағы №1039 Жарлығы // https://www.inform.kz/kz/kazakhstan-respublikasyndagy-kukyk-korgau-kyzmeti-men-sot-zhuyesinin-tiimdiligin-arttyru-zhonindegi-sharalar-turaly-kr-prezidentinin-zharlygy_a2295375

УДК: 343.1

МРНТИ: 10.79.01

С.Ш. Даубасов¹, Д.Ж. Белхожаева¹, Г.Н. Рахимова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕДИАЦИЯ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Медиативтік рәсім мемлекеттік сот талқылауына нақты балама жасай алатын түрлі даулар мен жанжалдарды шешудің тиімді және жылдам тәсілі ретінде қарастырылады. Заңнаманы талдау және қолда бар зерттеулер сот ісін жүргізуде қазіргі кезеңінде медиация институты даму үстінде деп айтуға мүмкіндік береді. Оның қалыптасуы контекстінде ҚР сот ісін жүргізуге медиация рәсімдерін енгізудің теориялық негіздері, алғышарттары, мақсаттылығы және мүмкін болатын негізгі бағыттары туралы айтуға болады. 2011 жылғы 28 қаңтардағы Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» заңының қабылдануы, 2015 жылы 1 қаңтарынан күшіне енген жаңа Қазақстан Республикасының қылмыстық, қылмыстық-процестік кодекстерін қолданысқа енгізу сот ісін жүргізудің барлық сатыларында, оның ішінде медиация жолымен қылмыстық істерді шешудің бітімгерлік нысандарын енгізуге алып келді. Бұл институттың бүгінгі күні заңнамалық ресімделуі бар, бірақ нормативтік реттеудің көптеген кемшіліктері орын алуда. Медиация туралы заңнамалық нормалар декларациялық сипатқа ие, сондықтан оларды жетілдіру бойынша бірқатар күрделі міндеттерді шешу қажет.

Түйін сөздер: медиация, медиация рәсімі, сот, жанжал, дау, сот ісі.

С.Ш. Даубасов¹, Д.Ж. Белхожаева¹, Г.Н. Рахимова¹

¹КазНПУ имени Абая

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Медиативная процедура рассматривается как эффективный и быстрый способ разрешения различных споров и конфликтов, который способен составить реальную альтернативу государственному судебному разбирательству. Анализ законодательства и имеющиеся исследования позволяют утверждать, что в судопроизводстве на современном этапе развития отсутствует полноценный институт медиации. В контексте его становления можно говорить о теоретических основах, предпосылках, целесообразности и возможных ключевых направлениях внедрения процедур медиации в судопроизводство РК. Принятый 28 января 2011 года Закон Республики Казахстан «О медиации» и вступившие в силу 01 января 2015 года новые уголовный, уголовно-процессуальный кодексы Республики Казахстан привели к внедрению примирительных форм разрешения уголовных дел на всех стадиях судопроизводства, в том числе путем медиации. Данный институт на сегодняшний день имеет законодательное оформление, но существует много пробелов нормативного регулирования. Законодательные нормы о медиации носят скорее декларативный характер, поэтому необходимо решить ряд сложных задач по их совершенствованию.

Ключевые слова: медиация, медиативная процедура, суд, конфликт, спор, судебное разбирательство.

ISSUES OF IMPROVING LEGISLATION ON MEDIATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The mediation procedure is considered as an effective and fast way to resolve various disputes and conflicts, which can form a real alternative to state judicial proceedings. Analysis of legislation and available research suggest that there is no full-fledged institution of mediation in judicial proceedings at the present stage of development. In the context of its formation, we can talk about the theoretical foundations, prerequisites, expediency and possible key directions for the introduction of mediation procedures in the legal proceedings of the Republic of Kazakhstan. The law of the Republic of Kazakhstan "on mediation" adopted on January 28, 2011 and the new criminal and criminal procedure codes of the Republic of Kazakhstan that entered into force on January 1, 2015 led to the introduction of conciliatory forms of resolving criminal cases at all stages of legal proceedings, including through mediation. This institution currently has a legal framework, but there are many regulatory gaps. Legal norms on mediation are rather declarative, so it is necessary to solve a number of complex tasks to improve them.

Keywords: mediation, mediation procedure, court, conflict, dispute, trial.

Медиация институты заңнама саласындағы өзінің қысқаша тарихына қарамастан, ол құқықтың заң жүйесіне жеткілікті түрде имплементацияланған. Медиаторлар қызметінің саласын реттейтін Қазақстан Республикасындағы Медиация туралы заңы [1], Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі [2], Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде [3] бекітілген медиацияға қатысты қолданыстағы құқықтық нормалар медиативтік қоғамдастық пен соттардың, оның ішінде жалпы юрисдикция соттарының практикалық қызметі процесінде қалыптасатын қажеттіліктерді ескере отырып, толықтыру мен пысықтауды қажет ететінін көрсетті. Атап айтқанда, медиаторлардың кәсіби даярлығын жақсарту үшін медиаторлар қауымдастығы ҚР Әділет министрлігінің қамқорлығымен медиаторлардың бірыңғай тізілімін құруды қолдайды.

Бұл ережелерді заң деңгейінде бекіту медиацияға сапалы жаңа, неғұрлым жоғары қызмет көрсету деңгейіне шығуға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда көлемді құқықтық базаның болуына, кәсіби стандарттың болуына, медиацияны және мамандар штатын оқыту жөніндегі бағдарламалардың болуына қарамастан, медиация, өкінішке орай, қоғамда және соттарда жеткілікті таратылмайды. Сондықтан, судьялар мен медиаторлар арасындағы өзара іс-қимылдың нақты регламентінің болмауы себебінен сот жүйесіне жүктемені төмендетуге арналған қосымша құрал ретінде заң шығарушылар есептеген Медиация процесін қолданудан болған нәтиже қазіргі уақытта өте елеусіз. Алайда ҚР-да толыққанды және тиімді медиация институтының өзектілігі мен маңыздылығын ең жоғары мемлекеттік деңгейде түсінеді.

Қазақстан Республикасының қылмыстық процесіндегі қылмыстық-құқықтық қақтығыстарды шешу үшін ықтимал қолданылуы мүмкін қылмыстық сот ісін жүргізуде медиация тұжырымдамасы мынадай ережелерді қамтуы тиіс. Медиация қақтығысты шешу тәсілі ретінде өз ерекшеліктері болуы мүмкін жеткілікті икемді рәсім болып табылады. Осыған байланысты, қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесіне неғұрлым сәйкес келетін осы жұмыс шеңберінде медиация ұғымын әзірлеу қажет деп санаймыз. Жоғарыда көрсетілгендей, заң ғылымында медиация ұғымының әртүрлі түсіндірмелері ұсынылған, алайда, олар медиация рәсімінің табиғаты мен мәніне мүлдем сәйкес келмейді. Медиация тараптар арасындағы өзара қолайлы жағдайларда келісімге қол жеткізу мақсатында жанжалды реттеу кезінде делдал ретінде әрекет ететін мүдделі емес үшінші тұлғаның қатысуымен жанжалды шешудің ерекше келіссөз тәсілі болып табылады.

Алайда қылмыстық-құқықтық қақтығыстар саласындағы медиацияның ерекшелігі медиацияны практикада жүрген кейбір мемлекеттерде оны жүргізу іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын адамға жүктелуі мүмкін. Бұл ретте, біздің ойымызша, осы мәселені осындай реттеу кезінде медиаторға сенімді қарым-қатынас болған кезде тиімді медиация рәсімінің шынайы мәні жоғалады. Егер медиация рәсімін өткізеді тәуелсіз тұлға құқығы жоқ қабылданған қандай да болмасын процессуалдық шешім оң әсері медиация жасалады ғана емес, бұл қақтығысқа қатысушы тараптар

келісімге келеді, оның тағдыры байланысты қылмыстық қудалау, бірақ бұл қол жеткізіледі елеулі он психологиялық терапиялық [4, 15 б.].

Қылмыстық іс жүргізудегі медиация процедураның өзінен туындайды. Бұл әсерге медиатордың арнайы дағдылары мен процедураны жүргізу әдістемесінің болуы есебінен қол жеткізіледі. Медиация қалпына келтіру әділет тетіктерінің бірі ретінде қылмыстық сот ісін жүргізуді жеңілдетіп, жеделдетіп қана қоймай, қылмыстық-құқықтық қақтығысты шешу кезінде жәбірленушінің ролін күшейтуге, тараптардың материалдық және психоэмоционалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға тиіс жанжалды шешудің қорытынды нәтижесіне әсер етуге бағытталған. Жанжал тараптарының құпиялылығын және жеке бейресми қарым-қатынас мүмкіндігін көздейтін медиация рәсімін жүргізудің ерекше шарттары мұндай нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Біріншіден, жәбірленуші өзінің уайымдылығын және қорқынышын құқыққа қарсы әрекет жасаған адамға тікелей білдіруге мүмкіндік алады, бір жағынан, оның психологиялық жай – күйін жеңілдетеді, ал екінші жағынан-құқыққа қарсы әрекет жасаған адамға әсер етеді, өзінің іс-әрекетінің шынайы салдарын ашуына және түсінуіне жәрдем көрсетеді. Жоғарыда көрсетілгендерге байланысты неғұрлым тиімді медиация классикалық үлгі бойынша қолданылған кезде, онда медиатор функциясын іс нәтижесіне мүдделі емес, іс жүргізу шешімдерін қабылдау бойынша өкілеттіктері жоқ үшінші тұлға орындайды деп пайымдаймыз. Сонымен қатар, медиацияны іс жүргізу әрекеттерін жүргізумен біріктіріле алмайтын ерекше жеке рәсім ретінде қарау орынды болып табылады.

Өйткені классикалық медиацияны мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар тарапынан қылмыстық-құқықтық жанжалды шешудегі бейресми делдалдықпен араласуға әкеп соқтырады. Сонымен қатар, қылмыстық-құқықтық дауларды шешу үшін медиация ұғымын анықтау кезінде қылмыстық іс бойынша одан әрі іс жүргізуге медиация рәсімінің әсері маңызды аспект болып табылады.

Осылайша, қылмыстық сот ісін жүргізуде медиация деп тәуелсіз және бейтарап үшінші тұлға – делдал (медиатор) – құқыққа қарсы әрекет жасаған адам мен құқыққа қарсы әрекет арқылы зиян келтірілген адам арасындағы қылмыстық-құқықтық жанжалды шешуге тараптардың татуласуы және құқыққа қарсы әрекетпен келтірілген зиянды өтеу мәселелері бойынша, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық жанжалды шешу кезінде туындауы мүмкін. Өзге де мәселелер бойынша тараптардың ерікті ерік білдіру негізінде және қылмыстық іс бойынша іс жүргізу шеңберінде қылмыстық-құқықтық жанжалдың тараптары үшін заңды салдарларға әкеп соғуы мүмкін өзара қолайлы болады.

Қазіргі заманғы қылмыстық процестегі медиация орны қылмыстық сот ісін жүргізуді дамытудың соңғы онжылдықтары қылмыстық қудалауға баламалардың кеңеюімен, яғни қылмыстық қудалауды жүзеге асыру үшін заңды негіздер болған кезде одан бас тартуға және қылмыстық-құқықтық қақтығысты шешу үшін өзге де шараларды қолдануға немесе іс бойынша іс жүргізу шеңберінде қылмысқа ден қоюдың өзге де тетіктерін пайдалануға мүмкіндік беретін институттардың пайда болуымен сипатталады. Бас, мұндай баламаларды қолдану үшін мемлекеттің құқықтық жүйесі қылмыстық қудалауды қозғаудың орындылығын бағалауға жол беруі қажет. Медиация қылмыстық-құқықтық қақтығысты шешу тәсілі ретінде қылмыстық қудалаудың ықтимал баламаларының бірі болып табылады [5, 12 б.].

Медиация жекелеген мәселелерді шешу үшін процестің белгілі бір сатыларында, мысалы, жаза тағайындау кезінде қолданылуы мүмкін. Осыған байланысты медиация тұжырымдамасын әзірлеу кезінде қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесінде медиация қандай орын алуы тиіс екенін анықтау қажет. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, балама тетіктердің өздері ерте ме, кеш пе заңнамада өзінің орнығуын табады және қандай да бір нысанда іс жүргізу институттарының шегін алады. Қылмыстық қудалауға біртіндеп процессуализация деп аталады, бұл біздің ойымызша, өте түсінікті және күтіледі. Жаппай түрде қылмыстық процесс шеңберінен толығымен шығарылған қылмыстық істерді шешуге бағытталған институттар қолданылуы мүмкін екендігі екіталай болуы мүмкін.

Сондықтан да медиация сияқты институттар іс жүргізу заңнамасының жүйесіне біртіндеп кіреді. Осыған байланысты осы институттарды дәстүрлі іс жүргізу институттарына қосымша ретінде қарастыруға болады (мұндай институттар процестің мақсаттарына қол жеткізуді толық көлемде қамтамасыз етуге қабілетсіз және қылмыстық сот ісін алмастыра алмайды). Қылмыстық процестегі медиация орнын талқылай отырып, біз қылмыстық сот ісін жүргізуде заңдылық пен мақсаттылықтың арақатынасы туралы мәселемен сөзсіз бетпе-бет келеміз.

Медиация институтының пайда болуы айтарлықтай дәрежеде қылмыстық сот ісін жүргізуге әсер етуі мүмкін, атап айтқанда, мақсаттылық қағидаты негізінде қылмыстық іс қозғау туралы шешім

қабылдауға мүмкіндік беретін нормалардың пайда болуы үшін негіз бере алады. Қылмыстық іс қозғау туралы қаулы шығарылғанға дейін жүргізілген медиация рәсімі құзыретті органдар мен лауазымды адамдарға ол басталғанға дейін қылмыстық қудалаудан бас тартуға мүмкіндік бере алады. Бұл қылмыстық істі қозғау сатысында тергеушінің, анықтаушының дискрециялық өкілеттіктеріне жол бермейтін ҚР ҚПК кейбір ережелерін қайта қарауды талап етеді.

Қылмыстық сот жүргізудегі медиация қылмыстық ережелерді кәметке толмаған құқық бұзушылардың істерін қарау кезінде мүмкіндігінше құзыретті билік органының істі ресми талқылауына жүгінбеуі керек. Заң ережелерінің прогрессивті ережелерін ескере отырып, қылмыстық процеске медиацияны енгізу кезінде бірінші кезекте қылмыстық іс қозғалғанға дейін жүргізілген медиация рәсімінің қорытындысы бойынша бітімгерлік келісімге қол жеткізуіне байланысты кәметке толмаған адамға қатысты қылмыстық іс қозғаудан бас тарту мүмкіндігі туралы мәселені қарау қажет. Бұдан әрі, мұндай реттеу қылмыстық әрекет жасаған кәметке толған адамдарға да қолданылуы мүмкін.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің дәстүрлі тәртібінің түбегейлі бұзылуы, оң нәтижелерге әкелуі мүмкін еместігін ескере отырып, медиация рәсімін енгізудің бастапқы кезеңінде қылмыстық іс қозғалғаннан кейін қолданылатын медиацияның іс жүргізу тетігін қарастыру қажет. Осылайша, қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесі шеңберінде медиация қылмыстық қудалауды тоқтату немесе тараптар қол жеткізген келісімді ескере отырып, жеңілдетілген тәртіппен үкім шығару мақсатында айыпталушы мен жәбірленуші арасында татуласуға қол жеткізуге бағытталған қылмыстық іс жүргізу сипатындағы қосымша шара ретінде қолданылуы мүмкін деп пайымдаймыз. Кейіннен медиация қылмыстық қудалауға шынайы балама ретінде қылмыстық іс қозғалған кезге дейін қолданылуы мүмкін, өйткені қылмыстық-құқықтық жанжал тараптары арасындағы татуластыру келісіміне қол жеткізу құзыретті органдар мен лауазымды адамдарға қылмыстық қудалауды қозғаудан бас тартуға мүмкіндік береді.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі медиация тараптарға тиісті құқықты түсіндіру арқылы тараптарды татуласуға қандай да болсын итермелейтін іс бойынша іс жүргізу. Осыған байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатудың және қылмыстық істі қысқартудың көрсетілген негізі қылмыстық сот ісін жүргізудегі медиацияның бір түрі ретінде өздігінен қаралуы мүмкін емес.

Алайда, қылмыстық істі қысқартудың негізі ретінде татуласуға жол беру осындай татуласуға қол жеткізу үшін медиация рәсімін қолдану туралы ережелермен ҚР ҚПК толықтыру үшін негіз бола алады және, соның салдарынан, татуластыру (медиативтік) келісімін жасауға байланысты қылмыстық істі тоқтату. Бұл ретте, тараптардың татуласуына қол жеткізу үшін делдалдықтың екі ықтимал түрі бар екені анық. Мәселен, татуласудағы делдалдықты іс бойынша іс жүргізуші лауазымды тұлғаның өзі де (мұндай модель бірқатар мемлекеттерде, мысалы Бельгияда бар), сондай-ақ медиация саласындағы қызметті жүзеге асыратын мамандандырылған ұйымды білдіретін тәуелсіз бейтарап кәсіби медиатор да жүзеге асыра алады. Сонымен қатар, жанжалды тәуелсіз кәсіпқойға шешу үшін беру іс жүргізуді жүргізетін лауазымды адамдар тарапынан, сондай-ақ айыпталушыға ықпал ету және одан зиянды өтеу үшін медиация рәсімін пайдалануға тырысатын жәбірленуші тарапынан теріс пайдалану мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Медиатордың ерекше білімі мен дағдылары қақтығысқа қатысушыларды осындай жағдайлардан қорғап, келісімге формальды түрде қол жеткізуге ғана емес, сондай-ақ шиеленісті психоэмоциялық деңгейде шешуге әкелуі тиіс. Істі медиация рәсімін жүргізу үшін жіберу туралы шешімді іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын адам: егер іс тергеушінің жүргізуінде болса, онда оларға шешім тергеу органы басшысының келісімімен, егер сөз анықтаушы туралы болса – прокурордың келісімімен қабылданады. Бұл ретте медиация айыпталушының (күдіктінің) немесе жәбірленушінің өтініші болған кезде тағайындалуға тиіс (арыздың мүмкіндігі тергеушілердің немесе анықтаушының медиация рәсімін жүргізу құқығын түсіндіруге міндеттілігімен қамтамасыз етілуіне тиіс). Бұл ретте рәсімге қатысуға екінші тараптың келісімі міндетті болып табылады [6, бб б.].

Жоғарыда көрсеткеніміздей, істі медиацияға беру туралы мәселені шешу кезінде іс жүргізетін лауазымды адамдардың тарапынан шамадан тыс қалудан аулақ болуға мүмкіндік беретін нақты өлшемдерді анықтау орынды. Біздің ойымызша, медиация рәсімі арқылы шешілуі мүмкін істер шеңберін анықтау кезінде кейбір факторларды ескеру қажет.

Бірінші кезекте, медиация жәбірленуші жоқ немесе жәбірленуші заңды тұлға болып табылса, істер бойынша қолданылмайды. Бұл тараптардың татуласуына, индивидтердің арасындағы жанжалды жағдайды шешуге бағытталған медиация рәсімінің табиғатымен байланысты. Яғни, егер жәбірленуші тарап жеке тұлға болып табылмаса, медиация орын алмайды.

Екіншіден, аса ауыр санатқа жататын істер бойынша медиацияны олардың ерекше қоғамдық қауіптілігіне байланысты қолдануға жол берілмейді деп санаймыз. Сонымен қатар, адамның өлімі түріндегі аса ауыр зардаптарға әкеп соққан әрекеттерге қатысты медиацияны қолдануға жол берілмейді деп санаймыз, өйткені бұл жағдайда зиянды мөлшерлес өтеу туралы айту өте қиын. Осыған байланысты, медиация қайтымсыз сипаттағы зардаптарға әкеп соқтырған өмір мен денсаулыққа қарсы күш қолдану қылмыстарына қатысты қолданылмайды. Сондай-ақ, медиация рәсімі қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесімен сипатталатын қылмыстар бойынша қолданылмайды.

Соттардың медиацияны қолдануды ілгерілетуге ұмтылуы жеке болуға тиіс емес. Сот саясатының негізгі ойыншылары бағдарламалардың дамуын жария түрде қолдауы тиіс медиация бойынша, даудағы тараптардың (оның ішінде мемлекет де) медиацияға байыпты қатысты, тараптардың уақыты мен ақшасын үнемдеуге ықпал ету және сондай-ақ медиацияның басқа да артықшылықтарын алу үшін қажетті медиация схемаларын қаржыландыру және бірыңғай нормативтік-құқықтық базаны әзірлеуге өз үлесін қосу. Тұрақты ақпарат алмасу және күшейтілген институционалдық дауларды реттеу жүйесін әзірлеуге қатысты ынтымақтастық осы есепте ұсынылған ұсыныстарды іске асыру үшін маңызды мән.

Медиацияны дамыту және қолдану қажеттілігіне қатысты нарықтық тетіктер негізінде шешімдерге жүгіну арқылы, негізгі ойыншылар жұмыс сапасын қамтамасыз етуге бағытталған бастамаларды қолдауға тиіс және қабылданған өзін-өзі реттеу тетіктері арқылы мемлекеттік емес медиаторлар қауымдастықтары. Медиаторларға әрекет ету ұсынылады және осы жаңаға халықтың сенімін және орналасуын жеңіп алу үшін үйлесімдік табу қажет.

Медиацияның ерікті табиғатын жалпы назарға ала отырып, ешнәрсе кедергі келтірмейді шарт тараптарына медиация туралы тиісті ережені жазып беруге міндетті. Дегенмен, заңдар заңды және оның ішінде, медиация туралы ережелерді мәжбүрлеп орындатуға өтініш жасау. Нормативтік-құқықтық базасы мүше мемлекеттерге қолдану мүмкіндігін қарастыруға кедергі келтірмейді барлық дауларға қатысты медиация туралы шарт жасасу рұқсат етілген дауларды қоспағанда, дау туындағаннан кейін ғана медиация туралы ережелер осы шартқа қарамастан қаралуға тиіс. Атап айтқанда, трансшекаралық туралы ережені реттейтін қолданылатын құқықты айқындау орынды міндетті түрде қолданылатын негізгі шарттың құқығы бола алмайды.

Медиация туралы ережелердің тараптар үшін міндетті күші болуға тиіс. Дегенмен, егер медиация туралы ережелер стандартты ережелер ретінде жасалған, онда олардың мәжбүрлі орындау өте аз. Сондықтан медиация туралы ереженің кейбір ең аз мазмұны болуы мүмкін медиация қызметінің негізгі жеткізушілері, мысалы, тараптар медиацияға бастамашылық еткендей, қолдану аясы медиация және оның ұзақтығы, қолданылатын іс жүргізу және материалдық құқық, орны, медиацияны жүргізу тілі және медиаторды таңдау әдісі.

Медиация қылмыстық-құқықтық жанжал тараптары арасындағы татуласуға қол жеткізу үшін, бірінші кезекте кішігірім және орташа ауырлықтағы қылмыстар туралы істер бойынша, сондай-ақ мүліктік зиян келтірумен байланысты ауыр қылмыстар бойынша жол беріледі. Әлемдік практика медиация меншікке қарсы қылмыстар туралы істер бойынша, сондай-ақ азаматтардың жеке құқықтары мен мүдделерін қозғайтын, бірақ ауыр сипаттағы емес қылмыстар бойынша неғұрлым тиімді екенін куәландырады. Бірінші кезекте медиация кәметке толмаған құқық бұзушылардың қатысуымен қылмыстық-құқықтық дауларды шешу үшін қолданылуы тиіс. Кейіннен осындай тәжірибе, ересектер жасаған қылмыстарға да қолданылуы керек. Бастапқыда медиация қылмыстық қудалау қозғалғаннан кейін қолданыла алады, ал кейіннен оны қозғаудан бас тарту мақсатында қылмыстық іс қозғалғанға дейін медиацияны қолданған жөн. Қазақстандағы медиацияға қатысты нормативтік-құқықтық базаның ағымдағы жай-күйі, мен бұл елдегі дауларды реттеудің болашағы медиацияға жатады деп сенемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Медиация туралы 2011 жылғы 28 қаңтардағы заңы // Егеменді Қазақстан, 05.02.2011 ж. – №42-43.

2 Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі. – Алматы: Юрист, 2019. – 321 б.

3 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Алматы: Юрист, 2019. – 374 б.

4 Яковлев В.Ф. Закон свободного применения // Медиация и право. Посредничество и примирение. – 2016. – №1. – С.13-21.

5 Коннов А.Ю. Понятие, классификации и основные виды медиации // Журнал российского права. – 2014. – №12. – С.9-17.

6 Карягина О.В. Перспективы медиации в уголовном процессе: зарубежный опыт примирительных процедур // Российская юстиция. – 2015. – №6. – С.66-68.

УДК: 343.1

МРНТИ: 10.79.01

Э.П. Кенжибекова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

ҚР КОНСТИТУЦИЯСЫ – ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде жеке адамның құқықтарын қамтамасыз ету – заң теориясының және құқық қолдану тәжірибесінің аса маңызды мәселелерінің бірі. Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын қорғау қашаннан болсын қылмыстық қудалау органдарының алдында тұрған міндеттердің бірі ретінде көзделген. Бірақ бұл міндетті шешу тәсілдері мен құралдары күрделі және көп қырлы, сондықтан автор өз зертеуін аталған мәселеге арнауды жөн көріп отыр.

Түйін сөздер: Конституция, адам құқықтары, қорғау тәсілдері, күрделі, көп қырлы, құқық қолдану қызметі, қудалау органдары.

Э.П. Кенжибекова¹

¹ҚазНПУ имени Абая

КОНСТИТУЦИЯ РК – КАК ГАРАНТИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Обеспечение прав личности при производстве по уголовным делам-один из важнейших вопросов юридической теории и правоприменительной практики. Защита прав участников уголовного процесса предусмотрена как одной из задач, стоящих как перед органами уголовного преследования, так и перед ними. Но способы и средства решения этой задачи сложны и многогранны, поэтому автор предпочитает посвятить свое исследование данному вопросу.

Ключевые слова: Конституция, права человека, способы защиты, сложные, многогранные, правоприменительная деятельность, органы преследования, истребование документов, сбор объяснений, доказательств, фактические данные.

Е.Р. Kenjibekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS A GUARANTEE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract

Ensuring individual rights in criminal proceedings is one of the most important issues of legal theory and law enforcement practice. Protection of the rights of participants in criminal proceedings is provided as one of the tasks facing both the criminal prosecution authorities and them. But the ways and means of solving this problem are complex and multifaceted, so the author prefers to devote his research to this issue.

Keywords: the Constitution, human rights, methods of protection, complex, multi-faceted, law enforcement, prosecution authorities, requesting documents, collecting explanations, evidence, factual data.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп көрсетілген. Сонымен қатар, аталған заңға орай адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік берілетіндіктері де назардан тыс қалмаған [1].

Қылмыстық процестік заңнамасына сай іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелері толыққанды қарастырылған.

Адам құқықтары, қылмыстық сот ісін жүргізуде адам құқықтарын қорғау мәселелері, осындай көптеген проблемалардың контекстінен бөлек алынған бола отырып, бір дәріс шеңберінде жалпы түрде ғана баяндалуы мүмкін. Мұнда тек табиғи әлемде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік әлемде белгілі бір заңдылықтар бар және әрекет етеді. Сондай-ақ, әлеуметтік жүйелер (қазіргі заманғы қоғамдық ғылымдарда кеңінен қолданылатын және жүйелі тәсіл әдіснамасынан келген санат) өте айқын, қатаң заңдылықтармен сипатталатынын еске түсіру керек. Сонымен қатар, әлеуметтік дамудың қазіргі заманғы проблемалары туралы айта отырып, тарихи материализм деп аталатын бұрын таныс постулаттарға жүгінудің қажеті жоқ.

Қылмыстық процесті жүргізетін орган қылмыстық процеске қатысатын азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, оларды жүзеге асыру үшін жағдай жасауға, қылмыстық процеске қатысушылардың заңды талаптарын қанағаттандыруға уақтылы шаралар қолдануға міндетті.

Азаматқа қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде оның құқықтары мен бостандықтарын бұзу салдарынан келтірілген зиян осы Кодексте көзделген негіздер бойынша және тәртіппен өтелуге жатады. Жәбірленушіні, қуаны немесе қылмыстық процеске қатысатын өзге де адамдарды, сондай-ақ олардың отбасы мүшелерін немесе өзге де жақын туыстарын өлтірумен, күш қолданумен, мүлкін жоюмен немесе бүлдірумен не өзге де құқыққа қарсы қауіпті әрекеттермен қорқытты деп пайымдауға жеткілікті негіздер болған кезде қылмыстық процесті жүргізетін орган өз құзыреті шегінде бұл адамдардың өмірін, денсаулығын, абыройын, қадір-қасиетін және мүлкін қорғауға заңда көзделген шараларды қолдануға міндетті [2] деп көрсетілген.

Қылмыстық сот ісін жүргізу органдардың қызмет тәжірибесі көрсеткендей, олардың кәсіптік қызметіне байланысты өкілетті лауазымды адамдардың, сондай-ақ басқа процеске қатысушылардың өміріне, денсаулығына, мүлкіне қатысты қиянат жасау, оларды қорқыту, оларға күш қолдану және әртүрлі қысымшылық жасау кездеседі [3, 117 б.].

Қылмыстық процесс әлеуметтік қатынастардың ерекше саласын білдіреді. Қоғамдық қауіпті, құқыққа қарсы іс-әрекеттер туралы істерді алдын ала тергеу және сот арқылы шешу барысында мемлекет азаматтардың жеке өміріне басып кіруге және олардың ажырамас конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектеуге айрықша өкілеттіктерге ие болады. Сондықтан демократиялық және ізгілікті қоғамның негізгі белгісі қылмыстық қудалаудың репрессиялық сипатын ұтымды жұмсарту тетіктерінің болуы болып табылады.

Құқықтық мемлекет қылмыстық процеске қатысушы адамдардың, атап айтқанда айыпталушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін күзетумен және қамтамасыз етумен айналысады. Қылмыспен күресе отырып, жеке адамның құқықтары туралы ұмытуға болмайды. Тек осы Шартты сақтаған кезде ғана кінәліні әділ, қылмыстың ауырлығына сәйкес жазаға тарту және кінәсіз адамды қылмыстық жауапкершілікке тартудан және соттаудан қорғау, өйткені кінәліні әшкерелеу және жазалау, кінәсіз адамды жауапқа тартуға және соттауға жол бермеу дегенді білдіреді. Жеке адамның, бірінші кезекте, айыпталушының құқықтарын нақты қамтамасыз ету демократизмді, қылмыстық процестің гуманизмін бағалау өлшемі болып табылады. Үдерісті жүргізетін мемлекеттік органдардың тікелей міндеттеріне процеске қатысушыларға (айыпталушыға, жәбірленушіге және т.б.) өз құқықтарын іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз ету кіреді, процеске қатысушылардың құқықтарын іс жүзінде пайдалану – істі объективті, көзделмеген зерттеудің, ақиқатты белгілеудің, процесте жеке адамның заңды мүдделерін қорғаудың маңызды шарттарының бірі.

Бұл тұрғыда жеке тұлғаның іс жүргізу құқықтары сот төрелігінің іс жүргізу кепілдігінің ерекше түрі ретінде әрекет етеді. Сондықтан сот ісін жүргізуші органдар мен адамдар азаматтардың іс жүргізу құқықтарын сақтауға міндетті. Олар процеске қатысушылардың өз құқықтарын білуіне және оларды пайдалануына мүдделі болуға тиіс, өйткені тек бұл ретте істі объективті, жан-жақты және толық зерттеуге қол жеткізуге, айыптау еңісі алынып тасталуына, заңды және негізделген сот шешімі шығарылуына жол берілмейді. Жеке адам құқықтарының маңызды іс жүргізу кепілдіктері осы құқықтардың іс жүзінде іске асырылуын қамтамасыз ететін құралдар болып табылады. Мысалы, айып-

талушының қорғаушының құқығы оған осы құқықты түсіндіруге, қорғаушыны сайлау құқығын беруге, оған Заңда көрсетілген жағдайларда қорғаушының тегін көмегін көрсетуге және т.б. кепілдік беріледі.

Негізгі бөлім

Қоғам мәдениетінде, жалпы саяси мәдениетте, атап айтқанда, көбінесе саяси режимнің сипатымен, елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейімен, заңдар мен тарихи дәстүрлермен, сондай-ақ азаматтардың менталитет ерекшеліктерімен айқындалады. Адамзат дамуының барлық тарихы, шын мәнінде, жеке тұлғаның басқа сөзбен, адам құқығында қорғалуында шоғырланады және көрініс табады. Қазіргі заманғы әлемнің рухани құндылықтары арасында Адам құқықтары ең маңызды орындардың бірін алады. Бұдан басқа, Қазақстан үшін адам құқықтарын қорғау жағдайы Қазақстанның Даму стратегиясының маңызды факторына айналуы тиіс демократиялық құқықтық құндылықтарға бағдарланған маңызды көрсеткіш болып отыр.

Кейбір ғалымдар тұлғаның құқықтық түсінігі оның философиялық-психологиялық тұжырымдамасына негізделуі тиіс деп санайды. Осылайша, тұлғаны құқықтар мен бостандықтардың субъектісі ретінде қарастыра отырып, В.А. Кучинский: "адам туады, тұлға болады. Туған адам жеке тұлға болу үшін ол табиғи және әлеуметтік дамудың тиісті сатыларынан өтіп, физикалық және ақыл-ой дамуының белгілі бір деңгейіне қол жеткізумен қатар, басқа адамдармен қарым-қатынас жасау барысында қажетті әлеуметтік тәжірибе алуы тиіс [4, 27 б.]. Нәтижесінде, мысалы, балалар немесе ақыл-есі кем адамдар жеке тұлға болып саналмайды деген қорытынды жасалады. Біздің ойымызша, бұл позициямен келісу мүмкін емес. Құқықтық қатынастарға әдетте ақылға қонымды және ерік-жігері бар адамдар қатысады. Алайда, мүмкін болатын құқықтық қарым-қатынасқа қатысушылардың жас немесе психологиялық ерекшеліктері салдарынан мұндай қасиеттердің болмауы олардың жеке (сөздің құқықтық мағынасында) қасиеттерін мүлдем жоққа шығаруға ешқандай негіз бермейді, өйткені олар қандай да бір жағдайларда да құқықтық қабілеттілігін жоғалтпайды. В.С. дұрыс көзқарасын мойындау керек. Д.Қ. Канафин тұлғаның құқықтық аспектісінде кез келген адам екендігі туралы. «Жеке тұлға» терминінің құқықтық әртүрлі салаларында, соның ішінде конституциялық, қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, онда ол «адам» ұғымының синонимі ретінде кең мағынада қолданылады [5, 27 б.].

Адам өзінің дамуында жеке тұлға ретінде жетілдіріліп, өзі туралы өз көзқарасында және айналасындағылардың пікірінде жоғарылай алады, бірақ әр түрлі жағдайлардың әсерінен төмен түсіп, азып кетуі мүмкін. Алайда, тіпті аморалдық әрекет немесе заңға қайшы әрекет жасаған кезде де ол жеке тұлға болуды тоқтатпайды және оған осындай деп санауға құқынан бас тартуға болмайды. Адамды қылмысқа кінәлі деп тани отырып, сот оны жеке тұлға деп санауды тоқтатпайды және оған катал жаза қолданылған жағдайда да оны қадір-қасиетіне құқығынан айырмайды.

Қылмыстық процесте мәжбүрлеудің құқықтық шектеу бағыты мемлекеттік мәжбүрлеудің жалпы аксиомасынан туындайды. Басты мақсат тек қана мемлекеттік мүдделер болып табылады. Қазақстандық ғалым А.Н. Ахпановтың пікірінше «мемлекеттік мәжбүрлеуді қоғамдық қатынастарды реттеу әдістерінің бірі ретінде қарастыру керек. Мәжбүрлеудің мәнін мұндай түсіну онда мәжбүрлеу шараларының мақсатты және аспаптық мақсатын өзіне қосатын неғұрлым тән, негізгі сапаны бөліп көрсетуге мүмкіндік береді». Мақсатты мақсат деп автор «мемлекеттік мәжбүрлеу арқылы шешілетін міндеттердің жиынтығын» түсінеді. Аспаптық мақсаты мәжбүрлеу негіздейді таңдау және жасау ерекше құралдармен және тәсілдермен қол жеткізу мақсатында қолда бар міндеттерді қолданады» деп атап көрсетті [6, 27 б.].

Қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеу құралдарына жүгіну объективті мән-жайлармен түсіндіріледі. Қылмыстық сот ісін жүргізу саласында мемлекеттік мәжбүрлеуге жататын азамат заңмен белгіленген ұйғарымды орындау немесе мәжбүрлеу міндетін түсінуі тиіс.

Жеке тұлғаның қылмыстық сот ісін жүргізудің белгілі бір қатысушысының мүдделері ретінде мүдделері оның өмірлік маңызы бар құндылықтардың қорғалуына қажеттілігін білдіреді. Қылмыс жасады деп айыпталған және сезікті қылмыс жасады деп тағылған күдік пен айыптаудан қорғауды және қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын қолдану нәтижесінде олардың құқықтары мен бостандықтарын негізсіз шектеуден қамтамасыз етуді қажет етеді. Жәбірленушіге сот әділдігіне қол жеткізуді және қылмыспен келтірілген зиянды өтеуді қамтамасыз ету талап етіледі. Азаматтық талапкерге және азаматтық жауапкерге, тиісінше, қылмыстық сот ісін жүргізуде азаматтық қуынымды беру және қолдау құқығына және оны қорғау құқығына кепілдік берілуге тиіс.

Осылайша, құқықтық қамтамасыз етуге тұлғаның өзі емес, оның құқықтық қасиеттері (құндылықтары) қажет. Заң әдебиетінде қылмыстық процесте тұлғаның құқықтық сипатын анықтау үшін әртүрлі ұғымдар пайдаланылады: құқықтық жағдай немесе іс жүргізу мәртебесі.

Қылмыстық іс жүргізу қызметі барысында тек процессуалдық ғана емес, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың материалдық-құқықтық құқықтары мен заңды мүдделері қамтамасыз етілуге тиіс. Бұл үшін заң сотқа, прокурорға, тергеушіге және анықтаушыға істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылығы, толықтығы мен объективтілігі бұзылмайтындай әрекет етуге міндеттейді.

Қорытынды. Бұл мәселенің келесі бір қыры бар. Кез келген іс жүргізу шешімінің негізінде жатқан дәлелдемелер, мәліметтер, деректер – бұл заң нормаларымен белгіленген белгілі бір рәсімдік шектеулерді сақтау шартымен алынған мәліметтер.

1. Дәлірек келер болсақ, тергеуге дейінгі тексеру жүзеге асырылғанда, осы сөзбе-сөз түсіндірмелердің, сауалнамалардың немесе басқа да осындай деректердің дәлелдік мәні жоқ екені анық. ҚР Конституциясында дәлелдер заңды бұзу арқылы алынуы мүмкін емес, ал ҚР Қылмыстық процесстік кодексі және қазір жауап алу-бұл жауап алу емес, жауап алу, түсініктеме немесе басқа да осындай іс-әрекет заң шеңберінде жүзеге асырылуы тиіс процессуалдық рәсімделген әрекет болуы тиіс деп айтылған. Нәтижесінде билік өкіліне түсініктеме берген адам, Сұрау деп аталатын адам, содан кейін куә немесе жәбірленуші ретінде тағы да айғақ беруге тиіс.

2. Осылайша, кез келген процеске қатысушы, айыпталушыны қоса алғанда, қылмыстық сот ісін жүргізудің нақты қолданыстағы нормаларымен қорғалмаған. Сот ісін жүргізудің кез келген қазіргі заманғы жүйесінде адамның басынан бастап өз қалауына қарай айғақтар беруге немесе бермеуге құқығы бар, ол өзін әшкерелей отырып, айғақтар беруге міндетті емес, бұл ретте ол әрдайым адвокаттың қатысуға құқығы болуға тиіс.

3. Жоғарыда аталған келеңсіз мәселелерге көзімізді жаба алмаймыз және біздің тергеу изоляторларымыз халықаралық сарапшылар мойындап отырғандай, адамдар азаптау жағдайында болатын мекемелерді білдіреді. Бірақ тергеу органдары, олардың уақытша ұстау изоляторлары (ИВС) қамаудағыларды ұстауға қоғамдық бақылау туралы заң қабылданбаған жағдайда кейде инквизициялық мекемелер сияқты болады. Жалпыға белгілі, қарапайым азамат кейде қылмыскерден гөрі полициядан қорқады. Өркениетті қоғам үшін, әрине, адамды қылмыстық қудалау органдарымен, полициямен бір-біріне қалдыруға болмайды. Мысалы, процессуалист О.И. Андреева тәжірибелік мәліметтерге сүйене отырып, батыс кинофильмдерінің сюжеттерінен барлығы полиция қызметкері ұсталған адамнан жауап алатыны туралы біледі, ол бұл айғақтар сотта дәлел ретінде пайдаланылатынын ескертеді. Америкада бұл норма осындай тегі бар адаммен байланысты сот прецеденті бойынша "Миранда ережесі" деп аталады деген [7, 46-49 бб.].

4. Мұндай тәртіп полиция үшін де ыңғайлы және тиімді. Бұл жағдайда күдіктілердің айғақтарын беруге мәжбүр болғаны туралы мәлімдемелері алынып тасталды. Айтпақшы, алдын ала тергеумен айналысатын заңгерлердің қорғаушылары тергеуге кедергі келтіретіні маңызды негіздерден айыр-ылады. Ұзақ уақыт бойғы тәжірибелік кәсіби қызметке келер болсақ «қылмыстық сот ісін жүргізудің негіздері» пайда болғаны және ол ережелердің біздің елімізде орын алған либералдық өзгерістердің толқынында болғандығын білдіреді. Сол кезде қорғаушы қылмыстық процеске сотта емес, тергеу аяқталған және айыпталушыға танысу үшін материалдар ұсынылған сәттен бастап жіберілді. Барлығы да қорқып қолдарын бастарына қойды. Дегенмен қорқынышты ештеңе болған жоқ. Әр түрлі тергеу әрекеттері, соның ішінде жауап алу қорғаушының қатысуымен жүргізілгенін түсіну керек, басқаша айтқанда, процесстің жарыспалылығы жағдайында, бұл дәлелдемелер мәжбүрлеу, ұрып-соғу, азаптау және т.б. әсерімен алынғаны туралы кейінгі мәлімдемелер үшін топырақтың өзі жоғалады. Яғни, бұл жағдайда дәлелдер сенімді және өте берік негіз алады, олар іс жүзінде даусыз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 *Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).*

2 *Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2018. – 348 б.*

3 *Ерешев Е.Е. Қылмыстық іс жүргізу. Жалпы бөлім: Оқулық. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2006. – 216 бет.*

4 *Кучинский В.А. Личность, свобода, право. – М., 1978. – 225 с.*

5 *Канафин Д.К. Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве: Монография. – Алматы, 2005. – 168 с.*

6 *Ахпанов А.Н. Арест в качестве меры пресечения: проблемы судебного контроля и санкционирования: Монография. – Алматы, 2005. – 183 с.*

7 *Андреева О.И. Пределы ограничения прав личности в уголовном процессе // Вестн. Том. гос. унта. – 2018. – №358. – С.46-49.*

КРИМИНАЛИСТИКА КРИМИНАЛИСТИКА CRIMINALISTICS

УДК: 343.98
МРНТИ: 10.85.01

Н.Ж. Сарсенбеков¹
*¹ҚарМТУ, «ҚХА және ӘГП» кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м.,
Қарағанды, Қазақстан*

ЗАҢСЫЗ ЖОЛМЕН АЛЫНҒАН ТАБЫСТАРДЫ ЗАҢДАСТЫРУДЫҢ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық кірістерді заңдастыру тетігінің белгісі ретінде қылмыстық әрекетті жасау, жасыру жағдайы ақшаны «жылыстату» бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтау барысында жүйелі зерттеудің, дәлелдемелерді жинау мен бекітудің айқындаушы белгілерінің бірі ретінде қарастырылады. Қылмыстық кірістерді заңдастырудың мақсатты бағыты жасырынып, ақша түсімдері айналымының, мүліктік пайда алудың заңды қаражатымен бетперделенеді, ол үшін қаржы-кредит, қаржы-экономикалық қатынастарды, салық салуды, кедендік қатынастарды реттейтін барлық тетіктер, мемлекеттер арасындағы қатынастарды заңнамалық реттеудің кемшіліктері пайдаланылады.

Түйін сөздер: заңсыз кіріс, криминалистикалық саралау, қылмысты сипаттама, дәлелдерді жинаудың және зерттеудің криминалистикалық әдістері, заңсыз табыстарды легализациялауды тергеу кезінде дәлелдеуге жататын жағдайлар, заңсыз табыстарды легализациялаумен байланысты қылмыстардың криминалистикалық сипаттамалары.

Н.Ж. Сарсенбеков¹
*¹м.ю.н., старший преподаватель кафедры «АНК и СГД» КарГТУ,
г. Караганда, Казахстан*

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ, ПОЛУЧЕННЫХ НЕЗАКОННЫМ ПУТЕМ

Аннотация

В статье в качестве признака механизма легализации преступных доходов состояние совершения, сокрытия преступной деятельности рассматривается как один из определяющих признаков систематического исследования, сбора и утверждения доказательств при установлении обстоятельств, подлежащих доказыванию по «отмыванию» денег. Целевое направление легализации преступных доходов скрывается, маскируется законными средствами обращения денежных поступлений, получения имущественной выгоды, для чего используются все механизмы, регулирующие финансово-кредитные, финансово-экономические отношения, налогообложение, таможенные отношения, недостатки законодательного регулирования отношений между государствами.

Ключевые слова: незаконный доход, криминалистическая квалификация, описание преступления, криминалистические методы сбора и исследования доказательств, обстоятельства, подлежащие доказыванию при расследовании легализации незаконных доходов, криминалистические характеристики преступлений, связанных с легализацией незаконных доходов.

N.Zh. Sarsenbekov¹

¹Master of Laws, Senior lecturer of the Department of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, KSTU, Karaganda city, Kazakhstan

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF LEGALIZATION OF INCOME OBTAINED BY ILLEGAL MEANS

Abstract

The article considers the state of Commission and concealment of criminal activity as one of the recognized signs of systematic research, collection and approval of evidence when establishing circumstances to be proved for money laundering. The purpose of legalizing criminal income is hidden and masked by legal means of circulation of money receipts, obtaining property benefits, for which all the mechanisms regulating financial and credit, financial and economic relations, taxation, customs relations, and shortcomings of legislative regulation of relations between States are used.

Keywords: illegal income, forensic qualification, description of the crime, forensic methods for collecting and investigating evidence, circumstances to be proved when investigating the legalization of illegal income, criminalistic characteristics of crimes related to the legalization of illegal income.

Кіріспе

Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының жалпы ережелерін танымал ғалымдар 70-80-ші жылдары әзірлеген. Ғылыми тәсілдемелері мен пайдаланылған терминологияларында кейбір айырмашылықтардың барына қарамастан, түрлік криминалистикалық сипаттаманың барлық дерлік анықтамаларында ол қылмыстың белгілі бір жіктеу тобының криминалистикалық қатынас тұрғысынан мәнді белгілерінің салыстырмалы орнықтылығымен ерекшеленетін кейінгі типтеумен қылмыстық істердің репрезентациялық ауқымын зерттеуге және талдауға негізделген жалпылама ұғым ретінде қаралады. Сондай-ақ, нақты қылмыс сипаттамасы тергеушіге қылмыстың типтік криминалистикалық сипаттамасының мазмұнын нақты қылмыс ерекшелігіне бейімдеу үшін қажет. Осыған байланысты қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы тергеу әдістемесінің маңызды құрылымдық элементі ретінде қаралады. Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының сансыз көп анықтамаларын талдау және салыстыру мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы – бұл белгілі бір жіктелім тобындағы қоғамға қайшы әрекетті жасау оқиғасының, жағдайының, уақытының, орнының, тәсілінің және механизмінің типтік белгілері, дәлелдерді құрау мен оларды таратпаудың, нақты мәлімет көздерінің (ақпарат иесі) болжалды жерлері, тұлғаның типологиялық сипаттары мен кінәлілердің, айыпталушылардың мінез-құлық ерекшеліктері, қылмысқа қатысы бар басқа объектілердің сипаттары, сонымен қатар, аталған құрылымдық элементтердің байланыс түрі мен өзара және корреляциялық тәуелдіктерінің дәрежесі туралы жиынтық мәліметтерден тұратын ақпараттық жүйе.

Негізгі бөлім

Криминалистикалық сипаттамалардың мазмұндылық және құрылымдық ұйымдастырылу деңгейі ғылыми зерттеу сапасына байланысты болады. Және де қылмыстың әр алуан түрлері мен топтарының криминалистикалық сипаттамаларының құрылымдық элементтерінің сәйкесінше әртүрлі ақпараттық және іздестіру маңызы болады.

Осылайша, экономикалық қызмет саласында қылмыстардың көпшілігі бойынша қылмыстық әрекет жасау тәсілі, сөзсіз, ең маңызды компонент болып табылады. Бұған қылмыс тәсілі мен айыптылар тұлғасы, залал сипаты және көлемі туралы мәліметтер, дәлелдеуге жататын басқа да жағдайлар, сонымен қатар, қылмыс ізінің біліну ерекшеліктері арасындағы айтарлықтай орнықты байланыс себеп болады. Мұндай ықтималдылығы жоғары байланыс экономикалық қызметті жүзеге асыратын мемлекеттік кәсіпорындардағы, шетел инвестициялары бар бірлескен кәсіпорындардағы, акционерлік қоғамдардағы, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердегі, ұлтаралық корпорациялардағы ұйымдық, лауазымдық, материалдық-қаржылық, банктік және басқа да қатынастардың тұрақтылығы сияқты объективтік факторларымен; бухгалтерлік есеп ережелері мен қағидаларын, басқа да нормативтік талаптарды сақтау міндеттілігімен түсіндіріледі. Әрине, барлық аталған байланыстар мен қатынастардың айрықша ықтималдық сипаты тіпті экономикалық қылмыскерліктің корреляциялық тәуелділігінің салыстырмалы жоғары тұрақтылығы объективтік факторлардың қатты әсер етуімен түсіндірілетін түрлері бойынша да криминалистикалық сипаттамада қамтылған

ақпараттардан тура және айқын қорытындылар жасауға мүмкіндік бермейді. Бұл қатаң, бірақ әділ процессуалдық талаптармен және криминалистикалық ережелермен қамтамасыз етіледі. Дегенмен бұл қосымша ақпараттардың іздестіру қызметі үшін, нұсқалық процесті оңтайландыру үшін, проблемалық жағдайларды сәтті еңсеру үшін маңызы аса үлкен.

Кейбір криминалистер қаралатын ілімнің, ең алдымен, тергеу әдістемесі үшін, сонымен қатар, криминалистиканың басқа да бірнеше бөлімдері үшін әдіснамалық мәнін есепке ала отырып, қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы туралы ілімді өздері жетілдіретін криминалистиканың жалпы теориясына қосады. Криминалистикалық сипаттама элементтерін зерттеу өзектілігі – ол қылмыс жасау моделі болып табылады және соған сүйене отырып, криминалистика аясында қылмысты тергеу әдістемесі ретінде қарастырылатын тергеу моделі дайындалады.

Криминалистикалық сипаттаманың қалыптасқан жалпы анықтамасының ерекше мәніне қарамастан, қылмыстың әрбір жіктелім түрі (тобы, ішкі тобы) бойынша ол айтарлықтай ерекшеліктерге ие. Зерттелетін қылмыс тобының криминалистикалық сипаттамасына тән аса маңызды, өзгеше белгілер негізінен келесілерге қиындастырылады.

1. Қылмыс оқиғасы – берілген деликтің ең маңызды қылмыстық-құқықтық белгілерін көрсетеді. Диссертацияда зерттелетін қылмыстар тек қана беймәлім сипатта болады, себебі олардың қылмыстық мәні әртүрлі, сырттай қарағанда заңды амалдармен және әдістермен мұқият жасырылады. Сондай-ақ, қылмыс оқиғасының аса беймәлімдігі заңдастыру процестерін жасырумен ғана емес, сондай-ақ, қылмыстық табыстарды құрайтын «негізгі немесе алғашқы» қылмыс деп аталатын бүркемелеумен, оның туындауына себеп болатын нақты көздерден ақпараттық «айырумен» қамтамасыз етіледі. Қаралатын деликтің заңды біліктілігінің дұрыстығы тұрғысынан зерттелетін құрылымдық элементтің мәні өзіне көңіл аудартады. Құқық қолдану практикасының талдауы заңсыз жолмен келген табыстарды заңдастырумен сәйкестігі жоқ қылмыстық әрекеттер ҚР ҚК 193 бабы бойынша дұрыс сараланбаған жағдайлар көп кездесетіндігін көрсетеді.

Осылайша, Алматы облысының Сарқанд қ. жедел іздестіру шаралары барысында лицензиясыз алкоголь өнімдерін шығарумен айналысқан азаматша Б.К. Нұрғалиева турасында «ҚР ҚК 190 б. 1 б., 193 б. 1 б.» бойынша қылмыстық іс қозғалды. Тергеу барысында Нұрғалиева өз әрекетінің қылмыстық сипаты жайлы білмей, қызының лицензиясы бойынша әрекет еткен. Ақырында, сот тергеуі кезеңінде мемлекеттік айыптаушы «ҚР ҚК 193 б.» бойынша тағылған кінәні алып тастады. Тергеудегі қателік Нұрғалиева сол ақшалай қаражаттың заңсыз қызметтен келгенін білмегендіктен, оның әрекетін «ҚР ҚК 193 б.» бойынша дұрыс сараламау болып табылады [1]. Дұрыс сараламаудың осы сынды мысалдары бүгінде жеткілікті және олардың әрқайсысы жеке заңды жағдай болып табылады.

Егер заңсыз қызметтен келген ақша заңсыз қызметке салынған жағдайда, «жылыстау» туралы сөз болуы мүмкін емес. Біздің пікіріміз бойынша, Қарағанды облысы Абай ауданының «Резерв» ММК «Высота» филиалы үшін 1 600 000 теңге сомасында құрылыс-құрастыру жұмыстарын орындау туралы шарт жасасқан «Бика-2003» ЖШС директоры азаматша С.В. Машенцева турасында «ҚР ҚК 193 б.» бойынша қылмыстық іс қозғау туралы шешім қателік болды. «ҚР Индустрия және сауда министрлігі Құрылыс ісі жөніндегі комитетінің мәліметтері» бойынша «Бика-2003» ЖШС құрылыс-құрастыру жұмыстарын жүзеге асыруға алған лицензиясы лицензиарларды есепке алу кітабында тіркелмеген. Осылайша, С.В. Машенцеваның әрекеттерінде заңсыз кәсіпкерлік құрамы бар деп табылды. Кейіннен тергеуші С.В. Машинцеваның аталған қаржы операциясынан келген ақшалай қаражатты шартта келісілген жұмыстарды орындауға арналған құрылыс материалдарын сатып алуға жұмсауына байланысты «ҚР ҚК 193 б.» бойынша қылмыстық іс қозғады. Сонымен заңсыз жолмен келген ақшалай қаражат заңсыз кәсіпкерлік қызметке салынған. Мұның өзі заңсыз жолмен келген ақшалай қаражатты немесе басқа мүлікті заңдастыру құрамын шектейді [2].

Негізгі (алғашқы) қылмысты жасаған тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тарту жайлы сұрақ турасында да алалық туындады. Тергеушілердің көпшілігі екі қылмыс бойынша да айып таға отырып, бұл проблеманы дұрыс шешеді. Дегенмен көп соттар экономикалық және басқа қылмыстар жасап, оны іске асыру барысында заңсыз пайда көрген тұлғаларды айыптау жағдайында «ҚР ҚК 193 б.» негізсіз шығарып тастады.

«Сонымен қатар, құқық қорғау және сот органдары қызметінің ұнамды мысалдары да бар. Сонымен, 2001 жылы 15 мамырда Тараз қалалық соты азамат С.Д. Мәжитовты «ҚР ҚК 176 б. 2 б.» «б», «в» тармақшалары бойынша, 193 б. 2 б. «б», «в» тармақшалары бойынша кінәлі деп тауып, фармацевтикалық фирманың материалдық жауапты тұлғасы бола жүріп, үлкен сомадағы дәрілік

препараттарды заңсыз иеленіп, одан әрі жедел уақыт ішінде төмендетілген бағамен сатуына байланысты 8 жылға бас бостандығынан айырды. Мәжитов өзінің қылмыстық әрекеті салдарынан болған жарты миллион теңгені құрайтын нұқсанды жазасын өтеу кезінде қайтаруға тиіс деген шешім шығарылды» [3].

Дегенмен «қылмыс оқиғасы» ұғымы белгілі бір қылмыстық-құқықтық мәнге ие, оны пайдаланбастан қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының тұтас және қорытылған жүйесін жасау мүмкін емес. Қылмыстық істерді талдау тек заң бұрыс қолданылған жағдайларды ғана емес, сондай-ақ, зерттелетін құрылымдық элементтің криминалистикалық мәнін заңсыз табыстарды заңдастыру құрылымындағы тізбек ретінде қате түсіну жағдайларын да анықтады. Заңсыз келген табыстарды анықтау сол қылмыстың басқа жағдайларымен қатар, сонымен байланысы бар, қоғамға қауіпті әрекеттерді ашуға мүмкіндік берер еді.

Әрине, қылмыс оқиғасы қылмыстық-құқықтық функциядан бөлек, үлкен криминалистикалық әлеуетке ие. Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы туралы ілімде қоғамдық қауіпті әрекеттің белгілі бір түрінің (тобының) оқиғасы деликтердің сол немесе өзге категориясын белгілей отырып, жүйе құраушысы функцияны атқарады. Бұл ықтимал болса да, құнды әрі криминалистикалық тұрғыдан маңызды ақпаратты құрай отырып, олардың негізгі деген белгілері мен сипаттарын анықтауға және типтеуге мүмкіндік береді.

«ҚР ҚК 193 бабында» (1988 ж. басылған) біле тұра заңсыз жолмен келген ақшалай қаражатты немесе басқа да мүлікті заңдастыру (жылыстыру) қылмыс деп танылды. Заңсыз жолмен келген ақшалай қаражатты немесе басқа да мүлікті кәсіпкерлік немесе экномикалық қызметті іске асыру үшін пайдалану да осымен тең. Бұл ретте қылмыс субъектілерін жіктеу жүргізілмейді.

2. Уақыт. Заңсыз табыстардың ізін жасыру кез келген кезеңде іске асырылады, себебі заңдастыру процесімен байланысты қаржы және басқа да келісімдер, жергілікті, ұлттық және халықаралық трансферттер шындығында кез келген тәулік уақытында және кез-келген жыл мезгілінде іске асырылады. Заңдастыру процестерінің уақытша ұзақтығы әртүрлі болуы мүмкін және бір ниетпен және іске асыру ұзақтығымен біріккен сол процесс кезеңдерінің санына, сипатына, мазмұнына, кездейсоқ жағдайлар санына тәуелді. Сонымен қатар, уақыт қатынасында заңдастыру үздіксіз немесе әртүрлі аралықпен жүзеге асырылуы мүмкін. Әрине, анағұрлым қарқынды қылмыстық әрекет банктердің, биржалардың, валюта айырбастау пунктерінің, кеденнің және басқа да сәйкес мекемелердің ресми жұмыс істеу кезеңінде орын алады. Мысалы, колумбиялық мафия іске асыратын есірткі долларының ізін жасыру бірнеше жыл бойы жалғасуы мүмкін.

Уақытша факторға ие заңсыз табысты заңдастырудың өзге ерекшелігі негізгі қылмысты, яғни, заңсыз табыстар жасалатын қылмыстарды жасау уақыты болып табылады. Уақыт ішіндегі алшақтық минимум да, ұзақ та болуы мүмкін. құқық қорғау органдары заңсыз табыстарды заңдастыру туралы көбінесе бірнеше жылдан соң біліп жатады, бұл арада қылмыс ізі жоғалып кетеді.

3. Заңсыз табыстарды заңдастыру орны – бұл ең алдымен жеке мемлекеттердің, бірнеше елдердің немесе тұтас бір құрлықтың банк және банк емес қаржы мекемелері, мемлекеттік мекемелері мен коммерциялық фирмалары, валюта айырбастау пунктері мен сауда кәсіпорындары, казиносы мен мейрамханалары, кедендік және мемлекеттік шекаралары, ұлттық аумақтары. Оффшорлық деп аталатын аймақтар, сонымен қатар, есірткі мафиясының қарқынды қызметімен, заңсыз қару-жарақ саудасымен, зинакорлықпен және т.б. байланысты аймақтар үлкен маңызға ие. Арам ақшаның аса белсенді және ерекше ірі ауқымда «ізін жасыру» ең негізгі, сондай-ақ, беделді қаржы мекемелері шоғырланған көптеген мемлекет астаналарында, ірі аймақты қалаларда, банк орталықтарында жүзеге асырылады.

Осылайша, бір мемлекетте жасалған заңсыз табыстардың екінші бір мемлекетте табысты ізі жасырылады.

Біздің ойымызша, ең қызықты әрі парадоксалды жағдайлардың бірі ВССІ банкінің қылмыстық ісі болып табылады. Тергеу жүрізу барысында банкте қылмысқа қатысы бар үш мың адам болғаны анықталды. Аталған банкте әлемнің көптеген елінде жасалған көптеген ауыр қылмыстан түскен ақшалай қаражаттармен операциялар жасалған [4].

Арам ақшалардың ізін жасыру үшін қандай да бір елді тартымды ететін көптеген әлеуметтік-экономикалық, географиялық сипаттағы факторлар болады. Қазақстан бүгінде халықаралық ұймдасқан қылмыскерлік үшін үлкен қызығушылық тудырады. Бұл ретте есірткі және есірткі бизнесі саласында ұймдасқан және кәсіби қылмыскерліктің басымдық жағдайы анағұрлым нақтырақ байқалады [5]. Дегенмен шағын мемлекеттер де өздерінің ұлттық аумағында жиі арам ақшалардың

ізін жасыру процесін тым жақсы қамтамасыз етеді. Мысал ретінде ауданы бар-жоғы 160 км жуық болатын кішкентай Лихтенштейн князьдығын атауға болады.

«Заңсыз табыстарды заңдастыру орнын» зерттей отырып, оффшорларға біршама толық тоқталған жөн. Оффшорлық аймақтар (орталықтар) – бейрезидент және кез келген басқа валютада қаржы-несие операциясын жүргізу кезінде арнайы салықтық, тіркеу және басқа да жеңілдіктерді беру арқылы шетел капиталдарын тарту саясатын жүргізетін шағын мемлекеттер мен аймақтар. Оффшорлық аймақтар бүкіл әлем бойынша шашыраңқы орналасқан, олардың саны жарты жүздіктен артық. Оффшорлық аймақтарда орналасқан банктерде жүздеген миллиард долларлар айналымда жүреді. Шетел инвесторларына оффшолар ұсынатын жеңілдіктер арасында жыл сайын 150-1000 долларды құрайтын алыммен алмастырлатын табыс салығының жоқтығы, оффшорлық компанияларды тіркеудің жеңілдетілген рәсімі, олардың иелеріне анонимдікті қамтамасыз ету, ұсынушыға акция шығару мүмкіндігінің, капиталды әкету шектілімінің балағаланбауы және мекемелік фирмаларды басқару және қызметтерін бақылаудың жоқтығы үлкен маңызға ие. Оффшорлық аймақтар (орталықтар) заңсыз табыстарды заңдастырудың тиімді құралына, заңсыз көп миллиардты пайдалар үшін қылмыстық «алаңға» айналды.

4. Қылмыстық қастандықтың объектілері, ең алдымен, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі, ал талданатын жағымсыз процестің одан әрі дамуы кезінде – әлемдік экономикалық жүйенің қауіпсіздігі болып табылады. Сонымен қатар, қарастырылатын қылмыс объектілеріне, сөзсіз, елдің және банк емес қаржы мекемелерінің несиелік-қаржылық, оның ішінде, валюталық жүйесінің қалыпты жұмыс істеуі жатады. Осы барлық құрылымдарды арам ақшалардың ізін жасыру процестеріне кеңінен тарту нәтижесінде олардың ретті және белсенді криминализациясы орын алады, ал ұйымдасқан қылмыскерлікке байланысты шенеуніктер жемқорлығы жүйелік сипатқа ие болады. Сондай-ақ, заңдастырылған (жылыстатылған) капиталдар көп деңгейлі жемқорлықтың негізгі қаржы көздерінің бірі болып табылатындығын да ескерген жөн.

Қылмыс заты жайлы айтатын болсақ, ол ақшалай қаражаттардың, жылжитын және жылжымайтын мүліктердің, құнды қағаздардың және т.б. әр алуан тізімі болып табылады. Бұл, ең алдымен, ұлттық немесе шетел валютасындағы қолма-қол ақшалар, банк шоттарындағы ақшалар, құнды болып табылатын кез келген жылжитын және жылжымайтын мүлік, сондай-ақ, әртүрлі құнды қағаздар, акциялар және асыл тастар, жер учаскелері, фирмалар мен серіктестіктердегі үлестер, борышқорлық міндеттемелер, сервитуттар және басқа да пайдалану құқықтары, патенттер және т.б. [6].

Көпшілік қылмыстық әрекеттерге қарағанда экономика саласында зерттеліп отырған категория бойынша қылмыс заты жасалған деликт нәтижесінде өзге қылмыстық меншікке немесе пайдалануға өтпейді, заңсыз жолмен келген ақшалай қаражаттар да, мүліктер де кінәлі тұлғаның заңсыз иелігінде қалады. Бірқатар қаржы операцияларынан, келісімдерден кейін және қылмыс затымен жұмыс жасаған соң мақсатты өзгеру жүреді – оның қылмыстық ізі бүркеліп, оған заңды түр беру мақсатында шынайы тегі боямаланады.

5. Қылмысты ұйымдастырушылар және басқа қатысушылары (субъектілері), заңсыз табыстарды заңдастыру. Ең алдымен, қылмыскерлерге сипатты, типтік болып табылатын тұлғалық және мінез-құлық белгілерін атап өтейік. «Ізін жасырушылар» арасында ең белсенді және айқын төрт топ бар:

а) негізінен экономика саласында жұмыс істейтін және жиі пайдақорлық ниеттегі әрекеттер, кейде пайдакүнем-күштеу әрекеттер жасау арқылы заңсыз капиталдар жасаушы ұйымдасқан, кейде ұлтаралық қылмыстық топтардың көшбасшылары. Ұйымдасқан, әсіресе, ұлтаралық қылмыстық топтар жасайтын қылмыстарды тергеу, сонымен қатар, сондай қылмыстар туралы істерді сотта қарау, ережеге сәйкес, әртүрлі мемлекеттердің құқық қорғау органдары мен сот органдарының өзара жан-жақты ынтымақтастығын талап етеді;

б) қазақстандық банктердің және басқа да қаржы мекемелерінің (аукциондардың, валюта айырбастау пунтерінің және т.б.), сондай-ақ, құқық қорғау органдары мен өзге мемлекеттік органдардың сыбайлас қызметкерлері;

в) елдің шетелге «қашқан» капиталдарының ізін жасыру процесін қамтамасыз ететін немесе «жылыстаған» арам ақшаларды қазақстандық заңды экономикаға қайта инвестициялауға көмектесетін, әсіресе, оффшорлық аймақтардағы банктер мен қаржы мекемелерінің жетекшілері мен бақылаушы персоналдары;

г) есепсіз делдалдар – заңсыз табыстардың ізін жасыруға кәсіби көмек көрсететін және осы қылмыстық функцияны заңсыз заңдастыру процесінің барлық немесе бір кезеңінде әрекет ететін заңды және жеке тұлғалар. Қылмыстық сыбайластардың кәсіби деңгейі өте жоғары болатындығын

ерекше атап еткен жөн. Қазіргі таңда Қазақстанда (және шетелде бұдан бұрын) сәйкес сыйақыға арам ақшалардың ізін жабуға көмектесетін арнайы консалтингтік (консультация беретін) фирмалар жұмыс істейді. Соңғы жылдары (2000-2005 жж.) заңсыз жолмен келген табыстарды заңдастыру процесінде ақшаларды кәсіби «жылыстатушылар» ролі айтарлықтай күшейді. Осыған байланысты ақшаларды «жылыстату» проблемалары жөніндегі арнайы қаржы комиссиясы (FATF) қылмыстық шеберлер қатары жоғары білікті қорғаушылар, қаржы консультанттары, бухгалтерлер, нотариустар және өзге өте күзиретті және тәжірибелі мамандар есебінен елеулі түрде толықты деп есептейді. Қылмыстылықтың ерекше жоғары деңгейі банк және өзге несие-қаржы мекемелерінің кәсіби қызметкерлері арасында оффшорлық аймақтарда байқалады [8].

Қылмыс субъектілерінің мінез-құлықтарының тактикалық ерекшеліктері көп жағдайда заңсыз табыстарды заңдастыру процесіндегі олардың функциясымен, қылмыс иерархиясында атқаратын лауазымымен, «негізгі құқық бұзушылыққа» қатысуымен қаматамасыз етіледі. Осы критерийлерге сүйене отырып, субъектілерді арам ақшаларды жылыстату процесін ұйымдастырушы және жоспарлаушы көшбасшыларға және орындаушыларға жіктеу қарастырылады. Әрине, орындаушылар арасында анағұрлым жауапты тұлғалар және екінші дәрежедегі, қосымша әрекеттерді жүзеге асыратын тұлғалар да бар. Қылмыстық әрекет субъектілерінің екі тобы арасында да үлкен қылмыстық шеберлікке ие тұлғалар болуы мүмкін екендігін ескерген жөн.

Қарастырылатын қылмыс субъектілерінің кейбір тұлғалық сипаттамалары мен өмір салты өзіне назар аудартады. Олардың барлығы дерлік көбінесе экономикалық, бухгалтерлік және заң саласында жоғары білім алған, сондай-ақ, (бірақ әртүрлі) қаржы-шаруашылық қызметте тәжірибесі болады.

Ұйымдастырушылардың да, орындаушылардың да өмір салттары әртүрлі (шығындары бойынша). Олардың көбісі заңдастырылған ақшалар мен ізі жасырылған мүліктерден не табыстарды заңдастырудан түскен «комиссиялық алымнан» өзге, қымбат пәтерлер мен коттедждердің, лайықты автомобильдердің қожалары болып табылады, шетелдің лайықты шипажайларында демалады.

6. Заңдастыруды өткізудегі хабардарлық. Бұл қылмыстық-процессуалдық ұғым қылмыстық-құқықтық «кінә» ұғымына сәйкес келеді. ҚР ҚК 193 б. қарастырылған қылмысты жасаған тұлғалардың кінәсін дәлелдеудің айрықша аспектісі заңсыз жолмен келген ақшалай қаражаттың немесе басқа мүліктің қылмыстық тегі туралы олардың хабардарлығы фактісін аңқтау және соңғыларының сол табыстарды заңдастыру әрекеттерін дәлелдеу болып табылады. Бұл жағдайлар заңдастыру процесінде олар пайдаланған құжаттардың жалғандығымен; «негізгі құқық бұзушы» субъектілермен болған қылмыстық байланыстарымен немесе қылмыстық келісімдерімен; «тапсырманы» орындағаны үшін алған «комиссиялық алымдарымен»; заңдастырумен байланысты «қажетсіз» шығындармен, қаржы және басқа да келісімдерді астыртын жасаумен, олардың заңды экономикалық операциялар кезінде мүмкін емес тиімсіз көп кезеңділігімен; заңды шаруашылық қатынастар жағдайында делдалдарға қажетсіз жүгіну фактімен; қылмыстық заңдастыру аяқталған соң жойылатын «біркүндік» фирмалардың құрылуымен және т.б. дәлелденеді.

Бұл жағдайда тергеу әрекеттерін жасау және жедел іздестіру қызметінің нәтижелерін пайдалану арқылы қылмыстық капиталдарды алуға бағытталған заңды әрекет фактілері және оларды заңдастыру бойынша нақты әрекеттер фактісімен дәлелденеді. Бұл ретте ҚР ҚК 193 б. қарастырылған қылмыс ұйымдастырушыларының айыптарын дәлелдеу кезінде анықталатын көптеген жағдайлар үлкен дәлелдік мәнге ие.

7. Іздердің пайда болу ерекшеліктері – айтарлықтай маңызды іздеу-танымдық мүмкіндіктерге ие қылмыстық сипаттаманың маңызды құрылымдық компоненті. Заңсыз табыстарды заңдастыру процесінде әртүрлі қаржы, банк, бухгалтерлік, касалық, кеден, сауда және өзге де құжаттарда, сондай-ақ, қылмысты ашуда шешуші рольге ие ішкі (ресми емес) құжаттар мен алғашқы жазылған жазбаларда көптеген қылмыстық әрекет ізі қалады.

Қылмыстық тұрғыдан маңызды ақпарат қылмыстық әрекет жасаған тұлғалар есінде қалады және сол немесе өзге оқиғалар мен фактілердің куәсі болған тұлғалар жадында сақталып қалады. Бұл ретте анағұрлым маңызды және нақты ақпарат қылмыстық капиталды жылыстатуға көмектескен қаржылық және қаржылық емес мекеме қызметкерлерінің түсінігінде болады. Себебі нақ сол ақпарат құжаттар мен алғашқы жазбаларда көрсетілген сәйкес мәліметтермен тығыз байланысты болады.

Қылмыстық сипаттағы табыстарды бүркемелеп, олардың заңсыз көздерден келгенін жасыруға тырысып, қылмыскерлер өзінің боямалау қызметінің іздерін де сөзсіз қалдырады. Алғашқы, негізгі құқық бұзушылықтардың ізін жасыруға тырысып, «ізін жасырушылар» объективтік қажеттілікпен жаңа іздер қалдырады. Бұл ретте жиі парадоксалды жағдай туындайды – «негізгі құқық

бұзушылықты» бүркемелеу бойынша әрекеттер қаншалықты белсенді және әр алуын жүзеге асырылса, заңдастыру салдары өз көлемі бойынша соншалықты маңызды, кейде өз мазмұны бойынша соншалықты айқын байқалады. Дегенмен іс жүзінде бұл феноменде парадоксалдық еш нәрсе жоқ. Біздің ойымызша, криминалистика мен заң психологиясының объективтік заңдылықтарының бірі – қылмысты бүркемелеуден қалған іздерді жабудан сол әрекеттің тікелей іздерін жабу оңайырақ. Десек те, оларды оңтайлы зерттеу және қол жеткізілген нәтижелерді кейін пайдалану «пердені жұлып алып», қылмыс іздерін табуға мүмкіндік береді. Бұл процесс заңсыз табыстарды заңдастыру туралы қылмыстық істерде өте тиімді болып саналады. Себебі ол «негізгі құқық бұзушылықтың» іздерін табумен қатар, көп буынды қылмыстық тізбекті, кейде тармақталған барлық қылмыстық желіні анықтауға мүмкіндік береді.

Қылмыстың топтық сипаттамасының практикалық маңыздылығы оның мазмұнды жағын талдау, жинақтау және әзірлеу деңгейімен ғана емес, сондай-ақ, осы маңызды қылмыстық категорияның құрылымдық элементтері арасындағы байланыс сипатымен және дәрежесімен қамтамасыз етілген. Бұл байланыстардың ерекшеліктері олардың ықтималдық сипатында. Қылмыстың бір немесе әртүрлі топтық қылмыстық сипаттамаларының жеке құрылымдық элементтері арасындағы байланыс және қатынас ықтималдылығының дәрежесі айтарлықтай өзгешеленуі мүмкін.

Ішкі құрылымдық байланыстардың ықтималдық сипаты әр жеке қылмыстың даралығымен қамтамасыз етіледі. Нақты және абстракты арасындағы, жеке, ерекше және жалпы арасындағы күрделі және әр алуан қатынастар әр жеке қылмыста ерекше, тек соған ғана тән белгілер мен сипаттардың туындауына себеп болады. Мұндай арақатынасқа қылмыстың криминалистикалық сипаттама құрылымындағы ықтимал байланыстардың басымдық жағдайы да жағдай жасайды.

Екінші жағынан, қылмыстық істерді жиынтықтаған кезде алдымен жалпы, сосын әртүрлі кездесу жиілігімен, салыстырмалы тұрақтылықпен қайталанатын айрықша (түрлік, топтық) қылмыстың бөлінуі мен типтенуі орын алады. Қылмыстың зерттелетін ауқымының дәл осы жағы үлкен ғылыми маңызға ие, пайдалы практикалық кеңестер мен ұсынымдарды тұжырымдауға мүмкіндік бере отырып, криминалистиканың теориялық деңгейін арттырады, нұсқалық механизмді және қылмысты тергеудің барлық процесін оңтайландыруға жағдай жасайды.

Қорытынды

Заңсыз жолмен келген табыстарды заңдастырудың криминалистикалық сипаттамасының маңызды өзіндік ерекшелігін оның «негізгі құқық бұзушылықтың» криминалистикалық сипаттамаларымен, яғни, жасау нәтижесінде ақшалай қаражат немесе өзге мүлік келетін заңсыз әрекеттердің тығыз байланысы құрайды. Жоғарыда аталған криминалистикалық сипаттамалар арасындағы ақпараттық және әдістемелік байланыс бір-біріне айтарлықтай әсер етеді. Криминалистикалық сипаттамалардың арам ақшаларды заңдастыру тәсілі және іздің пайда болу механизмі (іздер сипаты және оны заңдастыру) сияқты құрылымдық элементтері айтарлықтай ықпалға түседі. Ықпалдың мұндай талғамдылығы заңсыз келген пайдалардың: шетел немесе ұлттық валютаның, әртүрлі жылжитын немесе жыжымайтын мүліктің, құнды заттардың, құнды қағаздардың және т.б. құрылымдық және басқа да ерекшеліктерімен қамтамасыз етілген.

Тараудың осы бөлігін қарастыруды аяқтай отырып, келесідей қорытындылар жасауға болады:

- заңсыз жолмен келген ақшалай қаражаттарды немесе өзге мүлікті заңдастыруды сәтті ашу мен тергеуге қажетті негізгі жағдайлар диссертацияда зерттелген қоғамдық қауіпті әрекеттерді тергеу әдістемесінде қамтылған ережелерді, амалдарды, әдістерді орындау болып табылады;

- заңсыз табыстарды тергеу әдістемесі заңгер-ғалымдардың еңбектеріне, осы қылмыс түрінің жете әзірленген криминалистикалық сипаттамасына және нақты қылмыстық істер талдауына негізделген. Сонымен қатар, қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы қылмысты жасау тәсілдері туралы теориялық базаның айтарлықтай бөлігін құрайтын қоғамдық ақпаратты топтайды;

- заңсыз жолмен келген ақшалай қаражатты немесе өзге мүлікті заңдастырудың ақпараттық моделі қылмыстық әрекеттің зерттелетін түрімен (тобымен), танымдық функциямен және мақсатты міндетпен ескертілген корреляциялық-өзара байланысты криминалистикалық тұрғыдан маңызды элементтердің жиынтығы болып табылады. Ол қылмыстық капиталдарды ашуды, тергеуді және алдын алуды ұйымдастыру бойынша нақты практикалық тұрғыдан маңызды ұсынымдарды қалыптастыру негізі болып саналды.

Қылмыстың криминалистикалық құрылымының ақпараттық тұрғыдан маңызды элементтерінің мәні бірқатар жағдайларда орын алған бастапқы жағдайларда жылдам бағыт табуға, кінәлілерді әшкерелеуге, дәлелдеу затының белгісіз жағдайларын анықтауға не қылмыстық әрекеттің алдын алуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

- 1 Рычков С.В. О легализации доходов, полученных незаконным путем, и их налогообложение // *Налоговый эксперт*. – 2001. – №10(23). – С.43-46.
- 2 Уголовное дело №0405080037 от 17 сентября 2004 г. в отношении Машенцевой С.В. по ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 193, ч. 1 ст. 177 УК РК // *Архив прокуратуры по Карагандинской области*.
- 3 Материалы уголовного дела по обвинению гр-на Мажитова // *Архив Таразского городского суда*.
- 4 Выражение «отмывание денег» // *Вестник налоговой службы Республики Казахстан*. – 2003. – №10(50). – С.31-32.
- 5 Когамов М.Ч. Регламентация вопросов борьбы с организованной преступностью в современном законодательстве Казахстана // *Борьба с организованной преступностью и коррупцией: Мат-лы между народ, конф.* – Алматы: НИиРИО Алматинской высшей следственной школы ГСК Республики Казахстан, 1996. – 347 с.
- 6 Абдиров Н.М. Наркобизнес и проблемы формирования перспективной организационно-правовой базы эффективной борьбы с ним в Казахстане // *Борьба с организованной преступностью и коррупцией: Мат-лы международн. конф.* – Алматы: НИиРИО Алматинской высшей следственной школы ГСК Республики Казахстан, 1996. – С.273-282.
- 7 Кернер Х.-Х., Дах Э. *Отмывание денег*. – М.: *Международные отношения*, 1996. – 128 с.
- 8 Сукало В.О. *Правосудие и проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией* // *Заңгер*, 2001. – №3. – 32 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Алшуразова А.А. – Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Айдарбеков Б.А. – г.ум.ғ.м., С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университетінің Медициналық құқық кафедрасының лекторы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: batyrkhan.aidarbekov@mail.ru

Бурибаев Е.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының меңгерушісі, e-mail: yermek-a@mail.ru

Бижанова А.Р. – з.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Aike_74@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dinar_15@list.ru

Байсымакова Д.С. – Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dana_2274@mail.ru

Даубасов С.Ш. – з.ғ.к., доцент, e-mail: sabit_75@mail.ru

Кенжибекова Э.П. – з.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: danaestai@mail.ru

Кемелбай А.Б. – з.ғ.м., С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университетінің Медициналық құқық кафедрасының ассистенті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: abylay.kemelbay@mail.ru

Кошпенбетов Б.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының асс.профессоры, з.ғ.к. Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kbakhytkali@mail.ru

Көшкінбаева А.С. – Каспий қоғамдық университетінің докторанты (ҚАУ), Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Aliaizere1984@gmail.com

Қадырбаева Ж.Қ. – М.С. Нәрікбаев ат. ҚазГЗУ университетінің магистранты (Нұр-сұлтан, Қазақстан), e-mail: zkadyrbayeva@bk.ru

Кусаинов С.Ж. – з.ғ.к., Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: zagalbaili@mail.ru.

Мұрат С. – з.ғ.м., Балтық Халықаралық Академиясының "Заң ғылымы" докторлық бағдарламасының докторанты, Рига қ., Латвия, e-mail: ms147@mail.ru

Мейрбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – Абай ат. ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru

Наурызбаева Р.К. – з.ғ.к., Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының аға оқытушысы, e-mail: rnauryzbayeva@mail.ru

Рахимова Г.Н. – п.ғ.м., Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: gaku_almatycity@mail.ru

Санатқызы А. – Абай атындағы ҚазҰПУ Сорбонна-Қазақстан институтының 2 курс магистранты, Алматы қ., e-mail: anelsanat@bk.ru

Сайлыбаева Ж.Ю. – з.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Сарсенбеков Н. Ж. – з.ғ.м., ҚарМТУ "ҚХА және ӘГД" кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды қ., Қазақстан, e-mail: nsarsenbekov@bk.ru

Сведения об авторах

Альшуразова А.А. – ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Айдарбеков Б.А. – м.гум.н., лектор кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: batyrkhan.aidarbekov@mail.ru

Бурибаев Е.А. – доктор юридических наук профессор, заведующий кафедрой Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yermek-a@mail.ru

Бижанова А.Р. – д.ю.н., старший преподаватель кафедры «Юриспруденция» института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Aike_74@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: dinar_15@list.ru

Байсымакова Д.С. – ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: dana_2274@mail.ru

Даубасов С.Ш. – к.ю.н., доцент, sabit_75@mail.ru

Кенжибекова Э.П. – к.ю.н., ст.преподаватель кафедры «Юриспруденция» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: danaestai@mail.ru

Кемелбай А.Б. – м.ю.н., ассистент кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: abylay.kemelbay@mail.ru

Кошпенбетов Б.М. – к.ю.н., асс.профессор кафедры «Юриспруденция» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: kbakhytkali@mail.ru

Кошкинбаева А.С. – докторант Каспийского общественного университета (КОУ), г. Алматы, Казахстан, e-mail: Aliaaizere1984@gmail.com

Қадырбаева Ж.Қ. – магистрант Университета КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева (Нур-Султан, Казахстан), e-mail: zkadyrbayeva@bk.ru

Кусаинов С.Ж. – к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Института Истории и права Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая, e-mail: zagalbaili@mail.ru

Мурат С. – м.ю.н., докторант докторской программы «Юридическая наука» Балтийской Международной академии, г. Рига, Латвия, e-mail: ms147@mail.ru

Мейрбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – ст. преподаватель кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru

Наурызбаева Р.К. – к.ю.н., ст. преподаватель Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, e-mail: rnauryzbayeva@mail.ru

Рахимова Г.Н. – м.п.н., старший преподаватель кафедры юриспруденции института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Санатқызы А. – магистрант 2 курса Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ имени Абая, г. Алматы; e-mail: anel-sanat@bk.ru

Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., ст.преподаватель кафедры юриспруденции ИИиП КазНПУ имени Абая, zhanel.sailibayeva@mail.ru

Сарсенбеков Н.Ж. – м.ю.н., старший преподаватель кафедры «АНК и СГД» КарГТУ, г. Караганда, Казахстан, e-mail: nsarsenbekov@bk.ru

Information about authors

Alshurazova A.A. – senior lecturer of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and law of Abai KazNPU, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Aidarbekov B.A. – master of Humanities, lecturer of the Department of Medical law of the Kazakh national medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: batyrkhan.aidarbekov@mail.ru

Buribayev E.A. – doctor of law, Professor, head of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of Abai KazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Bizhanova A.R. – doctor of law, senior lecturer of the Department of "Jurisprudence" of the Institute of history and law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Aike_74@mail.ru

Belkhozhaeva D.Zh. – senior lecturer of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and law of Abai KazNPU, e-mail: dinar_15@list.ru

Baysymakova D.S. – senior lecturer of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and law of Abai KazNPU, e-mail: dana_2274@mail.ru

Daubasov S.S. – Ph.D., associate professor, e-mail: sabit_75@mail.ru

Kenzhibekova E.P. – Ph.D., Assistant Professor of the Department of Jurisprudence of the Abai KazNPU Institute of History and Law, Almaty, Kazakhstan, e-mail: danaestai@mail.ru

Kemelbay A.B. – M.Yu., Assistant of the Department of Medical Law of Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: abylay.kemelbay@mail.ru

Koshpenbetov B.M. – Ph.D., Associate Professor of the Department of Jurisprudence of the Abai KazNPU Institute of History and Law, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kbakhytkali@mail.ru

Koshkinbaeva A.S. – Doctoral Student of Caspian Public University (PSC), Almaty, Kazakhstan, e-mail: Aliaaizere1984@gmail.com

Kadyrbaeva Zh.K. – undergraduate student of KAZGUU University named after M.S. Narikbaeva (Nur-Sultan, Kazakhstan), e-mail: zkadyrbayeva@bk.ru

Kusainov S.Z. – Ph.D., associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: zagalbaili@mail.ru.

Murat S. – Master of Law, doctoral student of the doctoral program "Legal Science" of the Baltic International Academy, Riga, Latvia, e-mail: ms147@mail.ru

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Moldakhmetova Zh.E. – Senior Lecturer, of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru

Nauryzbayeva R.K. – Ph.D., senior Lecturer of the Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev, e-mail: rnauryzbayeva@mail.ru

Rakhimova G.N. – master of pedagogical sciences, senior teacher of Jurisprudence of the Institute of History and Law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Sanatkyzy A. – graduate student of the 2nd year of the Sorbonne-Kazakhstan Institute of Abai KazNPU, Almaty, e-mail: anel-sanat@bk.ru

Sailybaeva Zh.Yu. – Ph.D, Senior Lecturer, of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Sarsenbekov N.Z. – Master of Law, Senior Lecturer, Department of ANC and SGD, Karaganda State Technical University, Kazakhstan, e-mail: nsarsenbekov@bk.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2020 ж. №3 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2020 жылдың 1 қыркүйегіне дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95
2	ИИН (төлем жасау үшін)
3	Ғылыми дәрежесі
4	Ғылыми атағы
5	Жұмыс орны
6	Қызметі
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, FTAMP*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жоларалық интервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ им. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №3, 2020 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 сентября 2020 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе
1	Ф.И.О. полностью +фото: 70x95
2	ИИН (для оформления счета на оплату)
3	Ученая степень
4	Ученое звание
5	Место работы
6	Занимаемая должность
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)
8	Адрес электронной почты, контактный телефон

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см. ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт – курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт – Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал – 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет.

Е.А. Кузнецов¹

¹т.ғ.д., Абай атындағы Каз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгіндежеліде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет.

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET.

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу, представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер, терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему, информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

- 1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3
- 2 Карин Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017).
- 3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017).
- 4 Каратаева Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017).
- 5 Botobekov U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017).
- 6 Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v-kazahstane-vedut-borbu-s-internetpropagandoi-ekstremizma-2015-10-31-1180077> (дата обращения: 15.02.2017).

7 СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017).

8 Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1.

9 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – №4. – С.74.